JEAN VERDON (n. 1937) a predat istoria Evului Mediu la Universitatea din Limoges. Printre numeroasele sale cărți (multe dintre ele traduse în japoneză, coreeană, cehă, italiană, engleză etc.) dedicate domeniului care l-a pasionat și pe care l-a studiat o viață întreagă se numără *Les Loisirs au Moyen Âge* (1980), *Grégoire de Tours, „le père de l'histoire de France"* (1988), *Les Françaises pendant la guerre de Cent Ans* (1991, premiul Academiei Franceze), *La Nuit au Moyen Âge* (1994), *Le Plaisir au Moyen Âge* (1996), *Voyager au Moyen Âge* (1998), *La Femme au Moyen Âge* (1999), *Rire au Moyen Âge* (2001), *Boire au Moyen Âge* (2002, premiul Academiei Franceze), *Le Moyen Âge, ombres et lumières* (2005).

176
V46

Jean Verdon

Dragostea în Evul Mediu

Trup, sexualitate și sentiment

Traducere din franceză de
DANA-LIGIA ILIN

Prefață de
IOAN PÂNZARU

46980 AR

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Mona Antohi
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Georgiana Paraschiv
DTP: Dumitru Olteanu, Cornel Drăghia

Tipărit la „Accent Print" – Suceava

Jean Verdon
L'amour au Moyen Âge
La chair, le sexe et le sentiment
© Perrin, 2006
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2009, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VERDON, JEAN
Dragostea în Evul Mediu: trup, sexualitate și sentiment / Jean Verdon; trad.: Dana-Ligia Ilin; pref.: Ioan Pânzaru. – București: Humanitas, 2009
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-2407-9
I. Ilin, Dana Ligia (trad.)
II. Pânzaru, Ioan (pref.)
159.922.4
39

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

CUPRINS

Iubire, arme și panaș
Prefață de Ioan Pânzaru 7

Introducere 21

Partea întâi
EXCLUS?

1. Libidoul sub supraveghere 27
Textele fondatoare 29
O liturghie a sexului 36

2. Societatea, căsătoria și dragostea 55
Strategiile matrimoniale 55
Neiubirea 76

Partea a doua
ÎNCHIPUIT

1. De la cavaler la curtezan 91
Trubadurii și iubirea curtenească 97
Sexul înainte de toate 123

2. „Harta Tandreței" 136
Să vezi 137
Să curtezi 146
Să atingi 152
Să faci dragoste 157
Locurile dragostei 162

3. Sexul, instrucțiuni 175
Erotica arabă 182
Discursul medical al Occidentului 186

Partea a treia
TRĂIT

1. Viața conjugală 197
Căsătoria din dragoste 197
Afecțiunea conjugală 208

2. Dragostea extraconjugală 229
Héloïse și Abélard 230
Augustin, celebru concubin 238
Adulterul 248

Concluzie. Trupesc, platonic, divin 271

Postfață 279

Bibliografie 283

Prefață
IUBIRE, ARME ȘI PANAȘ

Dacă vechii greci erau neîntrecuți în discursuri, iar romanii în organizare teritorială, nobilii din Evul Mediu erau neîntrecuți în rafinamentele iubirii și ale vieții nobile de curte. Nici o civilizație nu a pătruns atât de adânc în secretele inimii îndrăgostite. Atunci când ultimul artist romantic, Richard Wagner, și-a început marele proiect de maturitate care trebuia să se încheie cu *Parsifal*, a scris *Tristan und Isolde*, considerată uneori cea mai desăvârșită operă a sa. Mitul iubirii absolute capătă aici o formă a cărei intensitate emoțională cu greu va mai fi depășită vreodată.

Romanticii au scris enorm despre dragoste, fără a putea pătrunde măcar în vestibulul acestui imens edificiu îngropat. Abia unele scrieri japoneze se apropie de intensitatea romanelor medievale. Iubirea este descrisă mai bine prin litotă, prin *understatement*, prin criptare anagogică. Arta descrierilor și explicațiilor trebuie să-și găsească alte domenii de exercițiu.

Jean Verdon abordează în cartea de față diferitele aspecte ale iubirii așa cum este ea categorisită de către specialiștii contemporani în diferitele discipline sociale. Ar fi inutil să spunem că iubirea, ca experiență fenomenală, scapă acestor categorii, fiindcă este evident. Ar fi poate mai util să spunem de ce postmodernii, adică noi, ca o civilizație consumată, nu mai avem acces la experiențele specifice ale cavalerului medieval, de ce, în fond, nu mai iubim cu adevărat și nu mai credem în iubire.

Postmodernitatea consideră omul un dispozitiv biochimic evoluat, un animal înzestrat cu experiență fenomenală și un subiect

de drept. Omul ca dispozitiv biochimic este determinat de sinteza și receptarea diferitelor substanțe active: neurotransmițători ca acetilcolina și feniletilamina, elemente precum litiul și magneziul, hormoni ca oxitocina sau luliberina.[1] Ca animale dotate cu conștiință, suntem producătorii unor reprezentări mai mult sau mai puțin adecvate, victimele unor iluzii, creatorii unor instituții sociale care sunt ficțiuni convenabile necesare traiului împreună. Astfel, căsătoria e un compromis între adevărul pasiunii erotice și constrângerile sociale care reglementează domiciliul, impozitul, pensia, succesiunea. Ca subiect de drept, dorințele cetățeanului sunt reglate de progresul concepțiilor juridice ale societății, întrucât e încurajat să dorească ceea ce a fost statuat ca o aspirație legitimă (egalitatea între bărbați și femei, non-discriminarea homo- și heterosexualilor, contraceptivele, avortul și fecundarea *in vitro*) și e reprimat dacă dorește ceea ce este declarat ilegitim (s-o urmărească pe stradă pe femeia de care e îndrăgostit, să decidă cu cine se mărită fiica lui, să insiste ca soția să se ocupe de copii în loc să meargă la serviciu, să forțeze un contact sexual). Astfel, relațiile dintre bărbați și femei sunt derealizate, ele devin un moft, un fapt divers, care nu întemeiază și nu îndreptățește decât în același cadru legal care servește și la contestarea acelorași drepturi și temeiuri. Aceste trei dimensiuni configurează spațiul mental al civilizației noastre.

Astfel, concepția noastră despre viața sufletească este întemeiată pe inginerie. Dacă sunt deprimat, iau Magne B6, ca

1. Cum spune un psihoterapeut: „Când mă îndrăgostesc, mă transform într-un adevărat laborator de biochimie moleculară și hormonală" (URL: http://www.e-reve.com/_ab/amoureux.htm). Un comentariu inspirat al acestui fenomen de sensibilitate socială este cartea lui Frédéric Beigbeder, *Dragostea durează trei ani*, Editura Trei, București, 2008 (de ex. pp. 27 și urm.). Nu mai credem în unitatea persoanei, adevărul nostru personal și privat este pus sub semnul întrebării de către geneticieni, chimiști, psihoterapeuți, care știu mai bine decât noi ce ni se întâmplă.

să-mi combat lipsa de magneziu, tot așa cum unui motor electric care nu mai merge bine trebuie să-i schimbăm cărbunii. Dacă nu-mi place lumea în care trăiesc, mi se spune că trebuie să merg la un psihoterapeut ca să-mi schimb concepțiile. Dacă am impresia că fiul ori fiica mea iau, în numele libertății personale, decizii stupide, sunt obligat să mă resemnez ca orice om cu concepții progresiste. Astfel omul postmodern de fapt nu mai e liber, fiind liber doar să abuzeze de libertate. Nu mai poate decide ce este rezonabil și ce nu, ce e moral și ce e imoral, fiindcă aceste decizii – sau abțineri de a decide – au fost deja stabilite într-un cadru general, impersonal și constrângător. În cadrul acesta general, totul este tranzitoriu și reparabil. Viața însăși e o chestiune de mentenanță și de reparații. E vreo problemă? *Let's fix it*. Până la urmă, omul cel mai civilizat este cel care știe când trebuie să ia o mulțime de pastile (vitamine, suplimente alimentare, anxiolitice, antidepresive, hipnotice, analgezice) și care-și petrece ziua, după muncă, ocupat cu tot felul de activități prescrise pentru *fixing*: cură de slăbire, exerciții fizice, tratamente cosmetice, participare la comitete civice și la acțiuni de voluntariat. Nu e de mirare că în lumea tinerilor forma presocială a libertății este consumul unor varii substanțe, de la cele care măresc buna dispoziție, precum marijuana (și alcoolul?), până la cele care produc iluzii psihotice. Adolescenții nu fac decât să-i imite pe cetățenii integrați, într-un chip excesiv, ironic, destructurat și adesea autodistructiv. Ei încearcă să-și „repare" disperarea metafizică folosind chimioterapia, chirurgia estetică ori ritualurile comunitare în acele ER (*emergency rooms*) care sunt discotecile și cluburile de noapte.

În loc de biochimie, Evul Mediu scruta secretele umorilor și aștrilor. Oamenii erau influențați de excesul ori deficitul de sânge, de bilă, de limfă și de „melancolie"[2]. Astfel, ei puteau fi

2. Sau bila neagră (*mélaina cholê*), o substanță care nu există ca atare, dar care ajuta să se echilibreze sistemul celor patru umori cu sistemul celor patru elemente (focul, aerul, apa și pământul).

sangvini, colerici, flegmatici ori melancolici. Indivizii joviali erau sub puterea planetei Jupiter, iar cei „mercuriali" – vorbăreți, persuasivi, creativi, agitați, schimbători și chiar hoți – sub dominația lui Mercur. Plantele erau căutate pentru virtuțile lor misterioase, iar amestecurile lor – adesea cu alcool, precum benedictina – se bucurau de prestigiul unui elixir. Chinina, cacaua, scorțișoara, aurul în foițe, toate amestecate în băuturi, dădeau impresia că activează misterioase corespondențe cosmice dătătoare de viață lungă. Toate aceste substanțe erau rare și scumpe, nimeni nu devenea dependent de mirodenii, ci poate doar de vinurile locale. Dar, în general, umanitatea și mortalitatea noastră nu puteau fi reparate, ele erau definitive, fatale și depășite doar prin făgăduința vieții de apoi.

În loc să considere omul un animal evoluat, cavalerii se credeau făuriți de Dumnezeu după chipul și asemănarea Lui. Oamenii erau îngeri și demoni, puteri spirituale și nu trupuri înrobite. Fiind aici vorba de iubire, aceste roluri erau adeseori jucate de femei, pentru care bărbații se damnau sau prin care se mântuiau. În locul instinctelor animale pe care ni le-a dezvăluit sociobiologia lui Wilson, presupuneam impulsuri venite din natura divină aflată în sufletul nostru ori din sugestia diabolică. Focul sacru, scânteia dumnezeirii – *synderésis* – erau postulate în fiecare dintre noi. Astfel omul putea lua decizii salutare, care-l duceau în Ierusalimul ceresc, ori fatale, ajungând astfel în iad. Demnitatea umană a atins în această epocă și în cea următoare (Renașterea) forma ei cea mai desăvârșită. Într-adevăr, a fi demn înseamnă a decide neîngrădit parcursul propriei existențe prin domeniul fizic și prin cel metafizic.

În loc să privească viața socială ca pe un ansamblu de principii detaliate prin reguli până la cel mai mic amănunt, cavalerii se știau liberi. Liberi, desigur, să-și cotropească vecinul, dar și să-l apere cu credință și cu riscul vieții. Soția adulteră putea fi otrăvită ori închisă în turn, dar putea fi și adorată cu o patimă încununată de moarte. Iubirea era liberă să se exprime cu toată forța pasiunii, de partea legii ori împotriva ei, până la moarte și dincolo de

moarte. Crimele cele mai grave erau cele împotriva lui Dumnezeu, nu cele împotriva oamenilor. Existau, desigur, drepturi asupra persoanelor, dar ele erau asociate cu limitări. Vasalul era eliberat de jurământ dacă seniorul își permitea să abuzeze de soția ori fiica lui, sau dacă, putând să-l apere, îl lipsea de protecția firească. Oamenii liberi trăiau la adăpostul legii și cutumelor, care reglementau amănunțit comportamentele permise. Desigur, la începutul Evului Mediu, șerbii aveau un statut foarte vulnerabil, fiind practic la bunul plac al seniorului. În multe cazuri, acțiunea stăpânului asupra șerbului avea să fie sancționată doar de Isus la Judecata de Apoi, mai degrabă decât de justiția pământească. Dar între oameni liberi, legăturile, garantate de un sentiment foarte acut al demnității și onoarei, nu puteau fi întărite decât prin bună-credință reciprocă. Părțile unui contract întăreau înțelegerea sărutându-se: *firmans cum osculo*.

Libertatea se traduce în chip esențial prin responsabilitate, adică prin asumarea consecințelor actului. Iar forma extremă a acestei responsabilități este lupta, războiul, cu care trebuie apărate decizia de a acționa și libertatea însăși. Om liber este deci în chip deplin doar militarul, cavalerul, *miles*, cel care acceptă obligația de a-i apăra pe ceilalți ca și pe sine. Trofeul de război nu mai sunt oamenii, devalorizați și aduși în captivitate ca animalele, precum în vremea războiului Troiei când bărbații luptau pentru sclave frumoase ca Briseis –, ci posesia pământului. Campania medievală, unitatea temporală a războiului, își trage numele de la *campus*, câmp; ea se finalizează cu înfeudarea unor pământuri arabile și orașe. În urma bătăliilor, cei învinși își prezintă omagiul lor învingătorului și jură să-l slujească, închinându-i moșiile lor, pe care le primesc înapoi în schimbul fidelității. Premiul victoriei sunt oamenii liberi, oferindu-și sprijinul și buna-credință ca seniori ai pământurilor. Iar forma completă a iubirii este iubirea între persoanele nobile, bărbatul și femeia care sunt gata să plătească prețul vieții pentru libertatea de a se alege unul pe celălalt. Nu este deci de mirare că iubirea curtenească a înflorit în această epocă.

Pentru greci, dragostea este mai întâi *éros*, adică dorință senzuală. Eros, fiul zeiței frumuseții și căsniciei, Aphrodite, este desigur un zeu puternic, care ne poate îmbolnăvi ori înnebuni, dar dorința ce-o inspiră este periculoasă doar când se fixează stabil pe o persoană anume. Este iubirea personală pe care o descrie Sappho. Altminteri, pentru greci sexualitatea putea avea ca obiect sclavii ori sclavele, tinerii și, în chip special, dar nu exclusiv, soția ori soțul. Dorința vizitează persoana fugar, deși violent. Laios, tatăl lui Oedip, a fost îndrăgostit de un adolescent pe care l-a răpit și l-a violat, drept care Zeus l-a blestemat să nu aibă urmași – sau dacă are, fiul său să-l ucidă. Morala stoică se bazează pe controlul pasiunilor, dar nu neapărat pe castitate, deoarece nevoia sexuală putea fi satisfăcută ușor, fără a mai deveni o preocupare serioasă pentru cetățeanul liber, interesat doar de politică și de război. Același regim, poate mai auster, la romani, unde condiția severă a căsătoriei izolează femeia liberă, dar relaxarea generală a moravurilor nu permite o tematizare a iubirii decât în cazuri izolate (vezi portretul pasiunii senzuale vinovate în poemele lui Catullus pentru sofisticata Clodia).

Era nevoie, pe lângă constrângerile societății patrilineare, de valorizarea excesivă a castității în creștinism și de organizarea militară a feudalismului pentru ca tema iubirii să izbucnească în cultura europeană printr-o expresie complet descătușată. Feudalismul este aspirația la frumusețe, contopită cu libertatea și primejdia. Ierarhia feudală plasează femeile seniorilor pe un piedestal de unde ne apar de neatins, dar cu atât mai neînchipuit de frumoase. În vârful acestei ierarhii pământești se află regii cu minunatele lor regine, niște sfinte, iar mai presus găsim creaturile cele mai frumoase, îngerii. Deasupra lor, frumusețea lui Dumnezeu este dincolo de orice închipuire. Astfel, iubirea poate fi permisă, chiar recomandată, dar e întotdeauna o pasiune supra-pământească. Pe de altă parte, în lumea oamenilor, amorul poate fi interzis, dar nu e niciodată imposibil pentru cei îndrăzneți.

Datoria cea mai înaltă a creștinului este să-l iubească pe Dumnezeu în creatura sa, în aproape. Datoria iubirii nici nu poate fi ștearsă, nici nu poate fi vreodată împlinită. Ea este o

exigență absolută. Nimeni nu poate spune: „L-am iubit destul pe Dumnezeu, acum să mă întorc și spre oameni." Omul trebuie într-adevăr să-l iubească din răsputeri, fără măsură, dincolo de orice limită și dincolo de hotarele vieții. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omnibus virtutibus tuis, et ex omni mente tua: et proximum tuum sicut teipsum* (Luca 10, 27). Iubește-l din toată inima, din tot sufletul, din toate puterile și cu toată mintea ta. Iubirea din inimă înseamnă căutarea extazului, a comuniunii, a unirii cu Cristos precum mireasa cu mirele, înseamnă fericire, care, așa cum au știut marii mistici ca Bernard din Clairvaux, durează o clipă ca eternitatea și nu mai poate fi regăsită apoi decât în întruchipări imperfecte. Iubirea din suflet înseamnă să-i dai Domnului gândurile tale, să stai de vorbă cu el în fiecare zi și să-i spui tot ce-ți trece prin cap, folosind libertatea de vorbire, *parrhesia*, despre care Grigore de Nyssa ne atrage atenția că ne-a fost dată tocmai pentru a sta de vorbă cu Dumnezeu. Domnul va umple astfel sufletul nostru. Iubirea din toate puterile este iubirea eroică, iubirea luptătoare, neobosită, care găsește mereu trofee noi pentru care să se bată, bunuri pe care să le sacrifice, clipe de tihnă la care să renunțe, slăbiciuni pe care să le smulgă din rădăcini. Iar iubirea cu toată mintea, așa cum bine a spus Sfântul Bernard, este înțelepciunea, prudența, gândirea învățată și educată, împuternicită cu știința și pusă în slujba binelui pentru preamărirea lui Dumnezeu. Dar dacă adevărata iubire nu se poate îndrepta decât spre Dumnezeu, ea va cuprinde neapărat în sine, ca pe o treaptă trebuincioasă oricărei înălțări, iubirea aproapelui: „Cel ce iubește pe aproapele a împlinit legea", spune Apostolul Pavel (Rom. 13, 8).

Evul Mediu trăiește deci într-o lume în care mizeria condițiilor de existență[3] și cruzimea războaielor contrastează cu o

3. De altfel, foarte mult exagerată în mass-media contemporane. Secolele al XII-lea și al XV-lea au fost epoci de mare prosperitate și productivitate, care n-au fost depășite decât după revoluția industrială, în veacul al XIX-lea.

puternică aspirație la fericire. Relațiile feudale, întemeiate pe consimțământ și fidelitate, proiectează în conștiința socială un sistem de îndatoriri pentru a căror îndeplinire se exercită puternice presiuni. Obligațiile religioase îndeamnă la experiențe spirituale și propun multiple exemple, în special prin persoanele sfinților, care trăiesc în veac și nu sunt chiar atât de rari. Războiul exacerbează nevoia examenului de conștiință, aducând în cotidian gândul morții și dorința de a lăsa în urmă o viață împlinită. Virtutea curajului este chiar definiția socială a clasei nobile, care trebuie să-și păstreze onoarea sub pedeapsa de a-și pierde pământurile. Iar prezența feminină, atât de importantă în toate ceremoniile și petrecerile curtenești, făgăduiește pururea iubirea ca o aurora a fiecărei zile, nelipsită, chiar dacă neîmplinită. Spre deosebire de senatorii romani, prizonierii unei viziuni crude în care doar violența fizică are ultimul cuvânt, cavalerii medievali nu sunt disperați și nu se sinucid, fiindcă trăiesc în orizontul speranței. Sinuciderea este de altfel considerată ca un act de ultimă lașitate și chiar impietate.

În acest cadru, studiul iubirii medievale trebuie să țină seama de numeroasele ei întruchipări, fiindcă aceste metamorfoze traversează practic toate formele vieții sociale. Iubirea medievală este un fapt social total, cum spunea Marcel Mauss, și ocupă locul pe care-l are azi sexul în societatea noastră (de la filozofie la rețelele mafiote, de la publicitate la industrii mai mult sau mai puțin culturale).

Pe de altă parte, relația dintre femeie și bărbat nu se poate reduce nici la sex, nici la iubire. Ea necesită mai întâi o definiție socială și apoi una economică, ce derivă, sub regimul dreptului, din prima, înainte de a se merge mai departe la nuanțele mai delicate ale vieții morale și ale sentimentului. În Evul Mediu, doamna nu este egala seniorului, ba chiar îi este supusă prin dispoziții legale ferme. Pe când femeia are nevoie de protecție pentru a-și crește copilul, bărbatul vrea să aibă certitudinea că urmașii care-l moștenesc poartă amprenta lui genetică. La fel ca în dreptul

roman, în acela germanic – deci la izvoarele feudalității – femeia se află sub tutelă perpetuă, a tatălui, fratelui ori soțului, și chiar a copiilor. Văduvele și fecioarele orfane se consideră a fi sub tutela regelui, care le apără de opresiuni și abuzuri. Biserica intervine solidar, alături de regalitate, pentru a face această tutelă eficace. Tutorele violator este spânzurat, iar cel care are relații sexuale consimțite cu pupila își pierde fieful, proprietățile lui fiind preluate de senior.

Femeia nu poate exercita îndatoriri care ar necesita autonomia deplină. Așa cum nu poate fi preot, ea nu poate fi nici avocat și nici tutore al unui minor. Soția nu poate, fără consimțământul soțului, să vândă și să cumpere, să pună amanet, să contracteze. Dar îl însoțește pe acesta la război[4], așa cum a făcut și regina Aliénor mergând cu Ludovic al VII-lea în cruciadă la Ierusalim. Ea are, în Evul Mediu, dreptul să facă acțiune în justiție fără aprobarea soțului[5], drept pe care-l va pierde prin codul lui Napoleon.

Căsătoria este o instituție asupra căreia Biserica reușește să-și impună influența și chiar monopolul de-a lungul întregului Ev Mediu. Singurele căsătorii legitime sunt cele religioase. Iar când regele este excomunicat, întreaga țară se află sub interdicție. Nu se mai fac botezuri, nunți și înmormântări în pământ sfințit. Toate femeile care se mărită în această perioadă sunt oficial considerate concubine, iar copiii lor nu sunt legitimi și nu au dreptul la moștenire. Iată de ce dominația Bisericii a fost atât de eficace, încât împăratul Henric al IV-lea al Germaniei a trebuit să stea trei zile și trei nopți, în fața castelului de la Canossa, în cămașă și în picioarele goale pe zăpadă, ca să facă act de supunere în fața papei – și a Matildei de Toscana, stăpâna castelului și soția divorțată a lui Welf al II-lea al Bavariei.

---

4. *Établissements de saint Louis*, I, cap. 57: *cil qui li doit sa garde i doit estre o sa fame.*

5. Dacă amândoi se ocupă cu negustoria. Viollet, *Histoire du droit civil français*, p. 293.

Femeile sunt astfel în chip ciudat, în ceea ce privește instituția căsătoriei, aflate în jurisdicția exclusivă a clericilor, care sunt celibatari – cel puțin ca obligație oficială. Ca și femeia, Biserica are nevoie de un apărător în treburile lumești și se pune sub protecția regelui ori a seniorului local, cerându-i acestuia să facă procese în numele abațiilor ori să execute ereticii cu sabia pământeană în locul sabiei spirituale, care nu se cuvine să se păteze cu sânge. Astfel apare o scară socială simbolică, femei–clerici–cavaleri, pe care se distribuie atributele celor două sexe. Divorțul este o materie excepțională, supusă aprobării papei. Căsătoria putea fi anulată pentru impotența ori sterilitatea soților, mai frecvent simpla despărțire fiind acceptată, cu condiția ca nici unul dintre ei să nu se recăsătorească. De altfel căsătoria însăși nu se poate face decât în respectul prevederilor dreptului canonic, care interzice unirea între persoane aflate în grade de rudenie chiar foarte îndepărtate unele cu altele. Cauzele legate de neînțelegerile dintre soți se prezintă în fața episcopului. Căsătoria va intra în sfera dreptului civil, și atunci treptat și timid, doar în secolul al XVI-lea, pe vremea Renașterii, când încep să se disocieze aspectele pecuniare ale căsătoriei de acelea spirituale. Astfel căsătoria ajunge să nu mai fie considerată drept un sacrament – o sfântă taină –, ci o formă de contract între două persoane, contractul nupțial.

„Nunta", spuneau juriștii lui Iustinian, „este unirea bărbatului cu femeia, alipirea soartei celor două vieți, părtășia lor după dreptul omenesc și dumnezeiesc"[6]. Față de cutumele barbare care prevedeau răpirea ori cumpărarea femeii, dreptul roman și cel canonic au pus împreună la baza căsătoriei consimțământul reciproc și legitim. Fără aceste fundamente sociale solide, iubirea n-ar fi putut atinge înflorirea ei luxuriantă în perioada medievală. La care se adaugă desigur legea de căpătâi a Deuteronomului, definirea relației față de divinitate ca nefiind altceva decât pasiunea

6. *Digesta*, 23, 2, 1, citat de Viollet, p. 402.

iubirii. Fără patima nebunească a iubirii de Dumnezeu, iubirea semenului rămâne captivă în smârcul reciprocității și al obligațiilor contractuale. Pe Cristos nu-l iubesc doar pentru că mă mântuiește, ci chiar și dacă m-ar trimite în iad.[7] La fel și pe stăpâna inimii mele, pe care am ales-o pentru că, venind de la ea, chiar blestemul veșnic mi s-ar părea paradis. Iubirea „fină", cum o numesc trubadurii, este excesivă, abuzivă, paradoxală și eroică, purificată prin ideea sacrificiului de sine ca aurul prin foc.

Dar să-l ascultăm pe Jean Verdon și să urmărim argumentarea lui erudită. Citind această carte, ne putem întreba dacă îndepărtându-ne de Evul Mediu, în căutarea drepturilor naturale, a egalității (fără fraternitate), a diversității și multiplicității culturale – nefiind siguri că vom atinge vreodată aceste idealuri –, nu ne îndepărtăm în același timp, cu siguranță, și de iubire.

IOAN PÂNZARU

7. Această nebunie a iubirii de Dumnezeu, care l-a cuprins pe Apostolul Pavel, îi lăsa adesea nedumeriți pe tovarășii săi de credință. Astfel, însuși Sfântul Apostol Petru, în cea de a doua sa epistolă, nu-și poate reprima o observație sceptică și chiar de-a dreptul acră: „Iubitul nostru frate Pavel, după înțelepciunea dată lui, [...] vorbește despre acestea în toate epistolele sale, unde sunt unele lucruri cu anevoie de înțeles, pe care cei neștiutori și neîntăriți le răstălmăcesc, ca și pe celelalte Scripturi, spre a lor pierzare" (II Petru 3, 15–16).

„Iubirea nu înseamnă doar trup, din moment ce are în vedere pe cineva, și nu este doar spirit, din moment ce-l are în vedere în trupul său."*

MAURICE MERLEAU-PONTY,
Elogiul filozofiei și alte eseuri
„Lectură din Montaigne"

* Vezi Maurice Merleau-Ponty, *Elogiul filozofiei și alte eseuri*, trad. de Izabella Badin și Virgil Mlești, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000, p. 217 (*n.t.*).

INTRODUCERE

Pe punctul de a mă apuca de această lucrare, am șovăit, însușindu-mi cugetarea cardinalului de Bernis: „Nimic nu e mai banal decât să vorbești despre iubire; nimic nu e mai rar decât să vorbești despre ea bine." Dragostea e un lucru foarte complex. Iubirea de sine, iubirea de oameni, iubirea de Dumnezeu, pentru cei credincioși. Iar mentalitatea medievală este foarte diferită de a noastră. Ca să-mi asigur un pic de sprijin, am recurs la dicționarul meu *Robert*, care îi dă următoarea definiție: „Dispoziție favorabilă a afectivității și a voinței față de ceea ce este perceput sau recunoscut ca bun, ca obiect al dorinței sau susceptibil de a satisface o nevoie afectivă", însă termenul folosit în mod absolut, fără calificativ, și care este întâlnit pentru prima dată cu acest sens în 1172 are sensul: „Înclinație pentru un obiect individualizat, cel mai adesea cu caracter pasional, bazată pe instinctul sexual, dar determinând comportamente variate." *Cuvântul dragoste din această lucrare va desemna, în afară de cazul în care vom menționa altceva, atracția simțită de cineva față de o persoană de sex opus, atracție care de obicei are ca rezultat relații sexuale.*

Și totuși, oamenii din Evul Mediu nu gândeau, nu reacționau, nu se comportau la fel ca noi. Când vorbim astăzi despre dragoste, ne gândim, în principiu în această ordine, la sentiment, sexualitate (eventual căsătorie), plăcere, eventual procreare. Însă lucrurile stăteau cu totul altfel în Evul Mediu, în care se făcea distincția între *amor*, pasiune violentă, condamnabilă, și *caritas*, dragostea creștină, în care îți iubești aproapele. În locul ordinii contemporane menționate mai sus apăreau căsătoria, sexualitatea și procrearea; sentimentul (mai ales după căsătorie) nu era exclus, iar plăcerea, legată de trup, era interzisă de oamenii Bisericii.

În acea epocă, discursului clerical care propovăduia pentru laici căsătoria în vederea procreării i se dădea ascultare, din motive religioase, firește, dar și – în mediile aristocratice sau înstărite – din motive economice care țin de transmiterea patrimoniului. Care era situația în mediile populare, în special la țărani, care reprezentau 90% din populație și nu aveau astfel de preocupări?

Istoricul trebuie să încerce să cunoască realitatea trăită, și este preferabil să nu se ocupe de cea a grupului aristocrației – numeroase lucrări care au pretenția că se ocupă de dragostea în Evul Mediu nu se interesează decât de iubirea numită „curtenească", legată de această categorie mică a societății –, ci de cea a populației în ansamblu. Sarcină extrem de grea, întrucât sursele sunt în principal normative sau n-au legătură decât cu o elită. De altfel, aceste surse sunt adesea clericale, iar laicii care au scris în ultima parte a Evului Mediu sunt mai ales bărbați. Cuvântul feminin este de cele mai multe ori ascuns.

Și ce dacă? Să încercăm să examinăm acest sentiment care leagă un bărbat și o femeie și căruia i se spune dragoste. După cât se pare, ea este interzisă, exclusă dintr-o societate pentru care sexualitatea este un rău sau, în cel mai bun caz, o obligație de care specia umană trebuie să se achite pentru a se perpetua. Spre sfârșitul secolului al XI-lea, odată cu apariția pe plan literar a unor noi raporturi între bărbat și femeie, se manifestă o anumită ambiguitate, care ține de diferențele dintre viața reală și viața reprezentată de scriitori și ceilalți artiști. La urma urmei, dragostea – în ciuda disprețului față de lume propovăduit în special în mediile monahale – a putut fi trăită, în diferite feluri, desigur, de omenirea creștină în timpul îndelungatei perioade de o mie de ani care constituie cadrul cronologic al acestui studiu.

Partea întâi
EXCLUS?

1

LIBIDOUL SUB SUPRAVEGHERE

Cât de frumoasă ești și atrăgătoare, prin drăgălășenia ta,
iubito!
Ca finicul ești de zveltă și sânii tăi par struguri atârnați
în vie.
În finic sui-m-aș – ziceam eu – și de-ale lui crengi
m-aș apuca, sânii tăi mi-ar fi drept struguri, suflul gurii
tale ca mirosul de mere.
Sărutarea ta mai dulce ar fi ca vinul, ce-ar curge din belșug
spre al tău iubit, ale lui buze-nflăcărate potolind.

Iubita răspunde astfel vorbelor mirelui:

Eu sunt a lui, a celui drag. El dorul meu îl poartă!
Hai, iubitul meu, la câmp, hai la țară să petrecem!
Mâine hai la vie să vedem: de a dat vița-de-vie,
merii de-au înmugurit, de-s aproape
de-nflorit. Și acolo ne-om mângâia.*

Recunoaștem, firește, minunatul șirag de poeme din care este alcătuită Cântarea cântărilor. În ea este vorba

* Toate citatele biblice sunt preluate din *Biblia, sau Sfânta Scriptură*, tipărită de Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române în 1968 (*n.t.*).

despre dragostea dintre un Iubit și o Iubită. Însă numeroasele comentarii ale acestui bine cunoscut text din Vechiul Testament au fost întotdeauna făcute într-un sens alegoric, din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea; nici o aluzie la pasiunea omenească. Pentru a ne convinge e destul să-l citim pe cel extrem de detaliat al lui Geoffroy d'Auxerre, fost discipol al lui Abélard (Petrus Abélard), care a devenit abatele mânăstirii Clairvaux. „Periniță de mirt este iubitul meu, care se ascunde între sânii mei": perinița este comunitatea credincioșilor, așezată între cei doi sâni ca să se poată hrăni când din dreptul, când din stângul cu alimente spirituale și lumești. Cât despre pat, el inspiră interpretări ce umplu mai multe pagini: este „liniștea cenobiților", este „conștiința fiecăruia", este „tihna contemplării sfinte"... Termenul nu este interpretat nicăieri în sensul propriu.

Cei doi sâni ai iubitei „se referă la învățătura care privește credința, respectiv moravurile". „Pieptul" desemnează conștiința sau slăbiciunea care ne îmboldesc să ne recunoaștem incapabili de a îndeplini o funcție. „Haina eu mi-am dezbrăcat": evident, este vorba de părăsirea omului vechi pentru a se înveșmânta în omul cel nou.

Ultimele două capitole sunt consacrate descrierii miresei. În mai multe rânduri Geoffroy comentează „pântecele" și „buricul"*, aparent fără să le vadă: primul, în care se desfășoară concepția, simbolizează comunitatea călugărilor, care formează în sânul ei noi membri; cât despre cel de-al doilea, este o scobitură, un soi de recipient, desemnând, în consecință, „devoțiunea plină de

* Conform variantei în limba franceză. În varianta română menționată, termenii respectivi sunt „trup" și „sân" (7-3) (*n.t.*).

bucurie" și „amploarea consolărilor". „Încheietura picioarelor tale e ca giuvaerurile de meșter iscusit lucrate"*: Geoffroy acordă atenție nu picioarelor, ci „încheieturii", care duce cu gândul la ceea ce leagă, prin urmare la pace, la împăcare, la comuniune, la îndurare. „Absolut nimic nu este erotizat, iar ceea ce este erotic a încetat să fie astfel" (Dom J. Leclercq).

Pentru Biserică, dragostea nu este *eros*, ci *agape*. Omului al cărui destin este să se unească cu Dumnezeu nu-i este de trebuință un sentiment pasional față de o creatură de sex opus. Nici un text din prima parte a Evului Mediu nu folosește termenul *amor* într-un sens pozitiv. Altele sunt cuvintele care exprimă afecțiunea ce poate exista între soți. Care este explicația acestei poziții?

Textele fondatoare[1]

„Adam și femeia lui erau amândoi goi și nu se rușinau", scrie în Facerea, când Dumnezeu a creat bărbatul și femeia. Însă păcatul originar transformă relația sexuală, care devine ambiguă. Firește, ea rămâne fundamental bună, însă în același timp suferă influența păcatului. În

* Conform textului din *Biblia Vulgata*. În varianta română menționată, textul este „Rotundă-i coapsa ta, ca un colan, de meșter iscusit lucrat" (7-2) (*n.t.*).

1. În cadrul celui de-al 53-lea Congres internațional de la Spoleto, care a avut loc în aprilie 2005 și a fost consacrat sexualității din prima perioadă a Evului Mediu, am prezentat un material despre „plăcerea sexuală", căruia capitolul de față îi datorează mult. În el se găsesc referințele la toate textele citate aici. Lucrările congresului au fost publicate în 2006.

locul unirii în bucurie, apare dorința posedării egoiste. Dumnezeu îi zice femeii: „Atrasă vei fi către bărbatul tău și el te va stăpâni."

Alteritatea și fecunditatea căsătoriei sunt evocate în Biblie. „Să te mângâi cu femeia ta din tinerețe" (Pildele lui Solomon 5, 18). „Soarele când răsare întru cele înalte ale Domnului, și frumusețea femeii celei bune, podoabă este casei sale" (Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah 26, 18). Iar Isus, preluând termenii din Facerea, afirmă că soții formează un întreg indisolubil: „Așa încât nu mai sunt doi, ci un trup" (Matei 19, 6).

Însă căsătoria nu este decât un substitut, declară Sfântul Pavel. „Bine este pentru om să nu se atingă de femeie. Dar din cauza desfrânării, fiecare să-și aibă femeia sa și fiecare femeie să-și aibă bărbatul său. Bărbatul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea și femeia bărbatului. [...] Celor ce sunt necăsătoriți și văduvelor le spun: Bine este pentru ei să rămână ca și mine. Dacă însă nu pot să se înfrâneze, să se căsătorească. Fiindcă mai bine este să se căsătorească decât să ardă." Nici vorbă de sentiment, de pasiune. Bărbatul trebuie să se poarte cu femeia sa precum Cristos față de Biserică. „Bărbaților, iubiți pe femeile voastre, după cum și Cristos a iubit Biserica [...] Dar și voi, fiecare așa să-și iubească femeia ca pe sine însuși; iar femeia să se teamă de bărbat" (Efeseni 5, 25, 33).

Ioan opune trupului spiritul. „Duhul este cel ce dă viață; trupul nu folosește la nimic." Sfântul Pavel declară: „[...] a săvârșit Dumnezeu: trimițând pe Fiul său întru asemănarea trupului păcatului și pentru păcat a osândit păcatul în trup [...] Căci dorința cărnii este moarte, dar dorința Duhului este viață și pace; fiindcă dorința cărnii

este vrăjmășie împotriva lui Dumnezeu, căci nu se supune legii lui Dumnezeu și nici nu poate. Iar cei ce sunt în carne nu pot să placă lui Dumnezeu."

Așadar, sexualitatea este îngăduită între soți, dar trebuie să fie rațională. „Ca să știe fiecare dintre voi să-și stăpânească vasul său în sfințenie și cinste, nu în patima poftei cum fac păgânii, care nu cunosc pe Dumnezeu" (Epistola întâi către Tesaloniceni 4, 4–5).

Părinții Bisericii, în continuarea Cărții înțelepciunii lui Solomon (9, 15), afirmă că „trupul cel putrezitor îngreuiază sufletul". Într-adevăr, trebuințele lui stârnesc dorințe care sunt în contradicție cu cele ale sufletului. Acesta din urmă râvnește să se unească cu Dumnezeu, în vreme ce trupul simte nevoi, mai ales cea de reproducere, care se opun acestei uniri. Sexualitatea antrenează o plăcere exagerată. Sfântul Augustin explică gravitatea excepțională a desfrânării într-o predică în care se adresează tuturor credincioșilor, nu doar câtorva ascultători. „Cu osebire în clipa actului infam inima devine cu adevărat întru totul sclava trupului." El dezvoltă astfel această afirmație: „Se poate zice oare la fel despre celelalte fărădelegi, oricare ar fi ele, pe care le săvârșesc oamenii? În clipa în care făptuim una din ele, duhul păstrează libertatea de a se gândi la ea și de a se îndeletnici cu altceva, în vreme ce atunci când se lasă în voia desfrânării nu se poate îndeletnici cu nimic altceva. Omul este atunci atât de absorbit de ceea ce săvârșește, încât nu poți zice că își păstrează gândirea; dimpotrivă, poți zice că nu mai este decât carne, o suflare care trece și nu se mai întoarce. De unde se arată că prin aceste vorbe: «Orice păcat pe care îl va săvârși omul este în afară de trup. Cine se dedă însă

desfrânării păcătuiește în însuși trupul său» Apostolul se pare că a voit să ne spună, pentru a ne insufla o mare scârbă de desfrânare, că față de aceasta celelalte păcate sunt în afara trupului, dară acest rău grozav ține duhul în trup, dat fiind că violența acestei pasiuni, ce nu-și are seamăn, face din duh robul și prinsul voluptății trupești." Prin urmare, spiritul este cu totul înstrăinat într-un act ce îl înrobește deplin, așa încât căsătoria, chiar dacă este bună, nu se poate întemeia pe sexualitate. Aceasta intervine doar în măsura în care este indispensabilă reproducerii.

În vreme ce Ieremia proslăvește atât de mult virginitatea, încât ajunge să pună sub semnul întrebării valoarea căsătoriei, Augustin adoptă în privința căsătoriei o poziție mai nuanțată. Când vorbește despre actul conjugal, el face deosebirea între cel care are ca scop procrearea, și nu este un păcat, cel săvârșit între soți pentru a satisface concupiscența și ca dovadă a fidelității nupțiale, care este un păcat venial, și, în sfârșit, adulterul și desfrânarea, care sunt păcate mortale. El scrie: „Ceea ce Pavel admite, cu îngăduință, sunt actele trupești înfăptuite din lipsa înfrânării, fără a avea ca unic scop zămislirea și uneori fără nici o intenție de a zămisli. Căsătoria nu constrânge la aceste acte, însă aduce pentru ele îngăduință, cu condiția totuși să nu se repete prea ades." Și Augustin, sprijinindu-se pe textele Sfântului Pavel, adaugă: „Împreunarea trupească, fără de care nu poate fi zămislire, nu este de învinuit și aparține doar căsătoriei. Însă cel ce merge dincolo de această trebuință nu se mai supune rațiunii, ci pasiunii. Și totuși, să nu o ceri, ci să o dăruiești soțului, ca să nu păcătuiască de moarte prin desfrânare,

ține de starea conjugală. Firește, dacă cei doi soți se află sub jugul unei astfel de înclinări către plăceri, săvârșesc un lucru ce nu ține întru totul de căsătorie. Însă dacă, dimpotrivă, în împreunarea lor râvnesc mai tare la cele cinstite decât la cele necinstite, adică mai tare la cele ce sunt ale căsătoriei decât la cele ce nu sunt, au garanția Apostolului pentru a li se ierta slăbiciunile." (Texte extrase din *De bono coniugali*)

Afecțiunea ce unește soții ține mai mult de prietenie sau de tandrețe decât de dragostea propriu-zisă. Termenii folosiți o arată limpede. „Drept este să ne întrebăm de ce oare căsătoria este un bine", scrie Sfântul Augustin. Și răspunde: „Este un bine, cred eu, nu numai datorită zămislirii pruncilor, ci și în virtutea societății firești pe care o stabilește între cele două sexe. Fără aceasta nu s-ar putea numi căsătorie însoțirea celor vârstnici, cu atât mai mult dacă și-au pierdut odraslele sau n-au zămislit niciodată. Chiar dacă soții îmbătrânesc împreună într-o căsătorie fericită și simt că li se sting vâlvătăile tinereții, iubirea înflorește mai departe în inima lor." Să reținem că prin „iubire" este tălmăcită expresia *ordo caritatis*. În alt loc Sfântul Augustin, pentru a desemna această iubire, vorbește despre „însoțire prietenească și frățească", despre „generozitate conjugală".

Chiar dacă raporturile conjugale nu sunt un rău – să reținem că Augustin folosește o formulă negativă –, înfrânarea este totuși preferabilă.

Cezar, episcop de Arles, care s-a născut în jurul anului 470 și a murit în 543, foarte influent în Biserica francă, a lăsat mai multe *Predici către popor*, adică destinate tuturor credincioșilor. Predica 21, care e probabil o

prelucrare a ideilor esențiale dintr-o operă pierdută a Sfântului Augustin, este consacrată unui avertisment scris al episcopului de Hippona, în care se arată că există „multe grade utile și întru totul trebuincioase în generozitatea deplină și în iubire". „Iubire" este traducerea lui *dilectio*. În continuare se folosește termenul *amor*, deoarece el se aplică tuturor varietăților iubirii. „Să ne ocupăm un pic de iubirea omului față de om; există, firește, iubiri omenești rele [...] Toate legile omenești și legile divine urăsc iubirile rele. Lasă deci aceste iubiri nelegiuite, să le căutăm pe cele legiuite. Legiuită este, mai întâi de toate, iubirea conjugală; însă ea este încă trupească. Doar vedeți că la noi și la jivine e deopotrivă; păsărelele care ciripesc, se însoțesc, fac cuiburi, clocesc împreună ouăle, hrănesc împreună puișorii, o au și ele. Într-adevăr, această iubire este legiuită la oameni, dară vedeți că e trupească."

În predica 42, despre adulter și concubinaj, Cezar declară că nu trebuie să se folosească drepturile căsătoriei fără gând de zămislire, adică să-ți iubești soața pentru ea însăși. „Să știți că aceia care se alipesc femeilor lor fără dorința de a avea copii nu pot scăpa de păcate dacă nu fac multe pomeni."

În predica 44 afirmă că și în căsătorie trebuie păstrată curățenia. „Un bun creștin nu își cunoaște trupește femeia decât cu gândul de a avea copii, pentru că omul primește nevastă nu pentru a-și împlini poftele, ci pentru a odrăsli. De altfel, chiar și contractele de căsătorie o spun: «pentru a zămisli prunci», spun ele. Vedeți că nu se zice: pentru a-și împlini poftele, ci «pentru a zămisli prunci»." Cezar, care se adresează unui public alcătuit în principal din

țărani, folosește un limbaj pe înțelesul acestora: „Cel ce fără dorința de odrăslire se folosește fără înfrânare de femeia lui, dacă într-un an și-ar semăna ogorul la fel de des pe cât, rob al poftelor fiind, își cunoaște femeia, ce soi de roade ar putea culege? Tot așa, cei ce nu vor să se înfrâneze, dacă ar lucra iarăși și ar semăna la fel de des pământul lor deja semănat, oare de ce roade ar putea să se bucure? Căci, așa cum o știți prea bine, nici un ogor semănat de mai multe ori într-un an nu poate da roadele firești. De ce oare ar face cineva în trupul său ceea ce nu dorește pe ogorul său?"

Pe tânărul care spune că nu poate să se înfrâneze Cezar îl povățuiește să postească, să aibă gânduri curate și vorbele să-i fie cinstite. Dacă, în ciuda acestor lucruri, tot este chinuit de zvâcnirile cărnii și uneori își cunoaște trupește femeia fără gând de odrăslire, să facă pomană și mai ales să-și ierte dușmanii. Dacă același bărbat pretinde că a-ți cunoaște femeia fără gând de odrăslire nu e un păcat, Cezar îi răspunde apelând la Biblie, citând în special acest pasaj din Psalmul 50: „Căci iată întru fărădelegi m-am zămislit, și în păcate m-a născut maica mea." Aceluiași, care pretinde că, oricum, e vorba despre un păcat mărunt, episcopul de Arles îi răspunde: „Nici noi nu zicem că e un păcat de moarte; și totuși, dacă cineva se dedă lui prea ades și dacă nu este răscumpărat prin post și pomeni, întinează prea tare duhul. Nu-ți trece cu vederea păcatele pentru că sunt mici, ci teme-te, pentru că sunt multe."

Pasajul din Psalmul 50 este reluat și de papa Grigore cel Mare (590–604), când, într-o scrisoare către Sfântul Augustin de Canterbury, vorbește despre întinarea adusă

de plăcerea conjugală: „Nu spunem despre căsătorie că ar fi vinovată. Dară pentru că această împreunare a soților nu poate avea loc fără voluptatea trupească, aceia nu trebuie să pătrundă într-un loc sfânt, întrucât voluptatea nu poate cu nici un chip să fie fără de vină. Și adevăr e că nu din adulter sau desfrânare, ci din căsătorie legiuită s-a născut cel ce a zis: «Căci iată întru fărădelegi m-am zămislit și în păcate m-a născut maica mea...» Însă în acest verset el nu numește păcat împreunarea întru căsătorie, ci, vădit, voluptatea pe care o implică aceasta. Există, într-adevăr, multe lucruri recunoscute ca legiuite, dar pe care nu le putem face fără un dram de întinare."

În vremea aceea termenul *amor* desemna o pasiune senzuală, irațională, nimicitoare. Grigore de Tours istorisește că matroana Deoteria, al cărei soț lipsea de acasă, i-a trimis soli regelui francilor Theudebert I ca să-i spună că locuitorii orașului în care locuia ea îl recunosc ca stăpân. Theudebert a intrat pașnic în cetate. „Iară Deoteria i-a ieșit în întâmpinare, însă el, aflând-o frumoasă, s-a îndrăgostit de ea și, luând-o în patul său, s-a împreunat cu ea." În lucrarea sa *Istoria francilor*, Grigore de Tours folosește de douăzeci și două de ori cuvântul *amor*. În zece cazuri termenul desemnează o legătură nelegiuită și desfrânată și în trei cazuri relațiile afective dintre părinți și copii, însă niciodată nu se referă la soți.

O liturghie a sexului

Biserica, bazându-se pe Scripturi, pe textele lui Ieremia, Augustin sau Cezar, admite raporturile sexuale între soți, însă nu pare să integreze în ele acea comuniune a

trupurilor legată de iubire. Nici măcar căsătoria nu-i împiedică pe oameni să păcătuiască în acest domeniu.

Este adevărat că „timpul pentru îmbrățișări", ca să folosim expresia lui Jean-Louis Flandrin, pare să fie destul de restrâns. Două mari interdicții vizează raporturile conjugale, una dintre ele legată de anul liturgic, cealaltă de ciclul femeii. L-am văzut pe Cezar de Arles îndemnându-și turma să folosească doar cu măsură drepturile căsătoriei. Să-l ascultăm intrând în detalii și indicând momentele în care soții trebuie să se înfrâneze.

„Ori de câte ori veniți la biserică, la vreo sărbătoare mare, și vreți să primiți împărtășania, păstrați-vă neîntinați câteva zile înainte de aceasta, ca să vă puteți apropia de altarul Domnului cu conștiința împăcată; păstrați-vă astfel și în postul mare și până la sfârșitul Paștilor, așa încât sărbătorile să vă afle neîntinați." Și insistă, în aceeași predică: „Mai presus de toate, de câte ori se apropie ziua Domnului sau alte sărbători, nici unul dintre voi să nu-și cunoască trupește femeia; și deopotrivă ori de câte ori femeile își au regulile." Ca să-i înspăimânte pe cei înclinați să încalce aceste porunci, Cezar arată: „Cine-și cunoaște femeia când este indispusă sau nu voiește să se înfrâneze în ziua Domnului sau în altă zi de sărbătoare va zămisli prunci ce se vor naște fie leproși, fie epileptici, fie chiar posedați de necuratul." Se pare că pe atunci era răspândită credința că pruncii concepuți în atari împrejurări riscă să fie anormali, dacă judecăm după o anecdotă istorisită de Grigore de Tours în *Minunile Sfântului Martin*. O femeie din comitatul Berry care născuse un copil diform, orb și mut a mărturisit plângând că l-a zămislit într-o noapte de sâmbătă spre duminică. Cezar face totuși

deosebirea între oamenii cuminți și cei nechibzuiți: „Toți cei care sunt leproși se nasc de obicei nu din oamenii cuminți care se păstrează neîntinați în zilele de sărbătoare și în celelalte zile rânduite, ci mai ales din cei nechibzuiți, care nu se știu înfrâna." Mai mult, „unii sunt atât de dezmățați și băutori, că uneori nu-și cruță femeia care a prins rod". Evident, întrucât rostul căsătoriei este odrăslirea, orice relație trupească în timpul sarcinii își pierde utilitatea și e, prin urmare, vinovată.

Datorită penitențialelor – cataloage cu penitențele impuse pentru păcate – cunoaștem mai bine gama interdicțiilor. Ținând cont de calendarul liturgic, soții trebuie să se abțină în fiecare săptămână duminica, în ziua Domnului. Miercurea și vinerea sunt zile de doliu, multe dintre penitențiale le interzic atunci orice raport. Dată fiind pregătirea sărbătorii duminicale, în unele dintre cărți este formulată aceeași exigență pentru ziua de sâmbătă. Totuși, această zi este menționată mai ales în penitențialele vechi, și nu apare în cele din vremea lui Burchard.

Unele culegeri cer abstinența în cele trei posturi mari, adică cele trei perioade care încep, în principiu, cu patruzeci de zile înainte de Crăciun, Paște și Rusalii. Totuși, în penitențialele burchardiene și post-burchardiene perioada de abstinență dinainte de Crăciun este limitată la douăzeci de zile. De altfel, în acea vreme postul Crăciunului era mai scurt. Rathier, episcop de Verona, declară în 966: „În postul Domnului, dacă nu se împotrivește nici o sărbătoare, vă veți înfrâna patru săptămâni de la carne și de la împreunare." El declară, de asemenea: „La Nașterea Domnului trebuie să se renunțe cu totul la împreunare, chiar legiuită fiind, vreme de

douăzeci de zile și douăzeci de nopți" – este vorba despre cele douăzeci de zile dintre Crăciun și a opta zi după Epifanie. În plus, episcopul semnalează că această povață este bună și pentru cele opt zile sacre de Paști și de Rusalii. Dat fiind că în penitențiale nu apare această interdicție, probabil că abstinența nu se respecta în timpul sărbătorilor de după Crăciun. De altfel, unii autori pomenesc un al treilea post mare pentru că, Rusaliile fiind una dintre cele mai însemnate sărbători din anul liturgic, li s-a părut potrivit să instituie o perioadă de ispășire, adică de înfrânare, asemănătoare cu cea din postul Crăciunului și din postul Paștelui. Raporturile sexuale sunt interzise și în alte zile, cum ar fi zilele unor sfinți și ajunul sărbătorilor.

Numeroase texte poruncesc păstrarea curățeniei pe o anumită perioadă înainte de împărtășanie. „Nu te-ai împărtășit în joia sfântă, în ziua de Paști, la Rusalii și la Crăciun? Ai avut raporturi conjugale în postul mare și cu patru sau cinci zile înainte de sărbătorile de mai sus, înainte de a te împărtăși? Dacă da: douăzeci de zile de post", decretează Burchard de Worms.

Întrucât chiar și relațiile conjugale îi întinează pe soți, excluderea lor din edificiile religioase după ce s-au împreunat pare logică, mai ales în zilele consacrate lui Dumnezeu. Grigore cel Mare scrie că „bărbatul care s-a culcat cu femeia lui nu trebuie să intre în biserică dacă nu s-a spălat cu apă, și chiar dacă s-a spălat nu trebuie să intre de îndată". Nicolae I, papă din 859 până în 867, arată în faimosul lui răspuns către bulgari: „Mă întrebați dacă e îngăduită împreunarea sau culcatul cu soția în timpul duminicii, ziua sau noaptea. La care răspundem că, dacă

trebuie ca omul să-și ia răgaz de la orice activități lumești în ziua duminicii, așa cum v-am învățat mai sus, cu atât mai tare trebuie să se ferească de plăcerea trupească și de orice întinare a trupului, mai ales că numele de «ziua Domnului» arată limpede că un creștin nu trebuie să se îndeletnicească în această zi cu nimic altceva decât lucrările Domnului."

În ceea ce privește perioadele specifice fiziologiei feminine, soții trebuie să evite, după cum am văzut, orice raport în timpul menstrelor, adică de la trei la șase zile pe lună, interdicție enunțată deja în Levitic.

Sarcina pune o problemă mai delicată, deoarece se pot distinge mai multe faze de dezvoltare a fătului. Unele penitențiale interzic cu desăvârșire relațiile de la concepție până la naștere, uitând că femeia însărcinată nu-și dă seama imediat de starea ei. Pe de altă parte, unele texte ne fac să ne gândim că pe atunci se imagina o transformare lentă a spermei în embrion, fiind pentru aceasta nevoie de circa patruzeci de zile; doar prin a patra lună de sarcină embrionul ar avea suflet și ar putea să miște. Prin urmare, Burchard crede că gravitatea păcatului crește pe măsură ce se apropie nașterea.

După naștere trebuie păstrată o perioadă de înfrânare, însă durata ei nu este precizată. Singura motivație oferită se leagă de problema hemoragiei, adică de sânge. Adesea perioada stabilită este de patruzeci de zile, însă poate varia în funcție de sexul copilului. Nașterea unei fete atrage o întrerupere mai lungă decât cea a unui băiat.

Papa Grigore cel Mare, în scrisoarea sa către Augustin de Canterbury, interzice relațiile până și în timpul alăptării, deplângând faptul că unele femei își încredințează

copiii unei doici, deoarece, după părerea lui, ele nu pot să se înfrâneze. Însă penitențialele nu preiau această interdicție, arătând prin însuși acest fapt că nu se încearcă impunerea ei, lucru greu de făcut, dacă avem în vedere durata alăptării.

Perechile dornice să respecte învățăturile Bisericii nu se pot împreuna decât în timpul a nouăzeci și una până la nouăzeci și trei de zile pe an, fără a lua în calcul perioadele de necurăție ale femeii. Perechile nu respectă, n-au cum să respecte o astfel de abstinență. Să fie atunci vorba de sfaturi? Dar se decretează sancțiuni, care, de altfel, nu sunt aceleași în toate penitențialele.

Astfel, Burchard de Worms condamnă anumite practici, chiar dacă se desfășoară în cadrul conjugal: „Cu soața ta sau cu altă femeie împreunatu-te-ai pe la spate, cum fac câinii? Dacă ai făcut-o, vei ispăși prin zece zile doar cu pâine și apă. Împreunatu-te-ai cu soața ta în vremea regulilor ei? Dacă ai făcut-o, vei ispăși prin zece zile doar cu pâine și apă. Dacă femeia ta a intrat în biserică după naștere, înainte să se curețe de sângele ei, va ispăși atâtea zile câte ar fi trebuit să se țină departe de biserică. Și dacă te-ai împreunat cu ea în acele zile, vei ispăși prin douăzeci de zile doar cu pâine și apă..."

Dumnezeu însuși intervine. Am văzut cum o femeie din Berry a născut un copil handicapat pentru că fusese zămislit într-o noapte de sâmbătă spre duminică – desigur, faptul că este handicapat o face să plaseze concepția în acel moment –, iar Cezar de Arles își amenință enoriașele că dacă încalcă porunca o să aducă pe lume leproși. La începutul secolului al XI-lea, episcopul Thietmar de Merseburg răspândește aceleași credințe. „Un bărbat

pe nume Uffo, din Magdeburg, îmboldit de prea multă băutură, și-a silit soața, Gelsusa, să-i cedeze în timpul sărbătorii Sfinților Prunci nevinovați [...] Când, venindu-i sorocul, ea a adus pe lume un prunc cu degetele de la picioare răsucite, a fost cuprinsă de groază și i-a arătat minunea soțului, pe care l-a chemat de îndată. Și, jelu-indu-se că aceasta s-a întâmplat din greșeala amândurora, i-a zis: «Nu ți-am spus oare că nu trebuie să faci aceasta? Iată, ni se arată mânia lui Dumnezeu, și el cere, într-un fel crunt, ca pe viitor să nu mai facem astfel...» După botez, pruncul a fost luat de pe acest pământ al surghiu-nului și a intrat în rândurile celor nevinovați."

Mai mult, cardinalul-episcop de Ostia, Petrus Damianus (1007–1072), nu vede în sexualitate altceva decât o sen-zualitate plină de viciu. El pune pe același plan dorința de căsătorie și desfrânarea, și consideră că durerile facerii sunt pedeapsa plăcerii simțite în timpul împreunării. El nu vede în relațiile conjugale altceva decât o tehnică de reproducere. Până și singura justificare pe care Petrus Damiani le-o acordă, odrăslirea, îi pare o supunere la plăcerea trupească, act care este în sine rău. „Cei mai mulți dintre cei înrobiți voluptății ispitelor trupești râvnesc să lase în urmă amintirea numelui lor, prin urmași." Deflorarea, chiar și în cadrul căsătoriei, este un rău. Dorința sexuală și împlinirea ei atrag întotdeauna o întinare.

Huguccio, principalul comentator al lui Gratianus, pe baza textelor citate de celebrul canonist, trage con-cluzia că raportul conjugal „pentru a-și împlini pofta sau a-și satisface plăcerea este un păcat de moarte". Iar papa Inocențiu al III-lea, discipolul lui Huguccio, declară:

„Cine nu știe că raporturile conjugale nu se petrec nici-odată fără o oarecare dorință a trupului și fără focul unei concupiscențe scârbavnice care întinează și strică sămânța fecundată."

Teologii au ajuns la aceeași concluzie. Pentru Petrus Cantor și discipolul său, cardinalul de Courçon, raportul sexual are două faze. Soții îl încep cu gând de odrăslire, dar vine o clipă în care sunt copleșiți de „plăcerile cărnii" și se fac vinovați de un păcat venial. De asemenea, este important să facem deosebire între a te bucura și a răbda plăcerea. După părerea lui Robert de Courçon, un om evlavios este nemulțumit când simte plăcere în timpul actului sexual. Pentru a nu săvârși păcat și totuși a zămisli prunci, el rabdă plăcerea, nu se bucură de ea. După părerea lui Petrus Lombardus, se verifică adesea afirmația lui Grigore cel Mare că împreunarea nu poate fi fără păcat pentru că e întotdeauna însoțită de plăcere. „Este aproape cu neputință să afli pe cineva care se dedă celor trupești fără să treacă vreodată dincolo de dorința de a odrăsli", ceea ce atrage un păcat venial.

Și totuși, unele persoane doresc să stârnească, sau chiar să amplifice, iubirea soțului/soției sau a altcuiva. Mai ales femeile, căci în concepția clericilor ele sunt stăpânite de un libido insațiabil. Ele recurg la vrăji, atrăgându-și astfel fulgerele Bisericii. Printre alte mărturii se numără și penitențialele lui Burchard de Worms.

În cele mai multe cazuri, femeile doresc să sporească ardoarea amoroasă a soțului. Cele care îi beau sperma în scopul de a obține acest rezultat primesc canonul să mănânce și să bea în anumite zile doar pâine și apă, timp de șapte ani. Postul se întinde pe numai doi ani în cazul

următoarelor fapte. „Ai făcut și tu ca alte femei: iau un pește viu, și-l vâră în sex, îl țin acolo până ce moare și apoi îl fierb sau îl prăjesc și-l dau soțului să-l mănânce, pentru ca ardoarea acestuia pentru ele să sporească?" „Ai făcut și tu ca alte femei: îngenunchează și se apleacă spre pământ, își dezgolesc șoldurile și pun să se frământe pe spatele lor gol o pâine; iară după ce au copt această pâine o dau soțului să o mănânce, ca să-l înflăcăreze și mai tare?" Dar pedeapsa e de cinci ani de post dacă își folosesc sângele menstrual, fapt mai puțin grav decât folosirea spermei, factorul zămislirii: „Ai făcut și tu ca alte femei: iau sângele menstrelor lor, îl amestecă în hrană sau în băutură și-l dau soțului, pentru ca ardoarea acestuia pentru ele să sporească?"

În schimb – lucru ce se poate explica prin atitudinea clericilor față de sexualitate – vrăjile pentru a-l face pe soț neputincios nu merită decât patruzeci de zile de post: „Ai făcut și tu ca alte femei: se despoaie, își ung trupul gol cu miere și se tăvălesc peste grâul presărat pe o pânză; apoi culeg cu băgare de seamă toate boabele ce le-au rămas lipite de trup; pun boabele într-o moară și pun moara să se învârtă împotriva mersului soarelui; din făina asta coc o pâine pe care i-o dau soțului s-o mănânce, ca să-l lovească boala și neputința?" Ispășirea este la fel de ușoară pentru cele care, săvârșind adulter, le fac același lucru ibovnicilor lor: „Ai făcut și tu ca femeile adultere: de cum simt că ibovnicii ar voi să le lase ca să-și ia femeie cu cunună, le sting prin farmece pasiunea amoroasă, ca să fie neputincioși cu femeile lor și să nu fie buni de nimic?"

Așadar, pentru Biserică a face dragoste constituie o obligație necesară zămislirii, iar ideea pe care o avem

astăzi despre dragoste trebuie să fie alungată din căsătorie. Stă mărturie o scrisoare uimitoare a lui Adam de Perseigne. Adam, care s-a născut pe la jumătatea secolului al XII-lea, a frecventat curtea din Champagne și era familiarizat cu atmosfera ei curtenească, s-a convertit, a devenit cistercian și apoi, în 1188, a devenit abatele mânăstirii Perseigne, în regiunea Mans. Iată ce sfaturi îi dă contesei du Perche: „Sfântul Duh, care v-a creat sufletul și trupul, și ale căruia sunt acestea amândouă, i-a cedat cu adevărat soțului, după legea căsătoriei, dreptul asupra trupului vostru; însă își revendică sufletul și nu îngăduie ca el să aparțină altuia. Soțul după trup este soțul trupului vostru; Dumnezeu este soțul sufletului vostru: dară nici o gelozie nu-l roade pe vreunul sau pe celălalt, atâta vreme cât rămâneți neprihănită și credincioasă și unuia, și celuilalt. Soțului vostru ceresc îi datorați curățenia sufletului vostru, așa cum trebuie să-i oferiți un trup curat soțului trupesc." Și încheie cu acest sfat uimitor: „Atunci când soțul trupesc se împreunează cu voi, bucurarea să vă fie îndreptată sufletește către soțul vostru ceresc."

Desigur, clericii de la sfârșitul Evului Mediu susțin ideile predecesorilor lor, și anume că scopul esențial al căsătoriei este odrăslirea, iar plăcerea din timpul relațiilor amoroase, chiar și în cadrul conjugal, este un păcat. În secolul al XV-lea, Bernardin din Siena, într-una dintre predicile sale, pune întrebarea: un soț poate „să se folosească de soția lui doar pentru plăcere sau în primul rând pentru plăcere?" Soții spun adesea: „De ce să nu mă bucur de bunurile mele și de femeia mea?" Bernardin răspunde: „Nu e a ta, ci a lui Dumnezeu." Și e un păcat – un păcat de moarte – să ai raporturi „prea dese, prea drăgăstoase".

În această epocă primează punctul de vedere mai puțin rigid al Sfântului Augustin, însă unii teologi nu șovăie să afirme că îndrăgostitul „prea înfocat" este adulterin. Ei dau următoarea explicație: Când necumpătarea – o ardoare prea mare – este vădită, e un păcat de moarte. Este vorba despre iubire fără măsură atunci când este preferată ca scop suprem împreunarea cu femeia, nu unirea cu Dumnezeu. Un alt criteriu vizează circumstanțele afective: „Ar fi dorit soțul să aibă raporturi sexuale cu femeia lui dacă nu s-ar fi însurat cu ea?" În acest caz, el se face vinovat de o dragoste prea înfocată. Totuși, scrie Sfântul Antonin, episcop de Florența, decedat în 1459, este greu să răspunzi la această întrebare ce ar trebui să apară într-un ansamblu care să ne îngăduie să judecăm dacă există comportamente obiective ce au avut ca scop evitarea zămislirii. Această dragoste prea înfocată constă atunci în „a se folosi de femeia sa ca de o prostituată".

Aceste idei nu se regăsesc doar la teologi. Chaucer, în *Povestirile din Canterbury*, le pune în gura unui preot virtuos. Acesta se împotrivește oricărei împreunări „în vederea plăcerii amoroase". Bărbatul și femeia care se împreunează doar pentru plăcere săvârșesc un păcat de moarte.

Și totuși, odată cu triumful doctrinei aristotelice, plăcerea este reabilitată într-o oarecare măsură. Aceasta a fost opera Sfântului Toma d'Aquino.

La Aristotel, plăcerea constituie un element subiectiv legat de înfăptuirea unui act. Prin urmare, nu poate fi judecată pe plan moral. Însă este imposibil să desparți actul și plăcerea, deoarece, după părerea filozofului grec, „fără activitate nu există plăcere, și fiecare activitate se

împlinește într-o plăcere corespunzătoare". Judecarea unui act duce la judecarea plăcerii care decurge din el. Plăcerea legată de o activitate dreaptă este bună, cea care decurge dintr-o activitate nedemnă este rea. Toma d'Aquino, care încearcă să armonizeze credința cu rațiunea, trage de aici concluzia că, raporturile conjugale fiind bune, la fel este și plăcerea legată de ele: „Plăcerea ce se naște din actul conjugal, chiar dacă este foarte mare, nu depășește hotarele puse de rațiune înainte de începutul ei, chiar dacă în cursul acestei plăceri rațiunea nu-i poate pune hotare." Sfântul Toma afirmă chiar că Dumnezeu, ca să îmboldească omul către actul care compensează deficitele speciei, a adăugat împreunării plăcerea.

Concepția Sfântului Toma despre sexualitate nu este enunțată doar în „Tratatul despre cumpătare" din *Summa theologica*, ci și în „Tratatul despre căsătorie" din *Supplementum*. În acest al doilea text constatăm că nu este trecută cu vederea sexualitatea sub aspectul ei relațional, însă autorul se ocupă mai puțin de înflorirea personală și mai mult de comunitatea născută de legăturile căsătoriei. El observă că aceasta nu constă în primul rând din unirea trupească, ci din asocierea unui bărbat cu o femeie în vederea unirii sexuale, în virtutea drepturilor pe care fiecare dintre ei le are asupra trupului partenerului. Aceste relații de ordin juridic exprimă relații de ordin personal. De asemenea, existența cazurilor de consimțământ silit îl face pe Sfântul Toma să precizeze că nu poate exista unire decât în iubirea reciprocă. Și, în legătură cu o problemă legată de înrudirea spirituală, el scrie: „În căsătorie unirea sufletelor este mai importantă decât unirea trupurilor, căci o precedă pe aceasta."

Pentru Sfântul Toma, plăcerea sexuală, din cauza violenței ei, este condamnabilă atunci când se consideră scop în sine. Însă sexualitatea presupune de asemenea, în principiul ei, constituirea unei relații afective, a unei iubiri reciproce, a cărei traducere juridică este căsătoria.

Franciscanul englez Richard Middleton se dovedește mult mai îndrăzneț atunci când, în 1272, apără plăcerea ca scop în sine. Unirea bărbatului cu soția sa este castă în virtutea ritualului cununiei, așa încât plăcerea cumpătată reprezintă un scop acceptabil. Astfel se justifică atitudinea celor cununați care nu se gândesc anume la zămislire atunci când se împreunează.

Apărută pe la mijlocul secolului al XV-lea, *Viața exemplară a cuplurilor căsătorite*, opera unui călugăr din Roermond, în Țările de Jos, Dionisie Cartuzianul, chiar dacă are elemente de teologie tradițională, încearcă să se adapteze nevoilor cuplurilor ceștine. Căsătoria este un lucru bun, afirmă limpede Dionisie, remarcând totuși că este și mai bun celibatul. Actul conjugal se dovedește a fi caritabil atunci când are drept scop împlinirea datoriei sau zămislirea. El este îngăduit pentru a evita desfrâul unuia dintre soți, dar nu trebuie să depășească anumite limite naturale. Dionisie nu se oprește aici. Soții, spune el, trebuie să fie uniți de o iubire spirituală, dorindu-și mântuirea comună, printr-o iubire naturală, căci sunt oameni, printr-o iubire socială, căci trăiesc împreună. Trebuie oare să simtă și o dragoste trupească, bazată pe plăcerea simțurilor? Ca răspuns la această întrebare delicată, Dionisie, referindu-se la doctrina aristotelică, scrie că, actul conjugal fiind bun, persoanele căsătorite

se pot iubi datorită plăcerii reciproce pe care și-o oferă. El admite astfel dragostea trupească.

Cam în aceeași vreme, argumentația lui Richard Middleton pe tema plăcerii este reluată și dezvoltată de un universitar parizian, Martin Le Maistre (1432–1481). În concepția acestuia, se cuvine găsită calea de mijloc între două excese: este vorba despre „castitatea conjugală", care se află între impudoare și lipsa de simțire. Raporturile între soți care n-au ca scop zămislirea nu se opun castității conjugale, dacă rostul lor este împlinirea datoriei conjugale, evitarea desfrânării, păstrarea sănătății trupești, dobândirea păcii sufletești. Astfel de teze, firește, n-au stârnit decât ostilitate în rândurile confraților săi.

Astfel, teologii cărora nu le pasă de căsătoria din dragoste dau o mare valoare dragostei conjugale – în măsura în care manifestarea ei fizică este în esență destinată zămislirii. Dragostea bărbatului pentru femeia sa, bazată pe întâlnirea trupească – „în primul rând datorită unirii trupești își iubește bărbatul soția" –, este în mod legitim mai puternică decât iubirea lui față de părinți. „Măsura iubirii o dau și natura binelui, și însoțirea cu cel iubit. După natura binelui, obiectul iubirii, părinții trebuie să fie mai iubiți decât soția, pentru că sunt iubiți ca elemente primordiale și ca reprezentanți ai unui bine superior. Însă din punctul de vedere al însoțirii, soția este cea care trebuie să fie iubită mai mult, pentru că este unită cu soțul, ca și cum ar fi în aceeași piele cu el" (Toma d'Aquino, *Summa theologica*, II, II, întrebarea 26, art. 11, răspuns). Sfântul Bonaventura afirmă: „În căsătorie există o anumită unitate de iubire la care nu e părtaș nici un străin [...] Există o iubire reciprocă, în parte devotament

reciproc și în parte unitate." Și adaugă, puțin mai departe: „E ceva miraculos în faptul că un bărbat află la o femeie o atracție pe care nu o găsește la nici una dintre celelalte, cum spun cei ce știu aceasta." Marele predicator franciscan Bernardin din Siena (1380–1444), care se arată totuși foarte aspru față de păcatele sexuale ale cuplurilor cununate, citează Epistola către Efeseni pentru a demonstra că dragostea dintre soț și femeia sa este firească, și le spune și el bărbaților să-și iubească soțiile așa cum a iubit Cristos Biserica.

Să notăm poziția originală a lui Hugo din Saint-Victor (1096–1141), pentru care căsătoria este, mai presus de toate, „instituția tandreței și intimității cuplului" (M.-O. Métral). Dragostea, în sensul modern al termenului, este posibilă între soți. Astfel, Hugo lămurește în *Scrisoare despre virginitatea preafericitei Maria* ce anume cuprinde afecțiunea conjugală. „Nu e oare nimic mai mult [decât unirea trupurilor] în societatea conjugală care să o facă legitimă și sfântă? Nu este oare într-o mai mare măsură astfel dacă cei doi nu sunt decât un suflet? Dacă pentru fiecare este o lucrare sfântă să-l facă pe celălalt părtaș la trupul său, nu este oare la fel dacă îl face părtaș la sufletul său? [...] Sunt doi într-o singură inimă: mister și mai mare, în raport cu Dumnezeu și cu sufletul. Ei se leagă de bunăvoie printr-un astfel de jurământ, încât de acum înainte, în toată sinceritatea dilecțiunii, în toată grija reciprocă, în toată afecțiunea tandră, în îngăduința, sprijinul și devotamentul fidel, e o veșnică împărtășire a amândurora; în așa măsură, încât fiecare se simte atins el însuși de tot ce i se întâmplă celuilalt, fericire sau năpastă" (citat de dom J. Leclercq).

Însă scopul căsătoriei nu este oare, mai presus de toate, odrăslirea? Hugo arată cu și mai mare precizie în ce constă iubirea care decurge din consimțământul matrimonial. Textul Facerii, reluat de Isus în Evanghelie, afirmă că va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa, se va lipi de femeia sa și vor fi amândoi un trup. Cuvântul latin tradus prin „a se uni" este *adhaerere*, „a se lipi". Această alipire nu este o simplă unire trupească, ci implică afecțiunea inimii și legătura de dilecțiune ce îmboldește la traiul împreună. Însă încercarea lui Hugo din Saint-Victor nu și-a aflat ecou în teologia vremurilor următoare, care s-a conformat mai ales doctrinei augustiniene.

Totuși, ideea căsătoriei ca o viață de dragoste se regăsește în ritualurile destinate reducerii influenței însoțirilor clandestine. Aceste ritualuri sunt foarte explicite, stipulând că „trebuie să fie iubire", declarând că „dacă e între ei iubire, să se unească". Există rugăciuni care cer ajutorul divin pentru ca soții să aibă întotdeauna unul față de celălalt dragostea care decurge din grația noii lor stări.

Ne putem întreba însă în ce măsură sunt respectate de soți comandamentele legate de sexualitate ale Bisericii, dată fiind rigoarea lor.

În ceea ce privește marea masă a oamenilor de rând nu dispunem, evident, de documente. După părerea lui Jean-Louis Flandrin, țăranii respectau în general recomandările Bisericii, la fel cu categoriile sociale privilegiate. De altminteri, se prea poate ca ei, știind că orice lucru trebuie să se facă la vremea lui, să fi acceptat fără prea mare greutate faptul că raporturile sexuale și zămislirea – la fel cu aratul sau semănatul – trebuiau să aibă loc în anumite momente.

În orice caz, relația căsătoriei cu dragostea, dacă ne luăm după textele teologilor, pare foarte ambiguă. Aceștia vor, mai presus de toate, să stabilească normele vieții spirituale a soților. Foarte interesant pentru a înțelege mentalitatea unui credincios fervent din Evul Mediu este cazul Sfântului Ludovic, studiat de Jacques Le Goff. Regele respecta poruncile Bisericii. Știm, datorită unei confidențe ulterioare a reginei Margareta, că a respectat nopțile lui Tobie, adică a așteptat trei nopți înainte să-și cunoască soția, și le-a consacrat rugăciunilor – o practică nu prea răspândită. Pe de altă parte, pe tot parcursul căsniciei lor, el a respectat cu strictețe interdicțiile legate de calendarul liturgic. N-a avut raporturi cu soția în timpul menstrelor. Ba chiar a mers dincolo de poruncile Bisericii, adăugând și alte zile de înfrânare celor stabilite de ea. Guillaume de Nangis ne povestește cum rezista regele ispitelor nocturne. „Dacă în acele zile de înfrânare i se întâmpla, cine știe din ce cauză, să-și viziteze soția și să rămână cu ea și dacă apropierea de soția lui, dată fiind slăbiciunea omenească, îl făcea să-și simtă trupul tulburat, se ridica din pat și se plimba prin odaie până ce se potolea răscoala trupului său."

Adevărul este că Sfântul Ludovic are un „temperament vulcanic". Joinville povestește că în perioadele în care erau îngăduite raporturile sexuale regele nu se mulțumea să-și viziteze soția doar noaptea. Se vedea cu ea și ziua, ceea ce o nemulțumea profund pe mama lui, Blanca de Castilia, care, de îndată ce i se aducea la cunoștință întâlnirea lor, se ducea la ei ca să-i facă să-și înceteze zbenguielile. „Regina Blanca nu voia să îngăduie, atât cât îi stătea în putere, ca fiul ei să fie alături de soție, în

afară de seară, când se culca cu aceasta. Reședința cea mai îndrăgită atât de rege, cât și de regină era cea de la Pontoise, pentru că odaia regelui era deasupra, iară cea a reginei dedesubt. Și ticluiseră să se întâlnească pe o scară răsucită ce pogora dintr-o odaie în cealaltă; și puseseră totul la cale, așa încât atunci când lacheii vedeau că vine regina-mamă către odaia fiului ei băteau cu bastoanele în ușă, iar regele se grăbea să ajungă în odaia sa, iară lacheii din fața odăii reginei Margareta făceau la fel când venea la ea regina Blanca."

De altfel, Sfântul Ludovic a avut unsprezece copii, poate chiar mai mulți, întrucât nașterea copiilor care mor la vârstă foarte mică nu este consemnată întotdeauna. Iar când a plecat în cruciadă, în 1248, soția a mers cu el, ca să poată avea relații trupești. De altfel, Margareta i-a născut patru copii în Țara Sfântă. Când a căzut prizonier, în 1250, regina a fost cea care a strâns banii de răscumpărare; era însărcinată, și a născut în timpul captivității regelui.

S-ar părea că regele era tare îndrăgostit de soția sa. Or, din documente nu reiese acest lucru, dimpotrivă. Joinville chiar îi reproșează stăpânului său că nu-i arată nici un pic de afecțiune soției. „Regina Margareta, care tocmai o adusese pe lume pe prințesa Blanca, pe care a născut-o la Jaffa, a sosit la Sayette; căci venise pe mare. Când am auzit că a sosit m-am ridicat din fața regelui, m-am dus să o întâmpin și am condus-o la castel. Iar când m-am întors la rege, care era în capelă, m-a întrebat dacă regina și pruncii se află sănătoși; i-am zis că da. Și mi-a zis: «Am știut prea bine, când te-ai ridicat din fața mea, că Domnia Ta mergi în întâmpinarea reginei; și

pentru aceasta am oprit predica până te înturnezi.» Și grăiesc despre aceste lucruri pentru că eram deja de cinci ani în preajma sa și încă nu-mi pomenise nici de regină, nici de odrasle, iară din câte am auzit, nici altora nu le pomenise; și nu este bine, gândesc eu, să fii așa de înstrăinat de soața și de odraslele tale."

Așadar, regele se supunea întru totul poruncilor Bisericii. Iubirea de Dumnezeu este mult mai importantă decât cea conjugală. Însă intervin și alți factori pentru a întări această poziție secundară. Societatea laică nu ține cont de sentimente când se pun la cale căsătoriile: acestea au cu totul alte motivații.

2
SOCIETATEA, CĂSĂTORIA ȘI DRAGOSTEA

Isidor de Sevilla scrie că bărbatul caută la o femeie frumusețea, rangul, bogăția și buna creștere. Cât despre femeie, ea trebuie să aprecieze la un bărbat curajul, rangul, frumusețea și inteligența. Firește, aceste considerente țin de ideologie, și în întregul Ev Mediu căsătoriile au avut ca scop principal creșterea puterii individuale și familiale și întărirea alianțelor. Aceste obiective, dacă ținem cont de sursele noastre, sunt valabile pentru cei puternici și, la sfârșitul acestei perioade, pentru cei destul de bogați.

Strategiile matrimoniale

Chiar dacă Biserica a reușit treptat să-și însușească jurisdicția matrimonială, ajungând la sfârșitul secolului al XI-lea să o dețină în mod exclusiv – cu toate că raporturile de forță ar fi putut schimba situația –, căsătoria rămânea, mai presus de toate, o alianță între două familii, mult mai mult decât însoțirea a două persoane, și aceasta pe întreaga perioadă.

Nici vorbă de iubire, firește. Mai întâi deoarece căsătoria are ca scop creșterea averii sau a puterii părților,

în afara faptului că este destinată zămislirii de moștenitori. Și apoi pentru că soții, și în special femeia, n-au nici un cuvânt de spus, în afara consimțământului dat mai mult sau mai puțin de teamă sau dintr-o supunere respectuoasă.

Capitolul consacrat „neprihănirii celor doi soți", povestit de Grigore de Tours, este mai degrabă legendă, fără îndoială, însă reflectă mentalitatea predominantă în epoca autorului. Un senator bogat din Auvergne a cerut mâna unei fete de rangul lui. Amândoi erau singuri la părinți. După petrecere au fost așezați în același pat. Dar iată că fata începe să plângă. Când soțul o întreabă de ce este atât de mâhnită, ea îi răspunde că ar dori să-și păstreze fecioria și să se consacre lui Dumnezeu. „Aceste vorbe însoțite de șiroaie de lacrimi l-au umplut de milă pe tânăr, care i-a răspuns: «Suntem singurele odrasle ale unor părinți din înalta nobilime din Auvergne, și ei au voit să ne însoțim ca să nu li se stingă neamul, temându-se că dacă pierim noi se va ivi un moștenitor străin.»" Regăsim elementele pe care le-am arătat: căsătoria este motivată de considerente economice și sociale și este hotărâtă de părinții tinerilor soți.

O formulă din secolul al VI-lea începe așa: „Preaiubita mea soție, întrucât logoditu-m-am cu tine din vrerea părinților tăi..." Când Berthegonda își părăsește domiciliul conjugal și se refugiază la fratele ei, episcopul de Bordeaux, mama ei îi declară soțului care voia să meargă după ea: „Te-ai însurat cu ea fără învoirea părinților ei, nu va fi socotită drept soția ta." Însă cei doi sunt căsătoriți de aproape treizeci de ani! În 541 episcopii franci, întruniți în al patrulea sinod de la Orléans, declară că un

bărbat nu se poate însura cu o tânără fără învoirea părinților ei; episcopul îi poate pedepsi pe soți cu excomunicarea.

Dacă tatăl este mort sau lipsește, frații tinerei sunt cei care acceptă căsătoria. Când Amalaric, fiul lui Alaric al II-lea, regele goților, a cerut mâna fiicei lui Clovis, nu s-a adresat văduvei regelui, Clotilda, ci celor patru fii ai ei, care „i-au acordat-o bucuros". Când Reccared, regele goților, a vrut să se însoare cu Clodosinda, sora lui Childebert al II-lea, un anume Félix i-a declarat regelui Gontran al Burgundiei: „Socotesc că a ajuns până la Strălucirea Voastră vestea că Reccared i-a trimis solie nepotului vostru, ca să o pețească pe Clodosinda, copila fratelui vostru. Dară el n-a voit să făgăduiască nimica fără de povața voastră."

Formulele și textele hagiografice arată că în cele din urmă intervine un grup întreg. „Prietenii și părinții" îl pun pe viitorul Sfânt Arnoul „să-și afle mireasă". Desigur, viitorul soț este cel care în mod firesc își caută nevastă, care se angajează în cadrul lui *desponsatio* – întâlnirea celor două familii pentru a încheia „afacerea" – și care oferă dota tinerei. Însă înainte de a se angaja el trebuie să obțină acordul tatălui său. În 866, Ludovic Germanicul putea să se împotrivească însoțirii fiului său cu odrasla contelui Adalard. În schimb, viitoarea soție joacă doar un rol pasiv. Tatăl ei este cel care hotărăște cine îi va fi ginere. Astfel, tatăl Sfintei Maxellenda l-a ales dintre numeroșii pețitori pe acela cu care avea să se mărite ea. Chiar dacă unii bărbați se însoară fără învoirea tatălui, cum au fost Carol și Ludovic, fiii lui Carol cel Pleșuv, căsătoria lor este considerată în mod normal validă. Nu la fel stau lucrurile în cazul fiicei, a cărei căsătorie făcută fără

învoirea tatălui era asemuită cu răpirea și, în consecință, pedepsită aspru de lege.

La prima vedere, sub influența romano-creștină, tânăra pare să joace un rol din ce în ce mai activ. Înainte de cununie tinerii se exprimă în public, ceea ce dovedește consimțământul lor. Régine Le Jan semnalează o formulă din Tours de la mijlocul secolului al VIII-lea, în care tânăra acceptă să se logodească: „Legea și datina cer să se confirme solemn în scris toate hotărârile ori învoielile dintre logodnic și logodnică, deopotrivă cu învoiala părinților lor sau a celor de care sunt ei atârnători, despre viitoarea nuntă. Drept pentru care eu, în numele lui Dumnezeu, cutare, mulți știu că am făgăduit să te iau de soție, cu învoirea părinților și prietenilor noștri, voia ta arătându-se singură; așadar, am gândit că se cuvine să întăresc aceasta înainte de ziua cununiei, dându-ți o parte din bunurile mele prin acest act de donație între soți. Ceea ce am săvârșit." Nu e mai puțin adevărat însă că învoirea femeii la căsătorie trebuie să fie privită cu prudență, în măsura în care ea acceptă căsătoria propusă cel puțin din teamă plină de respect față de tatăl său, ca să nu mai vorbim despre procedee mai directe.

Régine Le Jan a analizat foarte corect motivele căsătoriilor dintre cei aflați la putere în lumea francă în perioada carolingiană. Ea pune în prim-plan motivele politice. Căsătoria reprezintă un zălog al siguranței, căci garantează neutralitatea altor grupuri. În secolul al X-lea alianțele cu familia ottoniană dau în plus accesul la prestigiul de care se bucură aceasta. Hugo cel Mare și Ludovic al IV-lea de peste Mări s-au însurat cu Hadwige și

Gerberge, surorile lui Otto I, rege al Germaniei și apoi împărat. Astfel de căsătorii întăresc, de asemenea, alianțele politice. Cea a lui Carol Martel cu Rotrude, înrudită cu clanurile widonizilor și rupertienilor, marchează ralierea definitivă a unei familii care nu era deloc favorabilă pippinizilor.

Călugărul Richer, în lucrarea sa *Istoria Franței*, povestește în ce împrejurări s-a însurat viitorul rege al Franței, Ludovic al V-lea, cu Adelaïde. Niște persoane viclene „s-au dus la regina Emma și i-au spus că trebuie să o încunoștiințeze despre o treabă foarte însemnată. Regina i-a primit și ei i-au spus că ar fi un lucru tare priincios să-l însoare pe regele Ludovic cu Adelaïde, văduva lui Raimon, duce al Gothiei [în realitate Etienne, conte de Gévaudan], care murise nu demult. Această căsătorie n-ar avea ca urmare numai sporirea puterii regatului, ci și alte foloase: regele Ludovic ar putea cu ușurință să supună cu totul Aquitania și Gothia după ce ar căpăta, cu ajutorul nevestei, cele mai tari cetăți; ba mai mult – altă urmare însemnată și priincioasă a planului –, tatăl și fiul, așezați unul ici și celălalt colea, ar putea să-i amenințe fără răgaz pe duce și pe ceilalți dușmani, aflați între cele două state ale lor".

Strategia matrimonială, stabilită de obicei de tată, îi implică pe toți verii, frații și surorile. Ea are caracter global și vizează promovarea intereselor familiei. Așa stau lucrurile cu căsătoriile robertiene. Hugo Capet s-a însurat cu fiica puternicului conte de Poitou, duce de Aquitania, Wilhelm al III-lea Cap de Câlți, și sora contelui Fierabras, ceea ce îi aduce glorie și siguranță. Fratele său mai mic, Otto, s-a însurat cu moștenitoarea Burgundiei

france, iar la moartea lui cel de-al treilea frate, Henric, renunțând la cariera ecleziastică, s-a însurat cu Gerberge, văduva regelui Italiei.

Intervin și rațiunile economice – care sunt esențiale atunci când nu este vorba despre personaje puternice –, întrucât mireasa aduce bunuri. Când s-a măritat cu Frederic de Lorena, în 954, Béatrix a primit de la tatăl său, Hugo cel Mare, domenii din Saint-Denis. Întrucât se stabilise ereditatea funcțiilor, iar fiicele puteau fi moștenitoare, în lipsa unor descendenți de sex bărbătesc, a început vânătoarea de moștenitoare. La moartea sa, în 965, Gilbert de Burgundia n-a lăsat în urmă decât două fiice. Cea mare, Leudgard, soția lui Otto, cel de-al doilea fiu al lui Hugo cel Mare, avea deja proprietăți în Burgundia. Otto a moștenit ducatul Burgundiei. În *Cronica* sa, Odoran scrie: „Într-adevăr, el s-a însurat cu fiica acestui Gilbert." Dat fiind că fiica cea mica, Adelaïde, era soția lui Robert, fiul lui Herbert al II-lea de Vermandois, Robert a moștenit comitatul Troyes, care se aflase până atunci în posesia lui Gilbert.

„Siguranță, *amicitiae* și putere, acestea erau, așadar, cele mai de seamă principii care determinau alegerea unei soții în Evul Mediu timpuriu" (Régine Le Jan).

Să ne întoarcem acum privirea spre ținuturile meridionale, spre familiile din Toulouse și Catalonia. Contele Wilhelm al III-lea Taillefer, rămas văduv, s-a însurat către anul 992 cu Emma, odrasla contelui de Provence, Roubaud, și a soției acestuia, Ermengarda. Majore, prima soție a lui Pons, conte de Toulouse din 1037 până în 1040, fiul Emmei, pare să se fi născut la Foix. Almodis de la Marche, soția aceluiași conte între 1040 și 1045, este fiica

lui Bernard, conte de la Marche, și a soției lui, Amélie. Cum se explică aceste căsătorii? Emma, împreună cu fratele său Wilhelm și doi veri, moștenise comitatul Provence. După moartea lui Wilhelm, care nu a avut moștenitori, ea a fost învestită cu drepturile lui și a ajuns să dețină jumătate din comitat. S-au întărit legăturile cu familia din Provence prin Emma și cu cea din Foix prin Majore. Alegerea lui Almodis reprezintă politica celor din Toulouse în Aquitania. Așadar, conții de la Marche au ajutat niște mici nobili din Limousin care erau ostili contelui de Poitou, inamic ereditar al contelui de Toulouse.

În Catalonia, Sancho al III-lea Garcés cel Mare, regele Pamplonei, dorea să i-o dea de soție pe sora sa Urraca lui Alfons al V-lea de Leon, rudă cu el, socotind că această căsătorie avea să asigure pacea, să aducă victoria asupra musulmanilor și să restaureze creștinismul. Și, mai ales, avea să împace Leonul cu Navarra. Oliba, episcopul de Vic, i-a semnalat într-o scrisoare din 11 mai 1023 că această căsătorie este incestuoasă, însă regele n-a ținut seama de observație.

Martin Aurell arată că, în general, conții catalani se însurau cu femei din regiuni îndepărtate. Între 930 și 1080, dintre treizeci de contese identificate doar opt erau catalane. Această politică nu-i viza decât pe bărbați. Dintre douăzeci și una de fete, zece s-au măritat în Catalonia și unsprezece în alte regiuni. Bărbații s-au însurat mai ales cu moștenitoare din sudul Franței, de care Catalonia mai depinde și acum. Aceste alianțe au sporit puterea conților în fața unui rege al Franței nu prea puternic. Destul de des, fiicele conților se căsătoreau cu viconți din același oraș. Întrucât rezistența vicontelui de Barcelona,

Udalard I, în fața lui Al-Mansur, în 985, i-a îngăduit contelui Borrell să fugă, acesta i-a acordat ca răsplată mâna fiicei sale Riquilda. Iar fratele lui Udalard, vicontele Géribert, s-a însurat cu Ermengarda, și ea fiica lui Borrell al II-lea. Aceste căsătorii au permis mai ales creșterea fidelității viconților față de suzeranul lor.

Dar să zăbovim un pic – căci o putem face, datorită povestirii vieții lui – la un personaj foarte pitoresc, Guillaume le Maréchal, „cel mai de seamă cavaler din lume", după cum spune Georges Duby. Guillaume s-a născut prin 1145. După ce a trecut de vârsta de douăzeci de ani, în 1167, a fost consacrat cavaler. În anii următori a participat la numeroase turniruri. O primă propunere de căsătorie a venit din partea magistratului din Béthune, care i-a oferit o rentă de 1 000 de livre dacă se însoară cu fiica lui. Însă nu dorea încă să-și pună pirostriile, spre marea mâhnire a acelui tată, care spera să-și rostuiască fiica alături de un bărbat copt – Guillaume avea aproape patruzeci de ani –, faimos pentru isprăvile sale și bine văzut la curte. A doua propunere a venit după călătoria lui în Țara Sfântă, când s-a dus la regele Angliei, Henric al II-lea, probabil prin martie 1187. Regele, bucuros să-l regăsească teafăr, i-a oferit ca răsplată mâna „domnișoarei de Lancaster", Helvis, fiica lui William de Lancaster, seneșalul lui Henric al II-lea, care murise de trei ani și nu avea urmaș de sex bărbătesc; astfel ar fi putut să se bucure de *tenement*-ul acesteia, feuda pe care tatăl ei o primise din partea Coroanei. Copila nu era încă nubilă. Până la împlinirea vârstei potrivite, regele i-a încredințat-o lui Guillaume, „și el a ținut-o cu mare cinste și a păzit-o multă vreme de dezonoare, ca pe o prietenă dragă, dar nu s-a însurat cu ea." Puțin mai târziu, mâna fetei i-a fost dată lui Gilbert Fils Rainfroi. În sfârșit, în mai 1189, a obținut ceva mult mai bun. Întrucât a rămas alături de Henric al II-lea atunci când fiul acestuia, Richard, l-a trădat, regele i-a dat-o pe Isabelle de Striguil. Nu mai era vorba despre singura feudă a lui Helvis de Lancaster, ci de șaizeci și cinci de feude. Premiul cel mare! Însă, înainte de a primi mâna tinerei, Henric al II-lea a murit, lăsând tronul fiului său, Richard Inimă de Leu. Acesta, din fericire, îndeplinește dorința tatălui său. Pe dată Guillaume a plecat de la Fontevraud, unde se afla împreună cu Richard Inimă de Leu, pentru a însoți trupul regelui Henric. În două zile a traversat ținuturile Anjou, Maine, Normandia – trecând prin ținutul Caux a „pus mâna" pe pământurile pe care logodnica lui le avea pe continent –, însă s-a rănit pe când sărea pe o corabie, la Dieppe. Și ce dacă! S-a grăbit să ajungă la Londra, unde i-a fost încredințată Isabelle, care era în grija lui Ranulf de Glanville, mare-judecător al Angliei. Dar se temea că ea o să-i fie luată, și a dorit să se însoare cu ea pe pământurile sale. În cele din urmă nunta s-a făcut la Londra, fără întârziere. La aproape cincizeci de ani, Guillaume a devenit soțul unei tinere de nouăsprezece ani. Avea să mai trăiască încă treizeci de ani și să zămislească cel puțin zece copii.

Să sărim acum peste câteva secole. Juliette Turlan, care a studiat căsătoria în practica cutumieră, arată că nu se prea ține cont de sentimentele principalilor interesați. Într-o petiție pentru achitare din 1377, un valet pe nume Jean le Bochu din Cauli se duce la Jeanne Bernière și la fiul acesteia, Garnot, și le cere mâna „unei tinere care

era fata numitei Jeanne și soră bună cu Garnot. Iară aceștia i-au dat-o de tot." Ca să se asigure că fiicele sale se vor mărita după voia sa ori, dacă moare el, a fratelui său, un tată din Montpellier, în 1172, a amenințat în testament că le va dezmoșteni dacă se împotrivesc. Termenii folosiți sunt categorici: „vreau", „cer". Dezmoștenirea era o practică frecventă. Acest tată a început prin a-și dezmoșteni fiicele, mai ales pe acelea care s-ar fi măritat în urma unei răpiri, cuvântul desemnând, dacă analizăm contextul, orice căsătorie fără încuviințarea tatălui sau unchiului. Mai departe i-a dezmoștenit pe descendenții acestor căsătorii, pentru că îi considera bastarzi, adică străini.

În cazul decesului părinților, cei care îi înlocuiesc și trebuie să mărite fetele nu se sfiesc uneori să acționeze singuri. Ca acel personaj care și-a măritat sora fără să-i ceară părerea „și a dat-o soțului pe care l-a vrut el". O decizie a Parlamentului din 1372 ne arată că Jérémie Fromage, bunica și tutoarea lui Ainarde Le Sourd, a hotărât de capul ei, împreună cu Pierre Mespin, tutorele fiului său minor, căsătoria nepoatei ei.

Această decizie ne arată că uneori copiii puteau fi obiectul unor manevre frauduloase, fără ca ei să aibă cum interveni. Pierre Mespin, judele din Saint-Gengoulph, voia să-și însoare fiul, Jean, cu o orfană tânără și bogată din jurisdicția sa, și imediat după aceea s-o închidă într-o mânăstire, făcând astfel ca bunurile ei să treacă în mâinile soțului. Întrucât era vorba despre doi minori, Jean Mespin a cerut învoirea bunicii și tutoarei lui Ainarde, Jérémie Fromage. Aceasta s-a învoit bucuroasă – fapt pentru care i s-au pus în palmă 200 de florini de aur și a primit

uzufructul altor 1 000. După nuntă, judele a afirmat că mora sa nu-și poate îndeplini datoria conjugală, lucru întărit de soția sa și de un medic al papei. Ainarde a fost închisă într-o mânăstire, însă Jérémie, care a priceput în sfârșit intențiile judelui, a făcut plângere la Parlament, care i-a dat câștig de cauză. „Nicăieri nu apare vreo aluzie la prezența copiilor sau la consimțământul lor." Mai mult, prietenii apropiați n-au fost consultați. Dacă ar fi fost puși să cerceteze avantajele și inconvenientele căsătoriei, ei s-ar fi împotrivit, întrucât, așa cum a recunoscut Jérémie, diferența dintre cei doi soți era prea mare.

Toți copiii aflați înainte de pubertate, băieți și fete deopotrivă, erau tratați în același fel. Lucrurile par să fie puțin diferite pentru cei aflați între pubertate și maturitate. În cazul fetei este indispensabil consimțământul părinților, dacă trăiesc, sau al tutorilor și al prietenilor apropiați, dacă părinții nu mai trăiesc. Băiatul pare să se bucure de o mai mare libertate de la pubertate încolo.

Consimțământul tatălui și al mamei reprezintă un element fundamental al sistemului matrimonial. Biserica, întrucât propovăduiește doctrina consensualistă, adică acordul viitorilor soți, trebuie să țină cont de el și le recomandă copiilor să obțină autorizația părintească; însă lipsa consimțământului nu invalidează căsătoria. Practica laică pare mult mai exigentă, ceea ce creează o tensiune între ea și dreptul canonic. Aceasta deoarece dreptul canonic se situează în planul sacramental, în vreme ce practica laică implică interesele unei familii. Aparent, dragostea se poate exprima mai bine în cadrul dreptului canonic decât în cel al dreptului laic. Cele două

căsătorii ale ducelui de Berry, fratele lui Carol al V-lea, sprijină această aserțiune.

Pe 17 octombrie 1359 Jean de Berry s-a însurat fără mare vâlvă cu Jeanne, fata cea mare a contelui d'Armagnac. Căsătoria a fost legitimată pe 24 iunie, după obținerea dispensei pe care papa a dat-o în grabă, dat fiind că soții erau veri. Prin urmare, nu mai putea fi anulată. De fapt, se presupunea că regele Angliei impusese căsătoria pentru a-l lega și mai strâns pe Jean, care trebuia să meargă ca ostatic în țara acestuia. Tânărul avea aproape douăzeci de ani, iar Jeanne n-avea decât doisprezece. Datorită acestei căsătorii, contele d'Armagnac, care urma să devină vasalul regelui Angliei după înfrângerea și capturarea lui Ioan cel Bun la Poitiers și semnarea tratatului de la Brétigny, a păstrat o legătură cu fostul său suveran. În ceea ce-l privește pe regele Franței, se pare că sfetnicii săi au dorit să-i întărească poziția în sudul Franței. Evident, iubirea nu intervine în poveste. De altfel, Jean, care nu și-a ales el însuși soția, a plecat după puțin timp în Anglia. Cât despre Jeanne, cu siguranță că nu i-a cerut nimeni părerea.

La cea de-a doua căsătorie a ducelui de Berry, diferența de vârstă între soți și negocierile care au avut loc ne fac să credem că fata era privită ca o cantitate neglijabilă. Într-adevăr, Jean de Berry avea aproape cincizeci de ani – era deja bunic – în 1389, când a cerut mâna lui Jeanne de Boulogne, care avea doisprezece ani. De altfel, acest lucru a stârnit uimire. Froissart a imaginat o conversație între Carol al VI-lea și duce, care venise la rege să-i ceară ajutorul pentru împlinirea acestui proiect.

„Regele Franței a râs pe săturate, căci ducele de Berry, unchiul său, era deja moșneag, și a grăit către el:

— Unchiule dragă, ce-o să faceți cu o copiliță ca asta? N-are decât doisprezece ani, și voi aveți cincizeci. Pre legea mea, mare nebunie vă trece prin minte. Petiți-o pentru Jean, vărul meu, fiul vostru, care e tânăr și are viața în față. Lui i se potrivește treaba mai bine decât vouă.

— Monseniore, a răspuns ducele de Berry, am vorbit despre asta, dar contele de Foix, de care ține fata, nici nu vrea să audă. Și cred că e vorba de faptul că fiul meu e din spița lui d'Armagnac, iar ăștia doi nu se prea împacă. Domnișoara de Boulogne e tânără, dar eu am s-o cruț trei ori patru ani, până ce ajunge femeie coaptă.

— Așa o fi, făcu regele, dar ea n-o să vă crute."

De altfel, Jeanne era în grija, sau mai degrabă ostatica, lui Gaston Phébus, conte de Foix, văr și creditor al mamei ei, Aliénor de Comminges, care i-o încredințase pe fiica ei după ce-și părăsise soțul, contele de Boulogne. „Contele de Foix nu zicea că ar vrea s-o vândă pe domnișoară, ci că voia să fie răsplătit pentru cât o avusese în grijă, căci vreo nouă ani și jumătate a ținut-o și a hrănit-o: așa că cerea 30 000 de franci", scrie Froissart.

Să notăm că Parlamentul a demarat o procedură împotriva ducelui de Berry, în urma plângerii unei fete de vreo opt ani din Bourges pe care voia să o mărite cu un pictor neamț ce lucra pentru el, și asta împotriva voinței mamei ei și a prietenilor. Ca să-și atingă scopul, a ținut fata prizonieră în castelul lui de la Etampes. De altfel, adeseori personaje destul de puternice căsătoresc cu forța niște tineri, mai ales fete. Jean Bonnet, procuror al regelui în jurisdicția seneșalului de Poitou sub domnia

lui Ioan cel Bun, a fost chemat la judecată pentru numeroase fapte rele, îndeosebi fiindcă a obligat-o pe fiica lui Etienne de Saint-Regnot să se mărite cu una dintre rubedeniile sale. Tot așa, Philippe Gillier, perceptor din Poitou, a silit o copiliță orfană de tată, ale cărei bunuri se aflau în mâinile regelui, să se mărite cu fiul său, în ciuda voinței ei, a mamei ei și a prietenilor familiei, pentru că avea multe pământuri și alte bunuri și era de spiță nobilă.

Leon Battista Alberti (1404–1472), autorul unui tratat despre familie (*I libri della famiglia*), arată în ce fel se desfășurau pertractările pentru căsătorie. „Când tânărul a fost convins [că trebuie să se însoare] prin faptele și sfaturile bătrânilor și întregii familii, mama lui și alte rubedenii și prietene vârstnice [...] aleg câteva tinere de familie bună și cu bună creștere. Apoi le propun viitorului mire, care o alege dintre ele pe aceea ce-i place mai mult, căci bătrânii din familie și părinții tânărului nu pot respinge decât nurorile care le-ar putea aduce scandal sau oprobriu. Cel care va trebui să mulțumească o soață trebuie să fie el însuși mulțumit, însă va avea grijă să facă ceea ce fac tații cei buni. Aceștia, când cumpără un lucru, vor să-și cerceteze în mai multe rânduri proprietatea viitoare, înainte să semneze vreun contract." Astfel, se evidențiază rolul familiilor, cel al tânărului, care este călăuzit în primul rând de considerente economice, și absența interesului față de sentimentele fetei. Am constatat aceasta în privința familiilor din aristocrație, și se dovedește că la fel stau lucrurile și cu orășenii avuți de la sfârșitul Evului Mediu.

Când primarul din Poitiers a vrut să obțină un sprijin financiar din partea lui Hilairet de Bournezeau, sub pretextul că s-a însurat cu o târgoveață, acesta a declarat, în 1378, că „în vremea în care s-a însurat, pentru că nu avea destul pământ ca să-și țină rangul, s-a însurat cu o târgoveață care făcea schimb de bani și negoț". Dintre cincizeci de căsătorii de la Lyon din anii 1380–1450 pe care le-a studiat René Fédou, cel puțin șaisprezece, adică o treime, s-au încheiat în lumea magistraturii. Se cuvine să distingem două cazuri. Uneori fetele sunt măritate doar pentru a aduce câteva elemente suplimentare unei familii în care tradiția juridică este perpetuată de fii. Alteori, dacă nu există vreun fiu care să perpetueze linia avocaților, măritișul aduce un ginere care poate juca acest rol. Un exemplu foarte potrivit: André Porte, adjunctul seneșalului, s-a însurat cu unica fiică a bogatului notar Benoît Chenal, această tranzacție aducându-i satisfacție socrului și avere ginerelui. Pe de altă parte, căsătoriile în cadrul aceleiași categorii sociale asigurau rareori promovări, în vreme ce intrarea într-o familie de negustători permitea adesea îmbogățirea. Iar pătrunderea în neamurile nobile dădea ocazia urcării pe scara socială.

Cum stăteau lucrurile cu persoanele de condiție modestă? În cazul meșteșugarilor, asocierile se făceau uneori pe criteriul meseriei. Jeanne Marrelière, văduva lui Jean Le Mestre, blănar din Ebreuil, care a rămas singură cu un prunc de un an, s-a recăsătorit cu un membru al aceleiași bresle, Jean Audigier, blănar din Moulins. În contract se preciza că Jean Audigier va trebui să ia locul tatălui decedat și să hrănească băiatul până ce va ajunge la vârsta de paisprezece ani, însă va trebui mai ales să-l învețe

„meșteșugul blănăriei de cum va ajunge la vârsta uceniciei, fără să-l pună la alte îndeletniciri".

La Montaillou, oraș occitan bine cunoscut din registrul de inchiziție al lui Jacques Fournier (1318–1325), căsătoria femeilor era hotărâtă nu doar de un bărbat, ci de un grup de bărbați căruia i se alăturau câteva femei. Rixende Cortil, văduva lui Pierre Cortil, din Ascou, a declarat că fiica ei Guillemette ar fi o nevastă potrivită pentru păstorul Jean Maury din Montaillou. Acesta nu s-a arătat potrivnic propunerii: cele două familii aveau aceeași credință eretică, primită de Jean de la tată și de Guillemette de la mamă. Această ofertă s-a făcut la o masă dată acasă la tatăl lui Rixende, la care au participat gazda cu soția sa, fiul lui Rixende și fiica ei cea mare, măritată, Rixende și Jean Maury. Până la urmă, căsătoria nu s-a mai făcut. Rolul familiei se vede și mai limpede în cazul lui Raymonde d'Argelliers, care, văduvă fiind, s-a recăsătorit cu Arnaud Belot. Când s-au făcut pertractările pentru această căsătorie, cu toate că Raymonde nu mai era tânără, rudele și prietenii au fost cei care au încheiat acordul. Raymonde a fost, într-un fel, obiectul unei tranzacții. „După ce a fost ucis bărbatul meu dintâi, Arnaud Lizier de Montaillou", arată ea, „am stat văduvă aproape trei ani. În urma pertractărilor făcute de Guillaume, Bernard și Jean Barbès, frați, din Niort, Bernard și Arnaud Marty, frați, din Montaillou, Pierre-Raymond Barbès, preot din Freychenet, Bernadette Taverne și Guillemette Barbès din Niort, m-am măritat cu Arnaud Belot din Montaillou, care avea vreo treizeci de ani; era fratele lui Bernard, Guillaume și Raymond Belot din

Montaillou". Așadar, nu avea de gând să se mărite de capul ei.

Căsătoria părea, așadar, aranjată în interesul celor două familii, dar am putea afla oare ce gândeau viitorii soți, cu atât mai mult cu cât, sub influența Bisericii, este necesar consimțământul lor? În principiu ei pot să refuze o persoană care nu le place. Totuși, mijloacele de împotrivire de care dispun mai ales fetele sunt destul de reduse în fața voinței părinților. Fortunat descrie durerea lui Galswinthe, fiica regelui vizigot din Toledo, când a trebuit să-și părăsească părinții și să se mărite cu Chilperic (către 565). Chiar dacă textul nu reflectă realitatea, părerile de rău și suferința lui Galswinthe sunt credibile, cu atât mai mult cu cât zvonurile despre desfrânarea regelui Neustriei au putut răzbate până în Spania. Dar să-l lăsăm pe poet să glăsuiască.

Când fata află, îngrozită, că tatăl s-a învoit, aleargă la mama ei, Goïswinthe, i se aruncă în brațe și, cuibărindu-i-se la piept, se agață de ea cu degetele și cu unghiile, ca să nu poată fi smulsă. Toată lumea din palat jelește. Însă solii franci care au venit să o salute pe logodnica regelui lor grăbesc plecarea spre Galia; pomenesc de lungimea drumului, de încetineala unei astfel de călătorii. Dar, în ciuda grosolăniei lor, când văd durerea celor două femei reușesc să-și ascundă nerăbdarea. Trec două zile, apoi a treia, apoi a patra. Solii stăruie din nou să se întoarcă în țara lor. Goïswinthe, scăldată în lacrimi, încearcă să-i înduplece, însă plecarea nu poate fi întârziată. În ciuda lacrimilor reginei, Galswinthe este încredințată celor care trebuie să o ducă la viitorul ei soț.

Un șir lung de cavaleri, care și harabale cu bagaje se îndreaptă către poarta nordică din Toledo. Când trec de ea, carul în care se află logodnica lui Chilperic se oprește pe pod, iar Galswinthe se adresează plângând orașului pe care îl părăsește pentru totdeauna: „Sunt dusă de aici ca o pradă, și de ce oare? Înainte trăiam închisă în palat și nu te vedeam; acum te văd întreg, pentru prima oară te cunosc, și ești fără milă când te părăsesc! Plec în ținuturi străine, și mă cutremură deja gândul la cele pe care le voi afla acolo, oamenii, felul lor de-a se purta, orașele, câmpurile și pădurile. Când voi ajunge pe acele meleaguri îndepărtate, unde nu mă însoțește nici un om din țara mea, nici o rubedenie, nici un prieten, cine anume, mă întreb, îmi va ieși în cale?“ Curând Galswinthe avea să fie ucisă, din porunca soțului ei, Chilperic, ațâțat de Fredegonda.

Fata care nu vrea să se mărite cu cel pe care i l-a hărăzit tatăl ei are două soluții: căsătoria clandestină și răpirea. Puterile laică și bisericească iau măsuri, cum ar fi obligația de a face strigările, pentru a se opune căsătoriilor clandestine. Cât despre răpire, după cum vom avea ocazia să constatăm, chiar dacă îi permite fetei care s-a învoit la ea să se mărite cu cel iubit, societatea, și în primul rând familia, încearcă să i se împotrivească în numeroase feluri, unele aflate la limita legalității. Nu e ușor în Evul Mediu să iubești liber. Analizând actele care au trecut prin fața notarilor din Touraine – dar lucrurile nu stau așa doar în această regiune –, Bernard Chevalier a remarcat că angajamentul de căsătorie poate că era liber pentru băiat, dar ne putem îndoi de aceasta în cazul fetei „când

vedem cum notarul Jaloignes cutează să scrie în actul său în patru rânduri că părinții viitoarei mirese se juruiesc s-o facă pe fata lor să se învoiască la căsătorie“. În aceste condiții, ne putem pune întrebarea care sunt șansele de dragoste conjugală sinceră.

Tații sunt cei care hotărăsc căsătoriile, însă mamele, care n-au avut nici un cuvânt de spus la propriul măritiș, nu șovăie în schimb să se amestece în căsătoria copiilor lor. Jeanne d'Armagnac, prima soție a ducelui de Berry, îi scria astfel în 1381 fratelui ei, contele Jean al II-lea d'Armagnac:

„Preaiubitul meu frate, rogu-te, de l-ai auzit cumva pe Monsenior vorbind de căsătoria copiilor mei, să-mi scrii tot ce poți despre aceasta, căci mi s-au spus niște lucruri despre care nu pot în ruptul capului să cred că ar fi adevărate.

De asemenea, frate dragă, m-am gândit la o căsătorie pentru nepoata mea, fiica ta, dacă vei chibzui că este bine să vorbim despre asta. Este vorba de messire Henri de Bar, fiul cel mare al ducelui de Bar și al surorii Monseniorului, căci în afara lui nu cunosc vreun bărbat de însurat care să aibă rang înalt.“

În Toscana, în prima jumătate a secolului al XV-lea, când fetele erau măritate de foarte tinere, mai ales la oraș (73% înainte de optsprezece ani, conform cadastrului din 1427), în vreme ce vârsta medie a bărbaților care se însurau era de douăzeci și șapte de ani și zece luni, Sfântul Bernardin a arătat argumentele care domină alegerea soților. Dar, în vreme ce se adresează tinerilor: „Să începem cu tinerii ce-și caută soață. Spune-ne, tinere...“, se întoarce către mamele fetelor: „Iară voi, femeilor, cum

ați voi să fie soțul copilei voastre?" După patruzeci de ani, în 1465, Monna Alessandra Strozzi se străduiește să găsească la Florența neveste pentru feciorii ei care erau atunci exilați, dar pe care nădăjduiește să-i aducă înapoi. Le împărtășește în scrisorile ei motivele care o îmboldesc la această căutare: „După cum i-am scris lui Lorenzo, știm prea bine ce voiți, prețuim tot atât de mult ca și voi onoarea și binele vostru, ba chiar ne vom strădui mai abitir decât ați fi făcut-o voi dacă erați aici. Așadar, aveți încredere și lăsați-ne să făptuim. Voim mai presus de toate calitățile pomenite adesea, și mai cu seamă să fie frumoase. Numai dacă le-am putea avea pe [numește două tinere], sunt printre cele mai frumoase, și amândouă au mari calități."

Să încheiem cu un dialog foarte edificator între cavalerul de La Tour Landry și soția sa în privința atitudinii pe care trebuie s-o aibă fetele față de iubire. Geoffroi de La Tour Landry a scris în 1371 o carte de învățătură pentru fiicele sale (*Le Livre du Chevalier de La Tour Landry pour l'enseignement de ses filles*). Fiicele, Marie Clérembaut, Jeanne și Anne de Rochechouart, au profitat oare de sfaturile tatălui lor? Nu se știe. Începe dialogul. Cavalerul susține că o doamnă sau o domnișoară poate să iubească în anumite circumstanțe onorabile – de exemplu, când nădăjduiește să se mărite. „Doamnă, de ce doamnele și domnișoarele n-ar putea iubi? Într-adevăr, mi se pare că o iubire potrivită aduce doar lucruri bune: îndrăgostitul e mai de ispravă și mai voios; se poartă mai frumos și se ține mai mândru, ca să-i fie pe plac stăpânei inimii lui. E o mare binecuvântare când o doamnă sau o domnișoară face dintr-un bărbat

un bun cavaler sau un bun scutier." Doamna răspunde: „Când bărbații se poartă frumos, cu toate că ei spun că o fac pentru doamne sau domnișoare, o fac de fapt pentru ei înșiși și ca să capete de la lume bunăvoință și onoruri. Vă zic vouă, scumpele mele fiice, să nu vă potriviți tatălui vostru și să nu vă îndrăgostiți, și asta din mai multe pricini. Mai întâi, nu zic că femeii cumsecade n-ar trebui să-i placă unii bărbați mai mult ca alții, și anume cei onorabili. Dar o tânără îndrăgostită nu-l mai poate sluji pe Dumnezeu la fel de bine ca înainte. Iar bărbații care fac jurăminte și declarații, care se jeluiesc și oftează nu pot decât să le amăgească pe doamne și pe domnișoare." „Dar atunci când cavalerii sau alți bărbați onorabili le iubesc cu gând de însurătoare, de ce nu i-ar iubi și ele pe ei?" ripostează cavalerul. „Mi se pare că orice femeie de măritat, tânără sau văduvă", răspunde doamna, „trebuie să se descurce așa cum poate. Căci bărbații nu se aseamănă între ei, și ceea ce le place unora nu le place altora. Adevărat e că unii preferă un chip frumos și mâncarea bună care li se dă, sunt foarte mulțumiți și ard de dorința de a se însura. Alții, dimpotrivă, se tem că în viitor purtarea femeii va fi rea". „Dar, dacă nu vreți să vă lăsați fiicele să iubească din toată inima înainte de măritiș", spune cavalerul, „îngăduiți măcar ca ele să iubească după măritiș, ca să fie mai voioase și să cunoască mai bine bunele maniere, căci le va fi de mare priință să facă dintr-un bărbat neînsemnat unul viteaz și frumos". Însă doamna de La Tour Landry nu e de aceeași părere: „O femeie nu poate avea două inimi, ca să-l iubească și pe unul, și pe celălalt. Ea nu poate iubi cum se cuvine, fără să greșească, și pe soț, și pe ibovnic. Dat

fiind că Dumnezeu l-a unit pe soț cu nevasta lui, nu trebuie ca un alt bărbat să-i despartă și să le spulbere iubirea împărtășită." Și totuși, insistă soțul ei, femeia măritată nu poate oare să facă un cavaler să fie și mai bun, acceptând iubirea spirituală pe care i-o oferă el? Doamna acceptă o astfel de iubire dacă nu este însoțită de nici o pretenție. „Însă fiicelor mele" adaugă ea, „le interzic sărutul, dezmierdatul și astfel de zburdăciuni, căci după privirea galeșă se ajunge la îmbrățișare, la sărutat și la celelalte".

Așadar, doamna de La Tour Landry nu acceptă decât dragostea conjugală – de fapt, mai degrabă o bună înțelegere între soți, un fel de afecțiune asemănătoare cu cea propovăduită de Biserică, dar fără conotație religioasă. Castitatea, după cum afirmă toți autorii bărbați, este virtutea fundamentală a femeii măritate. Dar de puține ori i s-a cerut ei părerea la alegerea soțului, cel puțin în clasele privilegiate. În aceste condiții, în loc de dragoste împărtășită, cum să nu existe în viața cuplului multe greutăți?

Neiubirea

Firește, căsătoriile fericite nu lasă urme. Însă cuplurile în care domnește neînțelegerea par să fie destul de numeroase, ceea ce dovedește *a contrario* absența iubirii, cel puțin din momentul în care soții nu se mai înțeleg. De altfel, egalitatea între soți nefiind admisă cu adevărat, este greu de depășit stadiul unei afecțiuni pline de respect din partea femeii, care era adesea mai tânără decât soțul.

De la începutul Evului Mediu, perioadă pentru care avem puține surse, n-au rămas decât urmele acestor neînțelegeri conjugale. Nu contează! Iat-o pe Galswinthe, fiica regelui vizigot Athanagild, pe care a cerut-o de soție regele Chilperic, și care a avut, după cum am văzut, o soartă crudă. „Întrucât i se plângea necontenit regelui că trebuie să suporte ocări și că nu se bucură de nici o considerație în ochii lui, i-a cerut regelui să-i îngăduie să se întoarcă liberă în țara ei, lăsând toate bogățiile pe care le adusese cu ea [...] Până la urmă regele a pus un sclav să-i taie gâtul, și au aflat-o moartă în patul ei."

În *Dits de Saint Pirmin* (*Spusele Sfântului Pirmin*) (mort în 753), un fel de cărticică de învățături morale destinată misionarilor și preoților din parohii, se spune: „Nimeni să nu-și îngăduie să rupă o legătură conjugală legiuită, doar cu învoiala celor doi pricinași și întru iubirea lui Cristos [...] Acolo unde există adulter sau bănuială de adulter, femeia va fi alungată, atâta tot. Însă dacă soața e stearpă, strâmbă, bătrână, dacă e murdară, băutoare, cu purtare rea, aţâţătoare la desfrâu, înfumurată, lacomă, schimbătoare, arțăgoasă, dacă iute aruncă ocări, soțul o va ține la el, că voiește sau nu, și orișicum ar fi ea, căci atunci când era liber s-a luat cu ea de bunăvoie."

La începutul secolului al IX-lea, Jonas, episcop de Orléans, a scris o „oglindă a laicilor", al doilea volum al acesteia fiind consacrat căsătoriei. Descrie acolo modul rușinos în care aristocrații – sau, cel puțin, unii dintre ei – se poartă cu nevestele lor. Bărbații, zice el, le alungă din felurite pricini. Ei caută la ele patru lucruri: rangul, înțelepciunea, averea și frumusețea. Unii își închipuie că

soțiile lor sunt din familii libere; când își dau seama de greșeala lor, pe dată le repudiază. Alții procedează la fel când ele se îmbolnăvesc sau sărăcesc; și își caută femei mai frumoase și mai bogate. Nu este îngăduit să-ți părăsești soția; și totuși, mulți nu țin seama decât de bunul lor plac.

Situația femeii în cuplul aristocratic este precară câtă vreme nu a adus pe lume fiii doriți. În lipsa urmașilor, este mare ispita de a repudia sau de a încerca să repudieze soția stearpă. „Soțul nu-și va alunga soția pentru că este stearpă" se spune în *paenitentiale Finniani* (de la mijlocul secolului al VI-lea). Desigur, faptul că soții sunt din familii la fel de importante este o frână, dar nu împiedică violența. Se întâmplă uneori ca o crimă să fie înfățișată ca moarte naturală.

Divorțul împăratului Lothar al II-lea arată importanța asigurării urmașilor, dat fiind că el a vrut să anuleze căsătoria cu Teutberge ca să se însoare cu țiitoarea sa, Waldrade, care îi dăruise un fiu. Arhiepiscopul de Reims, Hincmar, a scris despre acest caz un tratat în care înfierează violența masculină.

„Așadar, dacă bărbații nu trebuie să se arate posaci față de soțiile lor, cu atât mai puțin se cuvine să fie sălbatici, cruzi, sângeroși, să se poarte cu ele fără să țină seama de legea, de rațiunea și de dreptatea pe care legea creștină trebuie să le apere chiar și în cazul sclavilor. Dimpotrivă, de cum le vine lor cheful, pradă fiind învolburării simțurilor și furiei păgâne, le trimit să fie măcelărite și dau poruncă să fie sfârtecate de cuțitele bucătarilor lor, la fel cu oile și porcii, sau chiar le ucid cu mâna lor sau cu sabia [...] În tulburarea pizmei lor, le fac să piară

pe vecie, se mânjesc ca niște ucigași cu sângele lor, în vreme ce într-o astfel de treabă ar fi fost cu atât mai drept să aștepte judecata legiuită, cu cât îi este mai lesnicios violenței soțului să săvârșească un omor. Unii sunt atât de sălbatici, că nu se află în ei simțire omenească, ci numai cruzimea fiarelor. La o simplă bănuială de adulter, fără pricină sau judecată, doar din dușmănie și cruzime, sau îmboldiți de râvnirea altei neveste sau țiitoare, pun să fie omorâtă soția dintâi."

După spusele unor cronicari, contele d'Anjou Foulques Nerra și-a ars prima soție, Elisabeth de Vendôme, care a murit într-un incendiu, în 1000. Iar Burchard de Worms, în penitențialele sale, îl pune pe confesor să întrebe: „Ți-ai ucis soția, care este trup din trupul tău?"

În orice caz, mai multe texte arată că în secolul al X-lea soții nu respectau deloc regula nedesfacerii căsătoriei. În 927 contele de Montreuil, Herluin, a fost chemat în fața a șase episcopi adunați la Trosly, căci se recăsătorise, deși soția lui era în viață. Arhiepiscopul de Reims, Adalbéron, a excomunicat un bărbat care își părăsise fără pricină nevasta. Unele despărțiri se explică ușor prin înseși condițiile căsătoriilor. La căsătoria sa, viitorul rege Ludovic al V-lea nu avea decât cincisprezece sau șaisprezece ani, în vreme ce soția sa, Adélaïde, vaduva lui Etienne, conte de Gévaudan, era mult mai mare. Această diferență de vârstă a dus mai întâi la dezbinare, apoi soții au ajuns să locuiască separat. În cele din urmă, Adélaïde, care s-a gîndit că nu mai este în siguranță la curtea regală, s-a dus în Provence și, Ludovic fiind încă în viață, s-a măritat cu Guillaume, conte de Arles. Tot așa, Suzanne, fiica regelui Bérenger și văduva contelui de Flandra,

Arnoul al II-lea, s-a măritat cu Robert, viitorul rege al Franței, pe când acesta avea doar optsprezece ani; ea era mult mai mare. Căsnicia n-a durat decât un an; Suzanne a fost repudiată.

Există un text care ne permite să cunoaștem mai bine viața intimă a unei femei de pe la mijlocul secolului al XI-lea: este vorba despre *De vita sua*, scris de călugărul Guibert de Nogent, în care se vorbește mult despre mama sa. Aceasta, născută în jurul lui 1025, s-a măritat de foarte tânără cu un cavaler din Beauvais pe nume Evrard. Însă căsnicia n-a fost fericită.

„Încă de la începutul căsătoriei legiuite a părinților mei, consumarea actului conjugal a fost împiedicată de farmecele făcute de niște persoane. După cum mi s-a spus, căsătoria lor stârnise mânia invidioasă a unei maștere care, având nepoate și frumoase, și de familie bună, urzise s-o așeze pe una dintre ele în patul tatălui meu. Însă planul nu i-a izbutit, și se spune că după aceea s-a străduit ca, prin făcături păcătoase, să împiedice cu totul consumarea căsătoriei. Și așa se face că mama mea și-a păstrat virginitatea timp de șapte ani încheiați [...] Ei [părinții tatălui lui Guibert] s-au pornit s-o copleșească pe tânără cu veșnice bruftuluieli, gândind că aceasta, departe fiind de familia sa și rănită de persecuțiile unor oameni care îi erau străini, o să plece singură, sătulă de atâta nedreptate, fără să se poată vorbi de repudiere. Dar ea a continuat să le rabde pe toate, să îndure liniștită ocările care se revărsau asupră-i, să se prefacă că nu bagă în seamă certurile care se stârneau uneori [...] O amenințau mereu că vor desface cununia cu tatăl meu și o vor da altui soț, ori că o vor surghiuni la niște neamuri

îndepărtate.“ Ba mai mult, unii oameni foarte bogați, „aflând că era lipsită de experiența conjugală“, au încercat s-o corupă, dar ea li s-a împotrivit. Evrard, care își luase o țiitoare, a fost instigat de părinți să se despartă de soție. În cele din urmă o bătrână a izbutit să rupă farmecele, și actul conjugal a fost îndeplinit. Însă Evrard, care a fost luat prizonier de ducele de Normandia, a murit la puțină vreme după eliberare, în decembrie 1053, când Guibert avea doar opt luni.

Cât despre Evul Mediu târziu, n-are rost să dăm și alte exemple de situații conjugale tensionate, în care dragostea dintre soți pare inexistentă. Ne vom limita la problema femeilor bătute, remarcând că nu este vorba doar de violența unor soți, ci de un fapt garantat prin lege, a cărui frecvență reală, evident, nu avem cum să o cunoaștem.

Philippe de Beaumanoir, compilând tradițiile din Beauvaisis de la sfârșitul secolului al XIII-lea, îi permite soțului să-și bată soția, în anumite împrejurări, cu condiția să nu o vatăme foarte tare.

Tot așa, în justiția flamandă și în cea din Brabant dreptul bărbatului de a pedepsi se manifestă în texte în repetate rânduri. Într-o culegere din secolul al XIV-lea privind orașul Aardenburg este relatată sinuciderea lui Jeanne, nevasta lui Jan Clop. După părerea judecătorilor, nefericita a ajuns la acest act disperat în urma felului rău în care se purta cu ea soțul. Avocatul acestuia ripostează: „Și chiar de-ar fi adevărat că numitul Jan și-ar fi bătut nevasta sau ar fi rănit-o fără să-i lase vreo rană sângerândă, numitul Jan a arătat că aceasta nu intră în competența

acestui senior, căci adesea se întâmplă ca un bărbat să-și bată nevasta sau o femeie soțul (*sic*) și după aceea se împacă unul cu celălalt." Și citează argumentul juridic, extras din cutumele din Bruges, pe care își bazează spusele: „Un soț are dreptul să-și bată soția, să o țină în stare de boală sau de sănătate, după bunul lui plac, și afirmă și susține că femeia este un bun al bărbatului." Majoritatea istoricilor dreptului consideră că acest pasaj nu corespunde realităților epocii în care este invocat. Totuși, el demonstrează o anumită concepție despre viața conjugală. Chiar dacă dreptul de a pedepsi are limite, el este o realitate. Registrele tribunalelor oferă numeroase cazuri de procese împotriva unor soți care, folosindu-se de acest drept, și-au omorât soția. Un text tot din Aardenburg ajunge la această concepție exagerată: „Un soț poate să-și bată și să-și vatăme nevasta, să o taie, să o cresteze de sus până jos și să-și scalde picioarele în sângele ei, și să o coasă la loc fără a săvârși vreo fărădelege față de senior, cu condiția ca ea să rămână în viață." Myriam Greilsammer, de la care am luat aceste exemple, semnalează cazul unui bărbat din Saint-Dizier care, pentru că și-a rănit soția și a umplut-o de sânge, a fost condamnat la o amendă de 60 de livre. El a protestat, susținând că este vorba de soția lui și că are dreptul să o rănească. Prin urmare, se înfruntă două concepții, una ținând de justiție, care pedepsește purtarea rea, cealaltă ținând de mentalitatea care pune în prim-plan puterea soțului. Pedeapsa blândă care o sancționează arată că până și în justiția cea erudită s-a întipărit acest fel de a gândi.

Concepția este atestată în diferite regiuni ale Franței. În *Les Evangiles des Quenouilles* (*Evangheliile furcilor de tors*), lucrare anonimă de la sfârșitul secolului al XV-lea, în care sunt relatate vorbele pe care chipurile le-ar fi rostit cu o seară înainte șase matroane, alcătuind un repertoriu de peste două sute de credințe populare din Flandra și Picardia, violența soțului este o temă care apare des. Doamna Berthe oferă un remediu pentru transformarea unui soț brutal într-unul blând și curtenitor. Doamna Transeline observă că totuși e mai bine să fii bătută decât înșelată.

Într-o petiție pentru achitare din Poitou apare un oarecare Colin Cartau care, mânios fiind pe soața lui, a bătut-o și a ocărât-o crunt. Când ea a ieșit din casă cu părul vâlvoi și cu fața zgâriată, Jean Savary i-a spus lui Cartau că nu trebuie să-și bată nevasta, dar asta „pentru că e bătrână și nu mai are cum să se îndrepte".

O anecdotă din *Registre de l'Inquisition* (*Registrul Inchiziției*) alcătuit de Jacques Fournier este semnificativă pentru moravurile care li se atribuie soților. Guillemette Clergue din Montalion, care s-a ales cu un ochi învinețit într-o împrejurare fără nici o legătură cu căsnicia ei, e întrebată de țesătorul Prades Tavernier, cu care se întâlnește pe drum:

„Ei, Guillemette, ce-ai pățit? Te-a bătut bărbatul?"

Din studiul efectuat pe o sută optzeci de cazuri de neînțelegeri între soți din regiunea Parisului, examinate de autoritatea episcopală, reiese că plângerile cele mai frecvente sunt motivate de brutalitatea sau de asprimea soțului (patruzeci și două de cazuri, uneori legate și de alte plângeri). Adesea judecătorul s-a mulțumit să-i pună în vedere soțului să nu-și maltrateze soția, sau măcar

pedeapsa să nu fie peste măsură de aspră: au fost mustrați patruzeci și unu de soți – precum și două soții!

Trebuie oare ca din plângerile pe care Jean de Montreuil, ca să se apere de anumite acuzații aduse de prietenul său Pierre Col, în jurul anului 1400, i le atribuie doamnei Marguerite Col să deducem că dragostea sau, cel puțin, afecțiunea conjugală propovăduită de Sfântul Pavel este rară? „Și mă întorn la soața ta, care se poartă așa de frumos cu tine. Înlăcrimată, ea grăiește către tine: «Iubitul meu soț, de ce te mânii pe mine din pricina acestei simplități prea naive pe care o numești, nu știu cu ce tâlc, o prăpastie fără fund? Nu-ți sunt, rogu-te, destul de supusă întru toate și întotdeauna ascultătoare? De-a lungul anului nu ies din casă decât ca să mă duc la biserică sau doar după ce ți-am cerut mai întâi cu sfială îngăduința [...] Of! Nefericită mai sunt! Iată că noi, femeile nevinovate, o să fim întotdeauna blestemate de acei bărbați ce gândesc că totul le este îngăduit și sunt mai presus de lege, în vreme ce nouă nu ni se datorează nimic. Ei sunt mânați de o desfrânare rătăcitoare, iar dacă noi ne întoarcem măcar privirea de la ei suntem acuzate de adulter. Așadar, sunt stăpâni, nu soți. Noi nu suntem soții și părtașe, ci roabe luate de la dușmani ori sclave cumpărate.»"

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea a apărut un fel de criză a căsătoriei. Unele texte critică această instituție. Întrucât autorii sunt bărbați, se străduiesc să scoată în evidență defectele femeilor. Astfel, *Miroir de mariage* (*Oglinda căsătoriei*), un lung poem compus de Eustache Deschamps pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, prezintă argumentele pentru și împotriva căsniciei.

Dorința, Nebunia, Servitutea și înșelăciunea se prefac că sunt prietenii Liberului-Arbitru și îl sfătuiesc să se însoare. Se cuvine să ai copii. Chiar dacă rămâne stearpă, căsătoria reprezintă, după părerea lui Aristotel, temelia societății.

Liberul-Arbitru cere un răgaz ca să chibzuiască, deoarece căsătoria are multe neajunsuri. A te căsători înseamnă să păsești pe un câmp de luptă unde să stai toată viața, treizeci de ani și mai bine. Chiar dacă soția este certăreață, mincinoasă sau neascultătoare, nu poți să o repudiezi. Numai o abatere gravă îngăduie despărțirea, însă atunci soțul ajunge de râsul lumii. Chiar dacă femeia are o purtare bună, ea poate avea alte metehne care îți fac viața grea. Iar când ai o soție atrăgătoare te temi că o s-o pierzi. Femeia ideală cu care ar vrea să se însoare Liberul-Arbitru nu există.

Atunci Liberul-Arbitru îl consultă pe Repertoriu-de-Știință, care, după ce i-au fost înșirate argumentele, îl sfătuiește să aleagă viața contemplativă.

Nebunia respinge argumentele lui Repertoriu-de-Știință. Toate religiile acceptă căsătoria. Cei ce se nasc în afara căsătoriei nu sunt altceva decât niște bastarzi; nu pot fi moștenitori și nu pot ajunge preoți. Nu toate femeile sunt rele. Chiar dacă Eva ne-a dus la pierzanie, Maria l-a născut pe Isus care ne-a mântuit. Este criticată dragostea femeilor pentru veșminte, dar o soață trebuie să-i placă bărbatului său. Și cât de multe sunt nefericitele care îndură cu răbdare violența și abaterile soților lor!

În cele din urmă, Liberul-Arbitru, care reia cu gura lui criticile adresate femeii și căsătoriei, hotărăște să se consacre lui Dumnezeu.

Totuși, în alt poem, Deschamps se declară fericit că e însurat. În altă parte scrie despre căsătorie că-ți permite să eviți concubinajul și să duci o viață regulată. În concluzie, poetul se conformează unui gen literar.

Bizantinul Nikephoros Bryennios nu folosește niciodată termenul *eros* pentru a desemna relațiile conjugale. În privința aliațelor matrimoniale din aristocrație, nu face niciodată aluzie la relațiile afective din cupluri. Soția sa, Ana Comnena, care vorbește despre afecțiune față de el, se arată în schimb foarte discretă în privința dragostei. „Chiar dacă pe cuplurile din *Alexiada* le poate uni afecțiunea, ele nu sunt niciodată unite de iubire. La cei doi istorici căsătoria este o chestiune care susține nevoile politice ale aristocrației, iar dragostea nu-și află locul în ea" (Angeliki E. Laiou).

Dragostea din Evul Mediu se pretează discuțiilor mai mult decât numeroase alte teme. Biserica nu o admite decât în cadrul căsătoriei, însă nu se poate exprima cu adevărat pe planul fizic, iar sentimentele pe care trebuie să le aibă soții țin mai degrabă de obligația morală. Conform franciscanului Gilbert de Tournai (la mijlocul secolului al XIII-lea), iubirea împărtășită permite cuplului să guste seninătatea și pacea. Însă nu există o adevărată egalitate între sexe. Cam în aceeași epocă, Jacques de Voragine scoate în evidență aspectele acestui dezechilibru. Femeia poate să arate o iubire totală, însă bărbatul trebuie să-i răspundă cu o iubire cumpătată. Și cum femeia nu-și poate cârmui în mod rațional afectivitatea, se cuvine să se facă apel la criterii exterioare. „Criterii și conținut care se nasc din însăși voința soțului, în fața

căruia femeia nu poate decât să arate o supunere tăcută, respectuoasă și deplină" (Silvana Vecchio). Pentru femeie, a iubi înseamnă a se supune.

În ceea ce-i privește, laicii, cel puțin cei din categoriile elevate, văd în căsătorie în primul rând unirea între două familii. De altfel, pe plan sexual profesează o morală tolerantă pentru bărbați și mult mai strictă pentru femei.

Și totuși, începând cu secolul al XII-lea, autorii vorbesc mult despre iubire așa cum o cunoaștem noi. Istoricul nu poate să nu se întrebe în ce măsură această iubire închipuită poate fi trăită cu adevărat.

Partea a doua
ÎNCHIPUIT

1
DE LA CAVALER LA CURTEZAN

Unele lucrări literare medievale se ocupă aproape exclusiv de dragoste. Altele îi consacră o parte mult mai mică. De altfel, ne putem întreba dacă unele dintre ele care nu se ocupă decât de aspectul sexual vorbesc cu adevărat despre dragoste. Trebuie să tratăm problema atât din punct de vedere cronologic, cât și tematic, pentru a ne putea forma o părere limpede asupra acestui subiect.

Cântecele de gestă – „gestă" însemnând fapte de vitejie – descriu, prin definiție, faptele războinicilor sau ale cavalerilor. Dragostea este cu precădere treaba femeilor.

O domnișoară, Alde, vine pentru o-întrebare.
Ea zice: „Spuneți, unde-i Roland cel ne-nfricat?
C-oi fi a lui soție, la-ntors, el mi-a jurat."
Durere simte Carol, sufletu-i se cernește,
Plânge din ochi și barba cu mâna-și chinuiește:
„Soră, prietenă scumpă, de om mort nu-ntreba.
Un cavaler de seamă în locu-i eu ți-oi da:
Vorbesc de Ludovic, îl știi, e-al meu fecior;
Mai multe ce să zic, mi-a fi moștenitor."
Răspunde Alde: „Rege, să-mi spui asta cum poți?
Ferească Dumnezeu, îngerii, sfinții toți,

Ca eu, după Roland, să mai rămân în viață!"
Ea cade la pământ, lividă-i a ei față,
Se stinge. Dumnezeu sufletul să-i primească!

Ce deosebire față de Roland, care, în pragul morții, are cu totul alte preocupări decât logodnica sa.

De lucruri multe foarte prinde să-și amintească
De-atâtea țări pe care-i fu dat să cucerească,
Apoi de dulcea Franță și de-al său neam iubit,
De împăratul Carol, cel care l-a hrănit;
Nu poate să nu plângă și-amar să nu suspine.
Dar nu vrea să se dea uitării nici pe sine,
Grețalele își strigă și îndurare cere:
.....
Pe brat își lasă capul, puterea-l părăsește;
Cu mâini împreunate Roland se săvârșește.*

Am văzut cum Carol cel Mare, ca s-o consoleze pe Alde, i l-a propus pe fiul lui, ca și cum persoana iubită ar putea fi înlocuită.

Cele mai vechi epopei pun accentul pe sentimentele tinerei, fiind mult mai discrete în privința a ceea ce simte eroul – Alde și Roland sunt un caz extrem. În schimb, epopeile din cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea și din secolul al XIII-lea arată că cele două personaje au aceleași sentimente, sau chiar descriu eforturile cavalerului pentru a pune stăpânire pe inima fetei.[1]

* Citatele sunt luate din *Cântarea lui Roland*, trad. de Eugen Tănase, Editura Univers, București, 1974 (*n.t.*).

1. Cele ce urmează datorează mult tezei lui Micheline de Combarieu du Grès, *L'Idéal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste des origines à 1250*, Aix-en-Provence–Paris, 1979.

În general, ea este cea pe care o săgetează mai întâi iubirea. Adesea ea are și inițiativa mărturisirii, sau chiar a acțiunii. Nu șovăie să-și arate sentimentele față de eroul care este mult mai rezervat. Atâta îndrăzneală ne poate surprinde, dat fiind că de secole băieții sunt cei care iau inițiativa. Însă autorii nu le înfățișează pe aceste tinere ca pe niște nerușinate. Când Hermenjart, în *Aymeri de Narbonne*, își arată cu hotărâre iubirea, se teme un moment că va fi înțeleasă greșit, dar pe dată îi este alungată neliniștea:

Doamnă, grăi el, pre trupul Sfântului Denis,
Și mai tare sunteți îndrăgită...

De altfel, această iubire proclamată astfel va rămâne unică, iar mărturisirea este însoțită de o cerere în căsătorie. Într-adevăr, ea e făcută să dureze până la moarte, trăind împreună în fiecare zi. Și aceste tinere rămân fidele, în ciuda greutăților prin care trec. Hermenjart este un exemplu potrivit – după mulți ani, când crede că Aymeri a murit, se arată nespus de îndurerată. Cuvintele ei sunt ecoul celor pe care i le spusese cândva tânărului, așa cum în clipa morții gândul lui Aymeri, și el fidel, face ecou răspunsului său atunci când Hermenjart și-a declarat sentimentele.

Hermenjart nu reprezintă o excepție. Însă această inițiativă a fetei reprezintă singurul moment în care ea ocupă prim-planul scenei, rezervat de obicei războinicilor. Totuși, așa cum observă Micheline de Combarieu du Grès, este vorba mai puțin de o manifestare a independenței și mai degrabă de un semn al neputinței de a ajunge la împlinire de una singură, în vreme ce în cazul

eroului lucrurile stau altfel. „Scena morții lui Alde este frumoasă în sine, însă scopul ei este cu precădere înfrumusețarea personajului lui Roland, arătând calitatea sentimentelor pe care i le-a inspirat logodnicei sale."

Totuși, pe măsură ce înaintăm în timp, crește atenția acordată de bărbat iubirii pe care o inspiră, precum și sentimentelor pe care le are el însuși.

Să revenim însă la iubirea tinerei. Pentru ca ea să se nască, obiectul ei trebuie să fie tânăr, așadar plin de vigoare, dar și de vitejie. De altfel, ceea ce o stârnește este prima lui faptă de vitejie. Cucerirea de către Aymeri a cetății Narbonne este ceea ce atrage iubirea lui Hermenjart, vicleșugul lui Guillaume, care intră travestit în Orange, face să se nască iubirea lui Orable. Acest sentiment este caracterizat prin apariția neașteptată și, în același timp, prin violența lui. El exprimă și dorința, ceea ce face să se treacă rapid la consumarea actului. În *Amis și Amile*, Flore se strecoară în patul lui Amis, iar când acesta șovăie, gândindu-se la reputația lui, aproape că se alege cu insulte. Adevărul este că tânărul aflat veșnic în căutarea faptelor de vitejie trebuie să fie cucerit repede. Eroul, când este abordat, poate s-o refuze pe cea care își mărturisește iubirea. În schimb, atunci când el este cel care abordează, este de neconceput să fie refuzat. Iubirea ia forma unei cuceriri care îi permite să se arate, la fel ca la război, cel mai bun. Moartea lui sau refuzul lui reprezintă uneori o piatră de hotar în existența tinerei, care din această cauză moare sau se retrage la mânăstire. De asemenea, există o mare diferență între cele două personaje: fata nu trăiește decât pentru și prin cel care-i va deveni soț, în vreme ce viața tânărului poate fi

înfrumusețată de întâlnirea cu cea pe care o va lua de soție, însă existența lui nu se limitează la acest episod.

Situațiile descrise mai sus au de obicei ca rezultat căsătorii din dragoste. Desigur, nu întotdeauna lucrurile se petrec așa. Pot să intervină rațiuni politice. Însă trebuie să recunoaștem că fetele aleg bine, iar părinții lor nu au motive să nu se învoiască. Epopeile nu pomenesc decât rareori de mezalianțe. În general ele descriu iubirile norocoase. „Eroii epici iau în serios iubirea. Și, prin însuși acest fapt, iau în serios căsătoria."

Soții, atât bărbatul, cât și femeia, se dovedesc fideli. Dacă această fidelitate a putut fi pusă la îndoială este pentru că se exprimă foarte rar în cuvinte. Cuvintele sunt folosite pentru a exprima lucruri concrete, nu sentimente. Nu trebuie să tragem de aici concluzia că sentimentele au dispărut. Însă ele se manifestă prin purtarea din viața cea de toate zilele.

Așa stau lucrurile în *Garin le Lorrain* cu Bègue de Belin, Béatrice și cei doi copii ai lor. Există un război între neamurile dușmane ale lorenilor și ale bordelezilor. Într-un episod din acest conflict, Béatrice, aflată aproape de a naște, este pe punctul de a fi capturată de bordelezi. Întrucât i se impune să trăiască cu Thibaut, dragostea ei pentru Bègue o face să prefere moartea. Bordelezii sunt puși pe fugă, însă Bègue este rănit foarte grav. Béatrice își dă frâu liber durerii. Așa cum refuză să trăiască cu altcineva decât Bègue, nu vrea să trăiască fără el. Bègue se însănătoșește și își amintește de aceste clipe în care s-a exprimat atât de intens iubirea soției sale. Mai târziu, într-o perioadă de armistițiu, Bègue locuiește la castelul Belin împreună cu Béatrice, care i-a dăruit doi fii. Și aici se petrece o scenă fermecătoare și rară, în care se arată

tandrețea pe care o înfățișează autorul epopeii. Ducele își sărută soția, care începe să râdă. În sală intră cei doi fii, cel mare, pe nume Gerin, și mezinul, Geraudin. Ei aleargă și se joacă, sub privirile pline de iubire ale părinților lor. O fericire pe care o poate simți războinicul când e departe de bătălii, punând pe prim-planul preocupărilor sale soția și copiii. Bègue este chiar neliniștit, pentru că nu poate crede într-o astfel de fericire. Moartea sa grabnică, la vânătoare, nu-i permite să evoce multă vreme iubirea lui Béatrice, căreia îi rămâne destulă vreme pentru a suferi. Sfârșitul vieții ei cu Bègue marchează sfârșitul existenței sale ca femeie îndrăgostită și iubită. Să notăm totuși faptul că scenele legate de iubirea dintre cei doi soți nu ocupă decât un loc foarte mic în epopeea *Garin le Lorrain* și că, în ciuda prezenței altor personaje feminine, nu se vorbește despre iubire decât în legătură cu Béatrice și soțul ei.

La urma urmei, pentru mulți dintre aprigii baroni din epopei, femeia nu ocupă decât un loc neînsemnat. Eroul din *Gerbert de Metz* își iubește mai mult calul, Flori, decât pe fiica regelui Anseïs. Acceptă totuși să se însoare, însă când este pe punctul de a se însura cu Béatrix dă înapoi, declarând: „Am altceva de făcut." Viața lui este plină de luptele împotriva bordelezilor și nu lasă nici un loc pentru iubire. Vărul lui, Garin, care s-a pus chezaș pentru căsătorie, nu e deloc mulțumit de această atitudine. Dar lui Gerbert puțin îi pasă. De vreme ce Garin a jurat, n-are decât s-o ia el pe fată. În alte epopei eroii se arată insensibili la iubire. Poate că din prudență, poate că din indiferență. Astfel, la începutul epopeii *Beuve de Hamtonne*, Guy nu vrea în ruptul capului să se însoare.

Cu totul alt comportament apare în textele trubadurilor.

Trubadurii și iubirea curtenească

Iubirea s-a născut oare în secolul al XII-lea? Așa pretind unii, care văd prima ei manifestare în iubirea curtenească – o expresie recentă: s-ar cuveni mai degrabă să vorbim despre *fin'amor*.

Într-adevăr, iubirea a fost considerată o invenție a trubadurilor, adică a unor poeți lirici care își compuneau versurile în *langue d'oc* și propuneau o artă a iubirii care s-a transformat în cursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea într-un sistem coerent, chiar dacă existau numeroase variații.

Cel mai vechi trubadur este un mare senior, Guillaume, al șaptelea conte de Poitiers și al nouălea duce de Aquitania cu acest nume, a cărui operă lasă cititorul cam nedumerit. Într-adevăr, apar în ea două aspecte aparent contradictorii. În unele poeme, Guillaume concepe iubirea ca o distracție. Trebuie să seduci femeile, să guști plăcerea și să te lauzi cu victoriile tale. Astfel, într-una dintre poeziile sale compară două femei cu doi cai pe care nu-i poți ține împreună, pentru că nu se pot suferi unul pe celălalt. Una este nestăpânită, cealaltă mai supusă. Pe cea de-a doua a cunoscut-o pe când era copilă și a măritat-o cu unul dintre vasalii lui, cu învoiala să-și împartă cu soțul favorurile ei. Are nevoie de un sfat, pentru că nu știe cu care dintre ele să rămână. Însă în câteva dintre cele unsprezece poezii pe care i le cunoaștem apare o iubire plină de respect și delicatețe față de o anumită femeie.

Femeia iubită te face să simți bucurie, însă o bucurie rafinată, care are, desigur, și un aspect senzual, căci dorința este cea care o stârnește, însă care există chiar dacă această dorință nu este satisfăcută. „Căci de-o putea vreodată o bucurie să-nflorească, ea trebuie, mai mult ca toate celelalte, să dea rod și să strălucească deasupra celorlalte, ca o zi înnorată care dintr-odată se luminează." Doamna iubită este cea care stârnește această bucurie, însă poetul nici măcar nu îndrăznește să-i mărturisească dragostea.

Doamna îl respinge pe sărmanul îndrăgostit: „Despre iubire nu trebuie să rostesc decât lucruri bune. De ce oare n-am nici un strop din ea? Poate pentru că nu trebuie să am mai multă"; „asta mi-a fost soarta, să nu mă pot bucura niciodată de ce iubesc." Ea îi cere dovezi de dragoste: „Doamna mea mă ispitește și mă pune la-ncercare, ca să știe cum o iubesc." Ea îl înspăimântă: „Nu cutez să-i trimit vorbă prin cineva, așa de tare mă tem de mânia sa." Ea îi arată indiferență: „De acolo unde se află toată bucuria mea nu văd venind nici sol, nici răvaș pecetluit." Astfel, doamna iubită îl domină pe îndrăgostit; bărbatul se lovește de disprețul ei. E neliniștit, căci nu știe în ce dispoziție este ea: „Și nu cutez să fac vreun pas înainte până ce nu știu bine, când e vorba de pace, dacă ea este ori ba așa cum aș voi eu." Trebuie să se arate grijuliu. „Nimeni nu poate fi slujitor deplin al Iubirii de nu se supune întru totul voinței acesteia, de nu-i îndatoritor deopotrivă cu străinii și cu ai casei, grijuliu cu capriciile tuturor celor ce locuiesc acolo."

Această preamărire a femeii iubite are limite. Când poetul o laudă, este întotdeauna vorba despre calitățile

fizice: „E mai albă ca fildeșul; și de-aceea o ador doar pe ea", „căci mai frumoasă ca ea nu poți găsi"; sau despre calitățile dovedite în societate: „Orice persoană din nobilime trebuie să-i dea întâietate doamnei mele, datorită felului binevoitor în care te întâmpină, privirii sale grațioase și fermecătoare."

Supunerea în fața doamnei înseamnă mai întâi să te porți politicos, apoi, și cu precădere, să-i faci o curte răbdătoare. Unele doamne consideră că se cuvine să-l faci pe pretendent să aștepte: „S-ar zice că vreți să vă faceți călugăriță." Supunerea care persistă în ciuda neîmplinirii dorinței este o dovadă de iubire.

Această iubire nu pare platonică. Dorința se dezvăluie fără echivoc: „Dacă în curând nu capăt ajutor, dacă doamna mea nu-mi arată că mă iubește, o să mor, pe Sfântul Grigore, dacă nu mă sărută într-o odaie ferecată sau pe sub frunziș." „Îmi amintesc și acum de acea dimineață în care am pus capăt războiului, în care ea mi-a oferit un mare dar, iubirea sa și inelul său. Fie ca Dumnezeu să mă mai lase să trăiesc cât să apuc să-mi strecor mâinile pe sub mantia ei." „Și întrucât voiesc să mă întorc la bucurie, e lucru drept ca atuncea când îmi este cu putință să caut ceea ce este mai bun; și adevărat este că n-am nici o bănuială, onorat fiind de cele mai bune lucruri ce pot fi văzute sau auzite." Așa cum notează René Nelli, pentru Guillaume al IX-lea supunerea față de doamnă constă, prin urmare, în a asculta, în joacă, de capriciile unei persoane care îi este inferioară din punct de vedere social; ea nu-i este superioară decât pe planul dragostei.

Însă Guillaume și iubita lui încep să înțeleagă că dorința senzuală nu este totul în iubire, că posesia fizică nu

satisface deplin. De altfel, iubirea poetului persistă chiar și în insatisfacție: „Însă nicicând, oricare ar fi pricinile pe care mi le caută ea, n-am să mă slobod din legătura ei." „Guillaume rămâne pentru noi artizanul genial, poate creatorul (dar, în orice caz, pornind de la curente anterioare pe care le sintetizează) unei poezii lirice și al unei religii a iubirii care, pornite de la curtea din Poitiers și din țările occitane, aveau să determine, începând cu primii ani ai secolului al XII-lea, o adevărată metamorfoză a artei și a conștiințelor", scrie Pierre Bec.

Dacă opera lui Guillaume, în ciuda numărului redus al poeziilor și a contradicțiilor din ele, cuprinde majoritatea temelor iubirii curtenești este pentru că ea decurge din curente anterioare. Scopul nostru nu este să studiem originile sale foarte complicate. Pentru aceasta facem trimitere la numeroasele lucrări care tratează subiectul. În schimb, este bine să notăm că în secolele al XII-lea și al XIII-lea, de la Guillaume până la Guiraud Riquier, doctrina iubirii ajunge să se desăvârșească, îmbogățită fiind de aportul multor trubaduri și al câtorva *trobairitz*. Bernard de Ventadour (a doua jumătate a secolului al XII-lea), probabil cel mai inspirat dintre acești autori, ne permite să o constatăm.

„Când văd cum ciocârlia voioasă zboară într-o rază de soare, apoi se lasă în jos, ca amețită de dulceața ce-i pătrunde în inimă, vai! ce tare-i pizmuiesc pe toți cei ce fericiți s-arată! Și mă minunez că inima mea nu se topește pe loc de dorință.

Vai! Cât de mult credeam că știu despre iubire, și cât de puțin știu, căci nu mă pot opri s-o iubesc pe cea de

la care nimic nu voi căpăta. Mi-a luat inima, s-a ferit de mine, m-a luat pe mine și lumea întreagă, nu mi-a mai lăsat decât dorința și inima arzândă."

Întrucât satisfacerea dorinței aduce după sine moartea ei, arta de a iubi constă în a face să trăiască această dorință. Așadar, trebuie să practici un soi de asceză, să arăți o supunere deplină față de voința doamnei. A-ți arăta iubirea înseamnă să nu ceri „faptul", adică raportul sexual total, de unde decurge ciudatul obicei *asag* - cei doi se culcă în același pat despuiați, însă se mulțumesc să se dezmierde - care o ajută pe doamnă să vadă dacă este iubită din toată inima sau este considerată doar un obiect al plăcerii. „Aflați că mi-ar plăcea tare mult să vă strâng în brațe, cu condiția să-mi jurați mai întâi că n-o să faceți decât ceea ce voiesc eu", declară contesa de Die. Însă cel mai bun exemplu îl găsim în *Flamenca*, roman occitan din secolul al XIII-lea. Scena de dragoste se petrece în odaia de taină de la capătul unui tunel. „Ea se atârnă de gâtul lui, îl îmbrățișează înflăcărat, n-are altă grijă decât să-l slujească bine, să-i dea sărutări, să-i facă o primire încântătoare și să se supună voinței Iubirii. Ochii, gura și mâinile nu stau degeaba; ei se îmbrățișează și se sărută, nici unul nu încearcă să se prefacă, altfel ar împiedica împlinirea bucuriei lor. Fiecare se străduiește să răsplătească suferința aprigă și îndelunga dorință pe care le-au îndurat unul față de celălalt [...]

Guillaume nu s-a arătat în vorbele sale la fel de lacom ca un slujbaș, căci n-a cerut nimic în afară de ceea ce îi oferea Doamna sa, care nu se codea deloc să-l dezmierde [...] Dragostea le-a dat atâta plăcere, încât n-au ajuns să se culce împreună, i-a îndestulat doar cu sărutări,

îmbrățișări, dezmierdări și alte jocuri dintre cele pe care Iubirea binevoiește să le dezvăluie celor în care recunoaște un sentiment curat." Așadar, *fin'amor* constă mai presus de orice în bucuria ce se naște din priviri, din mângâierile îngăduite. *Asag* este „un fel de omagiu adus ideii de iubire spirituală. Omagiu care presupune că în inimile îndrăgostiților din această epocă exista o nevoie de comuniune pur sentimentală, fără de care împreunarea trupurilor n-ar fi fost în ochii lor decât un josnic desfrâu" (René Nelli).

Desigur, iubirea fizică nu dispare întotdeauna, nici vorbă de asta. Flamenca declară la puțin timp după scena citată mai sus: „Oricând va voi, o să mă poată ține în brațe goală ori îmbrăcată, n-o să-l opresc de la nimic." Și e adevărat că „Guillaume a jucat jocul iubirii cât de bine s-a priceput, și, după câte știu, a aflat tovarăș de joc în stare să-i țină piept. Au jucat după pofta inimii... În ziua aceea au mizat și adesea au îndoit miza și câștigul. Iubirea s-a arătat tare curtenitoare și n-a îngăduit ca vreunul dintre jucători să rămână în urmă, Flamenca era o prietenă atât de sinceră, încât nu putea să joace cu prietenul ei altfel decât în deplină egalitate, și astfel a câștigat de fiecare dată".

Trebuie să adăugăm că la trubaduri se poate distinge și un contratext. Astfel, Peire Cardenal (secolul al XIII-lea) se distanțează de *fin'amor*.

„Socot că-i smintit și ușuratic cel ce-și face treabă cu Dragostea, căci în dragoste cel ce se încrede mai mult alege partea cea mai rea: cine crede că se încălzește se arde. Bunurile dragostei rareori le capeți, iară relele le ai în fiece zi; nebunii și trădătorii sunt cei ce-i capătă favorurile. Iată de ce mă țin departe de ea."

Până la urmă, pentru trubaduri iubirea este contradictorie, fiind și bucurie, și chin - pentru că, în principiu, nu poate fi împlinită, căci ar muri. Trubadurii numesc acest sentiment *joi*, care se deosebește de *joie* (bucurie), căci bucuria iubirii cuprinde și neliniște.

Această iubire curtenească s-a răspândit curând în toată Europa - în nordul Franței, prin truverii ce compuneau în *langue d'oïl*, dincolo de Alpi și Pirinei, în Italia și în Peninsula Iberică, apoi în Germania, prin *Minnesänger*. Ca să nu dăm decât un exemplu, marele poet german Reinmar cel Bătrân (circa 1155 - circa 1210) cântă bucuria iubirii într-un poem marcat de o inspirație vizibil occitanizantă: descrierea primăverii, izvor de alinare pentru poet, zugrăvirea bucuriei dragostei și a caracterului minunat al doamnei inimii lui.

Când zării frunzișul verde,
Chinul mai ușor mi-a fost.
O doamnă a făcut așa
Ca sufletu-mi de-a pururea
Senin să fie și-avântat,
Totul la ea e minunat,
Orișice-ar face.

Ea grijile mi-a alungat
Și suferințe nu mai am.
Doar ea puterea asta are,
O mie alte nu-s în stare.
Virtutea ei mi-abate jalea:
Îmi este sinceră amică,
Orice or să zică.

Această artă a iubirii este expusă în mod sistematic în jurul anului 1180 într-o lucrare în proză în limba latină, intitulată *De arte honeste amandi* (*Arta de a iubi cuviincios*), scrisă de André le Chapelain (Andreas Capellanus), cleric parizian aflat în slujba contesei Marie de Champagne, fiica lui Aliénor de Aquitania. Titlul, care face aluzie la celebrul poem al lui Ovidiu, este completat de un fel de afirmație de convenință.

Lucrarea are trei părți. Primele două ne învață arta de a iubi, cea de-a treia ne sfătuiește să ne abținem de la iubire, așa încât parcă ar fi adunate la un loc lucrarea lui Ovidiu, care se ocupă de arta de a iubi, și cea despre remediile iubirii, la care autorul nostru adaugă un discurs moralizator.

André începe cu definirea iubirii. „Iubirea este o pasiune firească, născută din vederea frumuseții sexului opus și din dorința obsedantă față de această frumusețe." Este o pasiune ce pune dintr-odată stăpânire pe întreaga ființă. „Iară nici o neliniște nu-i mai mare decât cea pe care o stârnește ea, căci îndrăgostitul se teme întotdeauna că pasiunea sa n-o să ajungă la împlinire și că eforturile sale o să fie zadarnice." Bărbatul e prins în capcană. „Iubirea vine de la verbul a iubi, care înseamnă «a lua» sau «a fi prins»*. Căci cel ce iubește este prins în lanțurile dorinței și dorește să-l prindă în undiță pe cel iubit."

Însă iubirea nu e ceva rău, dimpotrivă. Ea îl face pe îndrăgostit generos, curtenitor, amabil. Mai mult, „într-un fel, îl înveșmântează pe bărbat în castitate, căci acela pe care îl luminează razele iubirii nu se poate gândi la

* Afirmația este valabilă pentru limba franceză (*n.t.*).

îmbrățișările vreunei alte femei decât iubita lui, fie acea femeie cât de frumoasă o fi".

Urmează niște dialoguri care constituie modele de seducție ce pun față în față persoane aparținând unor categorii sociale diferite: bărbat din popor cu femeie din popor, bărbat din popor cu femeie din mica nobilime, bărbat din popor cu femeie din marea nobilime, nobil cu femeie din popor, nobil cu femeie din nobilime, mare senior cu femeie din popor, mare senior cu femeie din mica nobilime, mare senior cu femeie din marea nobilime. Apoi André îi indică succint pe cei care în mod normal sunt excluși de la dragoste: clericii, călugărițele, prostituatele, țăranii și țărăncile. În realitate, clericii și călugărițele fac dragoste, iar țărăncile, care nu pot savura discursul amoros, trebuie să fie luate cu forța, în cazul în care vreuna este dorită. „E cu neputință să afli țărani care să slujească la curtea Iubirii; însă ei sunt în mod firesc îmboldiți să săvârșească lucrările lui Venus, precum calul și catârul, așa cum îi dăscălește instinctul naturii [...] De se întâmplă să te atragă dragostea țărăncilor, ferește-te să le măgulești cu un noian de laude, iar dacă afli împrejurarea potrivită, nu te sfii să-ți împlinești dorința și să le iei cu forța."

Această primă parte prezintă modul în care dragostea pătrunde în societate și îndeamnă la cugetare asupra noțiunilor de dorință, respect, așteptare. Bărbatul din înalta societate rămâne în lumea sa, cea de la curte. Acela este locul în care domnește iubirea. Dar în acea vreme, la sfârșitul secolului al XII-lea, societatea de la curte avea trei niveluri, ceea ce determină prezența dialogurilor în care sunt prinși negustori, bărbați din mica nobilime

și mari seniori. Pentru toți, scopul este de a cuceri trofeul, doamna. Cum să izbutești?

Întrucât felul nostru de a gândi se deosebește de cel al bărbaților din secolul al XII-lea, ar trebui oare, urmându-l pe Georges Duby, să deosebim mai multe niveluri? André voia la început să scrie o lucrare despre seducție. Cum să cucerești femeile cu ajutorul cuvintelor. Un bărbat se înfruntă cu o femeie. El atacă, păstrând însă măsura. Ea rezistă. Expertă în discuții, folosește ironia. Cele două sexe sunt puse pe picior de egalitate. În cele din urmă femeia se predă, însă după ce a luptat vitejește și glorios. „Bărbatul: Îi mulțumesc puternicului rege al Iubirii, care a binevoit să vă facă să vă răzgândiți și să vă lepădați de greșeala cea nefericită; însă atunci când declarați că voiți să chibzuiți la eventuala mea primire în palatul Iubirii mă azvârliți într-o tristețe cruntă, și vorbele voastre îmi par nespus de crude. Căci, dacă sunteți sigură de virtuțile mele, nu mai e nevoie să le fac dovada."

În dialogul dintre un nobil și o femeie din nobilime, regele Iubirii enunță cele douăsprezece reguli esențiale ale iubirii:

„I. Fugi de zgârcenie ca de o molimă cumplită și dedică-te opusului ei.

II. Păstrează-te neîntinat pentru cea pe care o iubești.

III. Nu încerca să strici iubirea unei doamne care este legată deplin de un altul.

IV. Nu căuta iubirea unei femei pe care te-ai rușina în mod firesc s-o iei de nevastă.

V. Nu uita să te ferești cu strășnicie de minciună.

VI. Să nu dezvălui mai multor confidenți tainele iubirii tale.

VII. Supunându-te deplin poruncilor doamnelor, străduiește-te ca întotdeauna să faci parte din ordinul cavalerilor Iubirii.

VIII. Când dai și primești plăcerile iubirii, ai grijă să respecți întotdeauna pudoarea.

IX. Nu fi bârfitor.

X. Nu trăda tainele îndrăgostiților.

XI. În orice împrejurare arată-te politicos și curtenitor.

XII. Când te dedai plăcerilor iubirii, nu merge mai departe de plăcerea iubitei tale."

Apare o întrebare. Acest manual de seducție ne învață plăcerile dragostei? Cu alte cuvinte, este un manual de erotism? Cuvintele cu dublu sens și calamburile ne îndeamnă să o credem. Drouart la Vache, care la un secol după redactarea tratatului l-a tradus în forma unui roman, afirmă că râdea citindu-l.

În ultimul dialog, între un mare senior și o femeie din marea nobilime, bărbatul afirmă că există două soiuri de dragoste: „Un soi de dragoste este curat, iar alt soi se cheamă dragoste fizică. Dragostea curată este cea care leagă cu toată pasiunea inimile celor doi îndrăgostiți. Ea constă în contemplarea din spirit și în sentimentele din inimă, merge până la sărutarea pe gură, îmbrățișare și atingere, dar pudice, cu iubita despuiată; plăcerea finală este exclusă din ea." Recunoaștem aici *asag*-ul trubadurilor. „De acest soi de dragoste trebuie să se lege din toate puterile lor cei ce spun că iubesc." În ceea ce privește dragostea fizică, ea își atinge scopul în actul în sine, însă „se stinge cu iuțeală, durează puțin și, adesea, regretăm că ne-am lăsat în voia ei". Totuși, marele senior nu

condamnă acest soi de dragoste. Nu vrea decât să arate că este de preferat dragostea curată.

Doamna este uimită de aceste vorbe. „Fiestecui i se pare o minune ca un om pus pe rug să nu ardă", ripostează ea ironic. Și adaugă, precum avocatul diavolului, că „bucuriile părții superioare ar fi cu totul inexistente dacă n-ar avea ca scop plăcerea fizică". Însă bărbatul subliniază că „ordinea logică în dragoste cere să se obțină mai întâi, după nenumărate implorări, plăcerile intense ale părții superioare, și doar apoi, pas cu pas, se ajunge la celelalte". Examinând tocmai acest dialog, precum și traducerea lui Drouart la Vache, Danielle Jacquart și Claude Thomasset au descoperit sfaturi care le îngăduie fecioarelor și femeilor măritate să facă dragoste fără teamă. Este vorba despre *coitus interruptus*, care permite evitarea unor anumite greutăți legate de adevărata natură a iubirii curtenești. Mulți istorici admit faptul că doamna, după o perioadă de punere la încercare, acordă favorurile supreme. Or, ejacularea este cea care deosebește dragostea curată de cea fizică. Prin urmare, *coitus interruptus* permite plăcerea și, în același timp, evitarea riscului de sarcină.

Cum să întreții iubirea? Acesta este obiectul celei de-a doua cărți, care cuprinde în principal o serie de verdicte pronunțate de Marie de Champagne, de mama sa, Aliénor de Aquitania, și de contesa Ermengarda de Narbona. De exemplu, un cavaler se îndrăgostește de o doamnă care are deja o relație cu altcineva. Însă ea îl asigură că o să-i acorde favorurile dacă într-o zi va fi lipsită de iubirea partenerului. Curând, ea se mărită cu partenerul. Atunci cavalerul îi cere să se țină de cuvânt, însă ea refuză, asigurându-l că n-a pierdut iubirea partenerului. Verdictul

este că, „iubirea neavând nici o putere între soți", doamna trebuie să acorde favorurile făgăduite.

Să ne oprim un moment la acest verdict. Iubirea nu poate exista între soți. Iubirea curtenească este extraconjugală. Această idee apare deja în prima parte, și anume în dialogul dintre un mare senior și o femeie din mica nobilime. Bărbatul declară: „Ce altceva e iubirea decât o dorință nestăpânită de a savura cu pasiune îmbrățișări furișe și tainice? Dar, vă întreb, astfel de îmbrățișări sunt cu putință oare între soți, de vreme ce se poate zice că-și aparțin și sunt liberi să-și împlinească unul altuia dorințele fără teamă de gura lumii? [...] Vedeți bine, așadar, că Iubirea nu-și poate juca rolul între soți, ci a voit cu tot dinadinsul să n-aibă parte de favorurile ei. Însă mai e un motiv care interzice iubirea între soț și soție. Gelozia, ce este însăși esența acestui sentiment, fără de care n-ar putea fi iubire adevărată, nu poate exista între ei și trebuie să se ferească de ea ca de ciumă, dară îndrăgostiții trebuie întotdeauna s-o primească în chip de mama și doica iubirii lor. Toate acestea vă arată limpede că între voi și soțul vostru acest sentiment nu poate cu nici un chip să înflorească."

Etica amoroasă ce decurge din aceste verdicte se află în ultimul capitol al celei de-a doua cărți, sub forma a treizeci și una de reguli. Iată câteva dintre ele:

„I. Căsătoria nu este o scuză temeinică pentru a nu iubi.

II. Cine nu e gelos nu poate iubi.

III. Nimeni nu poate fi stăpânit de două iubiri deodată.

V. Ceea ce iubitul obține fără voia iubitei n-are nici un gust.

XII. Adevăratul îndrăgostit nu dorește alte îmbrățișări decât pe cele ale iubitei sale.

XVIII. Numai virtutea face pe cineva demn să fie iubit.

XXIV. Orice faptă a îndrăgostitului își are țelul în gândul iubitei sale.

XXVI. Îndrăgostitul nu-i poate refuza nimic iubitei sale.

XXVII. Îndrăgostitul nu se poate sătura de plăcerile pe care le află alături de cea pe care o iubește."

Prin urmare, iubirea impune un anumit rafinament. Țăranii sunt excluși. Ea este rezervată nobililor – mai exact, celor pe care îi înnobilează, căci le oferă celor ce o simt cu adevărat calitățile indispensabile nobleței.

În mod ciudat, cea de-a treia parte reprezintă o condamnare a iubirii. Acest lucru se poate explica. André le Chapelain pornește de jos în sus. Începe cu evocarea problemei puse de noua iubire cântată de trubaduri. Dar, așa cum remarcă Georges Duby, își bate joc de această iubire curtenească. Tratatul lui este, la urma urmei, misogin. „Toate femeile sunt nu numai zgârcite din fire; ele sunt și curioase și își vorbesc de rău semenele; mai sunt și lacome, sclave ale pântecelui, infidele, vorba lor nu e vorbă, sunt neascultătoare, nu suferă interdicțiile; sunt mânjite de păcatul orgoliului și râvnesc la gloria deșartă; sunt mincinoase, necumpătate, flecare, nu respectă nici o taină; sunt cum nu se poate mai desfrânate, înclinate către toate viciile, și n-au pentru bărbați nici un strop de iubire adevărată." Dar, mai ales, să le rezervi femeilor jocul iubirii curtenești înseamnă să le dai o putere neimportantă. Autoritatea adevărată le aparține bărbaților. O doamnă nu se poate împărți între doi iubiți, dar acest lucru este tolerat la bărbați. Și după ce

aceștia s-au distrat, se pot gândi și la sufletul lor. „Tu, cel care citești această mică lucrare, nu încerca să duci viața îndrăgostiților; întărit de cunoștințele tale în ale dragostei, instruit asupra felurilor de a seduce femeile, te vei putea abține de la această artă a seducției, pentru a căpăta răsplata veșnică și a merita să fii dăruit de Dumnezeu cu cele mai mari daruri." Totuși, în ce măsură aceste proteste nu sunt o momeală? Odată trecut de vârsta la care poți face dragoste – „vârsta e o piedică, dat fiind că dincolo de șaizeci de ani la bărbat și cincizeci la femeie, chiar dacă raporturile amoroase sunt cu putință, plăcerile pe care le dau nu pot naște dragostea" – e vremea să te ocupi de mântuirea ta. Și, ca să nu existe regrete, se ponegrește femeia fără de care n-ar fi fost posibilă plăcerea!

Iubirea curtenească se opune în totul gândirii Bisericii, mai ales prin afirmația că stârnește plăcerea dominând în același timp dorințele trupești. Ba mai mult, acest lucru nu se poate petrece decât în afara legăturii conjugale. Să ne amintim totuși că bărbatului nu-i pasă de sentimentele și de dorințele doamnei de la care așteaptă răsplata.

Prin urmare, nu e deloc surprinzător faptul că Biserica a dezaprobat iubirea curtenească. Pe 7 martie 1277, episcopul de Paris, Etienne Tempier, condamnă, printre alte lucrări suspecte, un tratat despre iubire care este identificat de obicei cu cel al lui André le Chapelain, vizând, probabil, poemele trubadurilor, care erau mai greu de atins din cauza numărului lor.

Pentru a lupta împotriva iubirii provensale, Biserica a încercat să distrugă valorile pe care se sprijină ea. Începând cu 1288, la Béziers, Matfre Ermengaud compune în *langue d'oc* un *Bréviaire d'amour* (*Breviar al*

iubirii), în care încearcă să includă întregul univers în unitatea iubirii. Din firea pusă de Dumnezeu să-i cârmuiască pe oameni derivă două tipuri de drepturi, cel al firii și cel omenesc. Dreptul firii cuprinde dragostea sexuală și cea față de odrasle. Dreptul omenesc cuprinde iubirea de Dumnezeu și de semeni și dragostea față de bunurile lumești. Aceste drepturi nasc lucruri bune: viața veșnică din iubirea de Dumnezeu și de semeni; plăcerea din dragostea față de bunurile lumești; fiii și fiicele din iubirea față de sexul opus; bucuria din dragostea față de odrasle. Aceste iubiri nu se află pe același plan. Dacă lăsăm deoparte dragostea față de bunurile lumești, se profilează o schemă ternară, cu iubirea de Dumnezeu, apoi dragostea conjugală sau dragostea față de odrasle și, în sfârșit, iubirea plăcerii, care e stigmatizată. De altfel, dragostea sexuală nu este condamnată în sine, e legitimată de dragostea față de odrasle, care reprezintă scopul său firesc. Matfre Ermengaud vrea să includă în doctrina sa elementele occitane ale iubirii curtenești, și pentru aceasta consideră că iubirea față de femei nu duce la păcat dacă are ca rezultat căsătoria. Totuși, chiar dacă îndrăgostitul nu trebuie „să facă tot ce poftește cu doamna lui", poate cel puțin să capete de la ea mici favoruri, cum ar fi o sărutare pe gură sau pe bărbie. Matfre Ermengaud nu poate accepta pasiunea adulterină, însă pare să fi renunțat cu oarecare regret la gândul că o morală purificată se poate lipsi cu totul de instinctul sexual.

Pe la mijlocul secolului al XII-lea niște clerici transpun sub formă de roman, adică traduc din latină în limba vulgară, opere din Antichitatea latină. Astfel apar romanele

franceze care conțin, evident, episoade de dragoste, cum sunt cele istorisite în *Eneida* lui Virgiliu, însă pe care autorii influențați de poezia trubadurilor le tratează cu o sensibilitate nouă. Nașterea și descrierea iubirii ajung să ocupe un loc important. Într-o epocă în care războiul joacă un rol însemnat, romanul medieval asociază aventurile cu dragostea. Trebuie ca prin faptele tale de vitejie s-o meriți pe femeia iubită.

Cel mai de seamă reprezentant al acestor scrieri de aventuri și dragoste este Chrétien de Troyes, a cărui activitate literară se desfășoară la curtea Mariei de Champagne, apoi la cea a lui Filip de Flandra, între 1160–1185 (?). Opera lui are în general drept cadru lumea bretonă, cea a regelui Arthur și a cavalerilor Mesei Rotunde.

Eroul este un tânăr cavaler, ale cărui aventuri îi permit să-și facă ucenicia și să câștige un loc la Masa Rotundă. „Vitejia și Iubirea care îl țin pe Cligès în lanțurile lor îl fac cutezător. I-a izbit pe saxoni până ce fie i-a omorât, fie i-a cucerit. Pe unii i-a schilodit, pe alții i-a ucis. N-a lăsat să-i scape decât unul, căci era de același rang cu el și trebuia ca din gura acestuia să afle ducele rușinea suferită și mare să-i fie întristarea [...] Și Cligès o aduce cu el pe Fénice, a carei iubire îl face să pătimească. Dacă n-o să-și deschidă inima în fața ei, iubirea o să fie pentru el un rău cu neputință de răbdat. Iară ea va suferi dacă tace și nu-i mărturisește ce simte. Dar ei nu cutează să-și deschidă inima, temându-se amândoi de un refuz. Și totuși, ochii lor le-ar fi putut dezvălui gândurile, dacă cei doi tineri ar fi putut pricepe."

Însă Chrétien de Troyes ezită între mai multe variante în ceea ce privește morala iubirii, așa cum remarcă Michel Zink. Marie de Champagne îl pune să scrie *Cavalerul cu cotiga*: „Dar aș zice că în această operă lucrează mult mai bine preceptele lui decât talentul și străduința mea. Așadar, Chrétien începe să versifice *Cavalerul cu cotiga*. Contesa îi dă subiectul și sensul, iar el începe să cugete, cheltuind doar propria muncă și atenție." Ceea ce-i pretinde contesa pare să se apropie de modelul trubadurilor: o dragoste exclusivă, care cere să fie sacrificată nu doar viața, ci și onoarea – Lancelot acceptă să se suie în căruța infamiei –, o dragoste fragilă, fiind adulterină. „Judecata, deosebită de Iubire, îi spune să se ferească de-a urca, și îl îndeamnă și sfătuiește, nu cumva să făptuiască un lucru de rușine și ocară. Dar nu sălășluiește în inimă Rațiunea care cutează a vorbi acestea, ci pe buze, în timp ce Iubirea-i în inimă închisă, poruncă dând și ghes să urce pe dată în căruță. Iubirea vrea aceasta și el urcă, fiindcă nu-i pasă de umilințe când porunca și voința ale Iubirii sunt."*

Aventurile se pot înmulți fără ca eroul să ajungă s-o cucerească pe soția iubită. Astfel Gauvain, nepotul regelui Arthur, în ciuda faptelor sale de vitejie, este întrecut mereu de un rival și nu poate încheia o căsătorie fericită.

Uneori căsătoria nu reprezintă decât un început dificil. Să ne oprim la exemplul lui Erec. Acesta, pe când era găzduit de un *vavasseur* – vasalul unui vasal –, află că a doua zi are loc un turnir, iar trofeul are să-i revină celui cu cea mai frumoasă iubită. Erec, căruia *vavasseur*-ul îi

* Vezi Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, trad. de Mihail Stănescu, Albatros, București, 1973, p. 14 (*n.t.*).

acordă mâna fiicei sale, Enide, învinge un cavaler puternic, în vreme ce Enide este declarată cea mai frumoasă. Erec își prezintă logodnica la Curte și se însoară cu ea. Cei doi tineri sunt atât de îndrăgostiți unul de celălalt, încât eroul nostru își uită îndatoririle de cavaler. „Erec își iubea atât de mult soția, că nu-i mai păsa de arme și de turniruri. Nu se mai îndeletnicea cu duelurile, ci căuta doar să-și curteze nevasta, care era lumina ochilor săi. Toată inima și toată râvna le punea în îmbrățișări și sărutări, și nimic altceva nu-l mai încânta. Tovarășii lui erau mâhniți de aceasta și se plângeau unii altora cu voce tare că o iubea prea mult. Adeseori trecea de miezul zilei și el încă nu se sculase de lângă ea și nu se sinchisea de ce gândește lumea. Nu se dezlipea de ea decât câțiva pași. Dar uita să le dea cavalerilor săi arme și veșminte și bani. Și toți baronii ziceau că e mare jale și păcat să vezi că un baron atât de viteaz nu voiește să aibă de-a face cu armele." Enide, care află acest zvon, nu i-l poate tăinui, și lasă să-i scape un oftat. Atunci Erec, jignit, hotărăște să-i arate că a rămas un cavaler desăvârșit, și pleacă în căutarea de noi aventuri împreună cu ea, dar îi interzice să i se adreseze. Urmează o serie de încercări și de lupte. De fiecare dată Enide, în ciuda interdicției, își înștiințează soțul despre primejdiile ce-l așteaptă. În cele din urmă, mișcat de atâta iubire, Erec o iartă și, după ce iese învingător din cea mai grea dintre încercări, se întoarce cu ea la curtea regelui Arthur. Așadar, aventurile pe care trebuie să le caute eroul, căci altfel n-ar mai fi cavaler viteaz, îi îngăduie să-și recucerească în permanență iubirea, făcând-o astfel să fie mereu prezentă. „Aflați că, dacă sunt la fel

de cutezător pe cât vă iubesc, nu mă tem de luptă dreaptă cu nimeni de pe lume!"

Aceeași lecție se regăsește în *Cavalerul cu leul*. Yvain s-a însurat cu o văduvă tânără, Laudine. Însă prietenul său Gauvain, pe care îl învinge într-un duel, îi reproșează că uită de îndatoririle de cavaler și se dăruiește desfătărilor iubirii. Atunci soția îi îngăduie să plece vreme de un an în căutare de aventuri; însă îi spune că dacă nu se înapoiază la timp va pierde iubirea ei. Yvain uită de termen și, când își dă seama, înnebunește. Dar se vindecă și eliberează un leu care, recunoscător, îl urmează peste tot. După multe lupte în care este învingător, izbutește să capete iertarea și să recucerească dragostea Laudinei. „Messire Yvain își găsi în sfârșit pacea. Puteți să mă credeți că niciodată nu mai fusese cuprins de asemenea bucurie, la capătul atâtor încercări. Iată-l ajuns la un liman ferice, iubit de doamna sa tot așa cum el o iubea pe ea. Uitate erau necazurile, căci nu-și mai amintea acum de ele, în preaplinul bucuriei pe care o avea de la dulcea sa prietenă."*

O ultimă direcție pune problema raporturilor dintre iubirea omenească și cea de Dumnezeu. Însă *Povestea Graalului*, în care apare ea, a rămas neterminată din cauza morții scriitorului (înainte de 1190), dacă e să-l credem pe Gerbert de Montreuil, unul dintre continuatorii lui. Tânărul Perceval locuiește împreună cu mama sa, care dorește să-l cruțe de riscurile vieții de cavaler. Însă el întâlnește într-o pădure cinci cavaleri, hotărăște să-i imite și pleacă la curtea regelui Arthur. Este făcut

* Vezi Chrétien de Troyes, *Yvain – cavalerul cu leul*, trad. de Mihail Stănescu, Albatros, București, 1977, p. 86 (*n.t.*).

cavaler și ajunge să se remarce la castelul Beaurepaire. În același timp se îndrăgostește de frumoasa Blanchefleur, prima care îi iese în cale la castel. Pleacă de acolo spre casă, să-și revadă mama, și pe drum pătrunde într-un castel misterios, cel al Regelui Pescar, unde vede un tânăr purtând o lance care sângerează și o domnișoară frumoasă care ține în mâini un *graal*, adică un vas care conține sângele lui Cristos. Nu mai este vorba despre romanul unui cuplu, despre cucerirea unei femei. Datorită lui Blanchefleur cuplul nu dispare, însă căutarea devine în primul rând spirituală. Astfel se poate spune că, într-un fel, Chrétien de Troyes pornește de la iubirea curtenească și ajunge, după iubirea conjugală, la iubirea de Dumnezeu.

Un alt fel de iubire, de data aceasta adulterină, apare în *Tristan și Isolda*. Povestea este bine cunoscută. Tristan, nepotul regelui Marc, pornește în căutarea unei soții pentru unchiul său. Este Isolda, fiica regelui și reginei Irlandei. Mama fetei a pregătit un elixir care trebuie să fie băut în ziua nunții și care face să se nască între soți o dragoste veșnică. Însă pe când se aflau în corabie, Tristan și Isolda beau din greșeală elixirul. De acum, o forță de neînvins îi împinge pe cei doi tineri unul spre celălalt. Are loc căsătoria lui Marc cu Isolda, însă locul acesteia în patul regelui îl ia Brangien, slujitoarea Isoldei, și regele nu-și dă seama. Îndrăgostiții se întâlnesc pe furiș și în cele din urmă sunt surprinși în flagrant delict. Tristan reușește să evadeze și s-o elibereze pe Isolda, care fusese dată unor leproși. Cei doi se ascund în pădurea din Morois, unde duc o viață plină de lipsuri. Apoi se despart, căci Isolda trebuie să meargă la soțul ei. Ea izbutește să șteargă acuzația de adulter și i se îngăduie să trăiască

alături de Marc. Tristan, care trece din aventură în aventură, o ia de nevastă pe Isolda cu Mâini Albe, fiica regelui Micii Britanii, însă nu consumă căsătoria. În cele din urmă Tristan moare, urmat la scurt timp de Isolda.

Nici poemul lui Béroul, care subliniază teama îndrăgostiților, nici cel scris de Thomas din Anglia, care pune în prim-plan gelozia, nu țin de concepția curtenească. Este vorba despre o pasiune îndepărtată atât de considerentele sociale (regina este cea care, în *Erec și Enide*, pregătește patul nupțial), cât și de cele religioase. Tristan este singurul exemplu de viziune a trupului masculin pe plan sexual, și aceasta prin intermediul unei femei încântate de el. „Isolda nu contenea să-l privească; îi cerceta silueta și întreaga persoană cu un interes neobișnuit. Azvârlea priviri furișe către mâinile și chipul lui, îi privea brațele și picioarele, unde se vedea limpede ceea ce el ținea ascuns atât de bine. Îl cerceta din cap până-n picioare, și tot ce o tânără poate să zărească la un bărbat îi plăcea nespus și-i părea demn de laude." Diferitele versiuni au numeroase aluzii de natură erotică, cum ar fi rănile din coapsa lui Tristan. Tot așa, când Isolda își face apariția la curtea tatălui ei, este îmbrăcată cu o rochie care-i subliniază formele, „și chiar între genunchi, întru bucurarea tuturor", în așa măsură, spune autorul, încât „priviri hrăpărețe zburau ca săgețile și dese ca fulgii de nea, colindând în căutarea prăzii; gândesc că Isolda trebuie să fi furat atunci mințile multor bărbați".

Noțiunea de plăcere pare să fie fundamentală, chiar legată fiind de suferință. În lucrarea lui Thomas, episodul căsătoriei lui Tristan este caracteristic. Eroul se jeluiește, căci Isolda e despărțită de el și s-a dus la bărbatul ei. „Din

cauza ta îmi pierd bucuria și plăcerea, dar tu, tu le ai zi și noapte. Îmi petrec viața în chinuri cumplite, iar tu ți-o petreci în plăcerea iubirii. Nu fac alta decât să te doresc, dar tu nu poți să nu capeți plăcere și bucurie; tu faci ceea ce voiești. Trupul tău mă face să sufăr, în vreme ce regele se desfată cu tine. Renunț la ceea ce nu pot căpăta, căci știu prea bine că el își află plăcerea împreună cu ea. Ea m-a uitat, căci se bucură de el."

Ce e de făcut? Tristan hotărăște să se însoare cu Isolda cea Bălaie, ca să aibă cel puțin un trup de femeie. „Tristan e în ghearele unei mari tulburări. Această dragoste, pentru care nu știe ce să facă, îl azvârle într-o îndelungă dezbatere interioară și într-o grea încercare. Nu găsește altă ieșire decât să încerce să-și afle plăcerea împotriva iubirii. Prin plăcerea pe care o caută ar putea s-o uite pe Isolda, căci gândește că ea l-a uitat din pricina soțului ei și a plăcerii pe care acesta i-o dă. Iată de ce vrea să se însoare cu o femeie de așa fel, încât Isolda să nu-l poată învinui că-și caută plăcerea împotriva rațiunii."

Isolda cea Bălaie dorește și ea să afle în căsătorie satisfacții de tip sexual. „Tristan se culcă, Isolda îl sărută. Ea îi sărută gura și fața și-l strânge în brațe. Ea oftează din adânc și râvnește la un act pe care el îl refuză." Thomas, analizând sentimentele celor patru protagoniști, pune accentul pe plăcerea iscată de actul sexual. „Și ea suferă la fel de mult, Isolda cu Mâini Albe, soția lui. Oricum o fi cu regina, Isolda cu Mâini Albe suferă din pricina lipsei plăcerii. Soțul ei nu i-o dă niciodată, și nu are ibovnic. Ea îl dorește pe Tristan, e a lui Tristan, și nu capătă de la el nici un strop de plăcere."

În secolele următoare, romanul de dragoste și cavaleresc permite iubirii să înflorească în mai multe rânduri. Astfel, în poemul lui Froissart intitulat *L'Espinette amoureuse*, naratorul îi propune unei fete care citește în grădină romanul *Cléomadès* să i-l citească el cu voce tare. Fata îl laudă, iar el se îndrăgostește. Motivul pentru care Francesca da Rimini și Paolo Malatesta se trezesc în infernul lui Dante este romanul *Lancelot*. În această lucrare, Galehaut, prietenul lui Lancelot, aranjează o întâlnire între Lancelot și regină, în timpul căreia cei doi își dau primul sărut. Iar Dante spune, prin gura celor doi osândiți: „Cartea și autorul ei au fost Galehaut al nostru: în ziua aceea n-am citit mai departe."

Lumea se schimbă. În secolele al XIV-lea și al XV-lea, după cum notează Daniel Poirion, „însuși tipul aristocratului este de acum mai puțin cavalerul cât curteanul". Și adaugă: „Spiritul acestei curți pline de lume nu mai este, fără îndoială, curtoazia feudală elaborată cândva în societatea trubadurilor și cultivată mai apoi în anturajul câtorva prinți, mai ales în Champagne. Noțiunea de curtoazie, la fel cu cea de cavalerism, nu corespunde unei realități imuabile."

Evoluția către formalism apare în special în instituirea Curții Iubirii, creată în ianuarie 1400. Inspirată de anturajul lui Isabeau de Bavaria, această adunare are ca scop lăudarea doamnelor, care trebuie să judece poeziile compuse în cinstea lor. Este interzisă orice afirmație antifeministă. Sunt prevăzute sancțiuni: cei care nu le arată respect doamnelor sunt izgoniți. Însă această curte nu este decât un divertisment datorat nostalgiei unei aristocrații cavalerești, și faptul este cu atât mai evident, cu cât printre

membrii ei se numără și doi dușmani înverșunați ai femeilor, Jean de Montreuil și Pierre Col. Distanța dintre realitate și ideal este semnalată de Eustache Deschamps, care critică aspru bărbații de la curte, ale căror vicii sunt și mai puternic stigmatizate de poeții moraliști, cum este Alain Chartier. Într-o lume aflată în ghearele molimelor și războaielor dinăuntrul și din afara țărilor, unii se refugiază în visare, în vreme ce alții profită fără rușine de starea de criză.

Desigur, Charles d'Orléans o cântă în felul trubadurilor pe doamna îndepărtată și inaccesibilă:

> Și Frumusețea capul mi-l culcă-n poală lin,
> Zicând: „Te-am prins acuma, în lanț am să te țin.
> Predă-te, și fii sigur că faci cum e mai bine,
> Iubirii dă-i ofranda care i se cuvine!"
> Răspuns-am eu atuncea: „Nici nu am altă vrere:
> Și mă supun la tot ce voința voastră-mi cere,
> Vouă ca și Iubirii eu prins mă dau pe dată.
> Și inima în piept mi-e de moarte săgetată.
> De suferința-mi mare dea Domnul să vă pese,
> Tânără și gingașă prințesă-ntre prințese!

Însă inspirația curtenească, cea care leagă dragostea de isprăvile cavalerești, se ofilește. Caracterul artificial al acestei asocieri este pus în valoare deosebit de bine în *Jehan de Saintré*. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, Antoine de la Sale scrie această lucrare care povestește eșecul unei educații amoroase legate de aventurile unui cavaler. La curtea lui Ioan cel Bun, doamna de Belles Cousines remarcă un paj și se apucă să-i facă educația. „Cea pe care trebuie s-o alegeți, messire, îi zise ea

tânărului Jehan, este o doamnă de rang înalt, învățată întru toate celea, care să fie în stare să vă ajute și să vă îndeplinească nevoile. Pe aceea o veți sluji cu devotament, pe aceea o veți iubi cu inima sinceră, în ciuda tuturor suferințelor, până în clipa în care ea o să recunoască desăvârșirea dragostei pe care i-o purtați cu toată cinstea. Dacă n-o fi cea mai crudă dintre toate – și tare m-aș mira să fie –, fiți sigur că stăruința voastră o s-o facă să vă bage în seamă și o să-i facă inima să se topească de milă și de recunoștință. Pe această cale o să ajungeți un om de lume." Ea adaugă că acela care iubește cu adevărat o să se ferească de orice păcat de moarte și o să fie mântuit. „Mai întâi de toate, îndrăgostitul se va feri de păcatul trufiei dacă, pentru a câștiga mult râvnitele favoruri ale doamnei sale, se va strădui să fie blând, modest, curtenitor, atent, ca astfel să nu se aleagă cu vreo vorbă grea." Tot așa, niciodată îndrăgostitul nu va păcătui prin mânie, pizmă, zgârcenie, lenevie, lăcomie, desfrâu. Iată cum își va afla mântuirea trupului. Elegant, cu purtare aleasă, „el îi va întrece pe toți ceilalți prin desăvârșirea sa. Pentru luptă va avea armele cele mai bune și mai noi, cel mai bun cal, cele mai bune veșminte; și pentru dragostea doamnei sale se va lupta pe jos și călare". Saintré, pe care îl remarcă regele, trece prin încercări din ce în ce mai grele și se acoperă de glorie. Însă ultima dintre plecările lui nu mai este tolerată. Doamna de Belles Cousines, enervată, pleacă de la curte și devine amanta unui abate dolofan. Acesta își bate joc de faptele vitejești ale eroului nostru și-l provoacă la o luptă cu mâinile goale, din care iese învingător, umilindu-l pe Jehan sub ochii doamnei. „Cu aceste vorbe, abatele și seniorul de Saintré se înșfacă

unul pe celălalt și se răsucesc o dată sau de două ori. Atunci abatele întinde piciorul și-l trece pe la spate pe după cel al lui Saintré, apoi dintr-odată își trage piciorul spre sine și își răstoarnă atât de iute potrivnicul, că seniorul de Saintré se trezește cu picioarele mult mai sus decât capul; îl întinde la pământ și-l ține acolo, apăsându-i pieptul cu pieptul său [...] Din cauza râsului și bucuriei ce o cuprinseseră, doamna nu izbutește să vorbească. Atunci abatele se scoală râzând și doamna îi zice: «Încă o dată! Încă o dată!»" Suntem departe de isprăvile cavalerilor Mesei Rotunde.

Până la urmă Saintré se răzbună pe doamnă și pe abate, însă unirea dintre dragoste și cavalerism are de pătimit.

De la cavaler la curtean, iubirea curtenească reprezintă o legătură mai mult sau mai puțin fragilă și care este valabilă în primul rând pe planul literar, dar mai există un factor comun, și anume aspectul sexual. O capodoperă scrisă în secolul al XIII-lea, *Roman de la Rose* (*Romanul trandafirului*), constituie cea mai bună tranziție între aceste două elemente.

Sexul înainte de toate

Romanul trandafirului are două părți. Prima a fost scrisă de un anume Guillaume, care se trăgea din Lorris și care, după spusele lui Jean de Meun, autorul celei de-a doua părți, ar fi murit cu patruzeci de ani înainte ca el să-i continue lucrarea. Se pare că Jean, pe care îl

cunoaștem mai bine, a continuat opera lui Guillaume între 1269–1278.

Prima parte este de inspirație curtenească. Autorul-narator visează. Într-o livadă în care sunt și tufe de trandafiri el este rănit de Iubire. Această parte se termină cu jeluirea îndrăgostitului. Arta iubirii se află mai puțin în poruncile rostite de zeul iubirii și mai mult în neducerea la bun sfârșit a cuceririi; iubirea trebuie să rămână neîmplinită.

În schimb, povestirea lui Jean de Meun ajunge la încheierea firească, și anume culegerea trandafirului. Lucrarea cuprinde numeroase discursuri ale unor personificări antice și noi. Aceasta pentru că se intenționează integrarea tuturor cunoștințelor acelei epoci. Totuși, romanul alcătuiește o artă a iubirii, căci aceste cunoștințe trebuie să-l facă pe îndrăgostit să-și ducă la bun sfârșit acțiunea amoroasă. Se cuvine să se asigure perpetuarea speciei.

Bătrâna răspunde discursului Iubirii din prima parte prin precepte opuse și adresate unei femei. „Toți bărbații le înșală pe femei și trișează, toți sunt netrebnici și prind rădăcini peste tot; așa că trebuie să-i înșelăm în același fel și să nu ne înrădăcinăm inima într-unul singur. E nebună femeia care și-a așezat-o așa: nu, ea trebuie să aibă mai mulți iubiți și să se străduiască, dacă e în stare, să le placă tuturor atât de mult, încât să-i facă să sufere din plin [...]

Doamna mai trebuie să aibă grijă să nu amâne prea mult vremea jocurilor dragostei, căci s-ar putea ca ea să aștepte prea de mult și nimeni să nu mai vrea să-i întindă mâna; trebuie să caute plăcerea dragostei cât tinerețea îi mână pașii, căci atunci când bătrânețea se repede asupra

unei femei ea pierde bucurarea în același timp cu asalturile dragostei."

Bătrâna critică instituția căsătoriei: „Natura ne-a făcut, să nu vă îndoiți de asta, pe toate pentru toți și pe toți pentru toate, fiecare a fiecăruia." Ea proslăvește dorința firească – „sunt ispitiți să se folosească de instinctul lor liber, căci cunosc prea bine prețul pus pe acest soi de treabă" –, dar nu o privește decât prin prisma libertății sexuale, în vreme ce Rațiunea și Geniul îi adaugă un scop, procrearea. Trebuie să notăm că, începând cu finalul discursului Rațiunii, termenul „iubire" părăsește treptat aspectele sentimentale pe care le acoperea, în urma afirmațiilor cinice ale Prietenului și Bătrânei. Acum e ușor să se treacă la procreare și la deflorare.

Geniul, într-un discurs plin de echivocuri deocheate, îmboldește la copulare. „Arați, în numele Domnului, arați, baroni, arați și refaceți-vă neamul! Dacă nu chibzuiți cu tot dinadinsul la arat, nimic nu-l poate reface. Suflecați-vă bine pe dinainte, ca și cum ați voi să vă adie vântul; ori, dacă asta vă place, despuiați-vă, dară să nu vă fie nici prea frig, nici prea cald. Săltați cu amândouă mâinile goale coarnele plugurilor, țineți-le vârtos cu brațele și siliți-vă să împingeți fierul drept în șanțul potrivit, ca să vă înfundați cât mai bine. Iar pe caii care merg în față, pentru numele lui Dumnezeu, nu-i lăsați să lenevească: îndemnați-i cu pintenii și dați-le cele mai tari lovituri pe care le puteți da când voiți să arați cel mai adânc; iar pe boii cu capetele încornorate uniți-i în jugul plugurilor, treziți-i cu țepușele. Vă poftim să vă împărtășiți din binefacerile noastre. Dacă îi împungeți bine și des, e firesc să lucreze cu atât mai bine. Și când

veți fi arat destul, până vă săturați, și vine vremea odihnei – căci o muncă fără odihnă nu poate ține prea mult – și nu puteți s-o luați de la capăt pe dată, ca să duceți mai departe lucrarea, nu vă săturați de dorința de a o lua de la capăt." Acest discurs se opune atât ideologiei curtenești, care amână sau chiar refuză satisfacerea deplină a dorinței amoroase, cât și învățăturilor religioase, care le propovăduiesc cuplurilor virtuțile înfrânării și nu permit raporturile decât în anumite zile.

Cât despre culegerea trandafirului, adică deflorarea fetei, și ea este obiectul unor echivocuri deocheate. Acestea încep cu evocarea toiagului și a găurilor pe care trebuie să le sondeze, continuă cu compararea drumurilor largi cu drumeagurile înguste, drumurile vechi raportându-se la dragostea bătrânelor. „Voiam ca întregul meu echipament, așa cum îl duceam cu mine, să atingă relicvele, dacă puteam să-l duc până la țintă și să-l apropii destul de ea. Atunci atâta am lucrat și am călătorit cu toiagul meu cel neferecat, că fără întârziere am îngenuncheat, ca bărbat zdravăn și iutac ce mă aflu, între cei doi stâlpi frumoși și gingași [...] Ca să-l așez în tihnă în teaca lui, am voit să-mi strecor în crăpătură toiagul în spatele căruia spânzura desaga. Mi-am zis că pot să-l vâr dintr-o mișcare, dar a ieșit, și iar l-am vârât; însă toată truda mea era zadarnică, mereu dădea înapoi și nu era chip să pătrundă, căci înăuntru dădusem peste un gard pe care îl simțeam, fără să-l zăresc [...]

Mergând pe drumeagul de care am pomenit, care era așa de îngust și strâmt și pe care căutasem trecătoarea, am izbutit să rup gardul cu toiagul; am pătruns în crăpătură, dar n-am intrat nici măcar pe jumătate. Mă supăra

că nu pătrund mai adânc, dar nu era chip să merg mai departe. Și totuși, pentru nimic în lume nu mă lăsam de gândul să fac să intre tot toiagul. Am izbutit curând să-l vâr, dar desaga a rămas la intrarea crăpăturii, cu ciocănelele rămase pe afară și atârnând..."

Romanul trandafirului a dat naștere unei dispute declanșate de Christine de Pisan, care s-a ridicat cu violență împotriva dușmăniei lui Jean de Meun față de femei. *Epistolă către zeul iubirii* este o cerere a doamnelor pe care Iubirea o înfățișează tuturor zeilor, ca să pună capăt jignirilor suferite de ele. Într-o pledoarie lungă, Christine de Pisan răspunde atacurilor clericilor, care n-ar fi trebuit să studieze operele lui Ovidiu. În același timp, ea condamnă *Romanul trandafirului*: „Câte aventuri, câtă trudă, câte farafastâcuri ca să înșele o fecioară." Își dezvoltă critica în răspunsul adresat lui Jean de Montreuil, presbiter de Lille. La fel cu Gerson, rectorul universității din Paris, care a intervenit în dispută, ea consideră că păcatul lui Jean este amoralitatea. Însă nu înțelege, așa cum nu înțelege nici rectorul, că aceasta se bazează pe raționalism.

Romanul trandafirului adoptă o anumită concepție despre natură, propovăduind o sexualitate eliberată de orice prejudecată. Există alte lucrări care se mulțumesc să asimileze sexul cu dragostea: *fabliaux* și, aparent într-o mai mică măsură, nuvelele.

Fabliaux, „istorisiri hazoase", au fost scrise între sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIV-lea (circa 1330). După aceea au fost recopiate, însă n-au apărut altele noi. Totuși, spiritul lor se regăsește în

povestirile lui Boccaccio și Chaucer, precum și în nuvelele franceze.

Aceste *fabliaux*, scrise în *langue d'oïl*, se referă cu precădere la nordul Franței. Multe dintre ele sunt anonime. Nu sunt cunoscuți decât autorii a circa douăzeci dintre ele. Câțiva dintre poeții cunoscuți nu s-au dat în lături să scrie astfel de lucrări, cum ar fi Jean Bodel sau Rutebeuf în secolul al XIII-lea, sau Jean de Condé, care a murit în jurul anului 1345. Aceste *fabliaux*, care au în general între două sute și cinci sute de versuri, sunt de fapt scurte povestiri.

Multă vreme s-a considerat că *fabliaux* aparțin literaturii burgheze. Apar în ele mult mai mulți negustori, țărani și meșteșugari decât nobili. Însă publicul căruia îi sunt adresate textele este foarte divers. Nobilii le apreciază, întrucât în multe manuscrise care conțin *fabliaux* apar și romane, și laiuri. Și, dat fiind că *fabliaux* iau în râs literatura curtenească, ca să râzi trebuie să fii destul de familiarizat cu aceasta.

În aceste povestiri apar toate clasele sociale. Cavaleri și doamne. Dar și persoane din profesiile legate de avântul economic al Occidentului, cum ar fi negustorii, hangiii, studenții, jonglerii, hoții și prostituatele. Și, evident, clericii și călugărițele. Țăranii, care nu intervin în celelalte genuri literare, ocupă aici un loc destul de însemnat.

Fabliaux nu se sfiesc să pomenească, sau chiar să sublinieze, nevoile trupești considerate normale. Iar a face dragoste se numără printre ele. Nu sunt evitate nici cele mai grosolane cuvinte. Dovadă stau titlurile unora dintre ele: *Le Chevalier qui fit parler les cons* (*Cavalerul care a făcut să grăiască fofoloancele*), *La Demoiselle qui ne pouvait entendre parler de foutre* (*Domnișoara ce nu suferea să audă vorbindu-se despre f...*), *Le Jugement des cons...* (*Judecata fofoloancelor*). *Foutre*, alături de *vit*, *coilles*, *con* și *cul* sunt cuvinte folosite în mod curent în *fabliaux*.

Nu se pune problema de a face curte. „Preotul de mână o ia cu drag ș-amândoi într-un ungher se trag. O descheie și o despoaie și pe-un așternut de paie mi se prăvălesc frumos, el pe sus și ea pe jos" (*Le Vilain de Bailleul*) (*Târgovețul din Bailleul*). Desigur, autorii imită uneori limbajul romanesc al iubirii curtenești. Însă esențială rămâne copularea. Un exemplu: cel al *Doamnei care cerea ovăz pentru ca Morel să-și capete merindea* (*La Dame qui aveine demandoit pour Morel sa provende avoir*).

O doamnă este foarte îndrăgostită de soțul ei, și el de ea, și fac dragoste necontenit, și ziua, și noaptea, și pe jos, și în pat. Ca să răspundă dorințelor soției care, din sfială, nu cuteza să folosească anumite cuvinte, soțul îi sugerează să folosească o formulă banală: „Dă-i ovăz lui Morel." Femeia refuză la început, dar după câteva zile de abstinență se răzgândește și nu se mai oprește, Morel nu e niciodată sătul și își cere tot timpul tainul de ovăz. Soțul nu e în stare să satisfacă aceste cereri repetate, cade la pat și îi seacă măduva în oase. După un scurt răgaz, în care își revine, soția pretinde din nou îndeplinirea datoriei conjugale. Disperat, el îi trântește în față adevărul. „Află că nu mai e ovăz, ți-am dat prea mult, prin hambar fluieră vântul." Atunci femeia e de acord să nu ceară nimic peste ceea ce îi oferă soțul.

În vreme ce *fabliau*-ul este destinat recitării în public, nuvela este scrisă pentru a fi citită. La sfârșitul Evului Mediu autorii au înțeles că felul în care se spune o poveste este la fel de important ca povestea însăși. Așadar, densitatea povestirii înlocuiește lungimea. Să cercetăm trei culegeri de nuvele din trei țări: Italia, Anglia și Franța.

Decameronul, opera principală a lui Boccaccio, care s-a născut în 1313 și a murit în 1375, fiul unui negustor toscan, este povestea a șapte doamne și trei tineri care au părăsit Florența și s-au refugiat într-o vilă somptuoasă aflată în mijlocul unui parc minunat. Ca să-și abată gândurile de la nenorocirile din acea vreme ei născocesc povestiri a căror temă este iubirea. Povestirile sunt marcate de o senzualitate veselă. „Sfârșindu-se povestea lui Filostrato, de care uneori doamnele mai roșiră câte puțin, iar alteori făcură haz, regina o alese pe Pampinea ca să ducă ea mai departe șirul poveștilor."*

Se pune accentul pe aspectul sexual al dragostei, fără să putem distinge limpede prezența vreunui sentiment. La Pisa, un jude „mai înzestrat la minte decât la trup cu vlagă" izbutește să se însoare cu o femeie tânără și frumoasă. „Messer Ricciardo, după ce luă copila și-o duse cu alai acasă, unde se cunună cu nuntă mare și bogată, în prima noapte, făcu el ce făcu și izbuti, o dată barem, să săvârșească cununia, deși, sărmanul, era cât p-aici să lase treaba nesfârșită; și-a doua zi de dimineață, ca unul ce era slăbuț, sfrijit și stors de vlagă, fu nevoit să se întremeze cu must, cu dulciuri și alte leacuri, ca să-și mai

* Boccaccio, *Decameronul*, trad. de Eta Boeriu, ESPLA, București, 1957. Pentru citatele care urmează, vezi paginile 245–247, 250–252, 274 (*n.t.*).

vină în fire." Cunoscându-și acum mai bine puterile, judele nostru îi prezintă soției un calendar în care aproape în fiecare zi era câte un sfânt ce trebuia să fie cinstit și, din respect față de aceștia, zice el, soții trebuie să se înfrâneze de la relațiile conjugale. „Și se purtă într-acest chip (spre amarnica tânjire a doamnei ce n-avea parte de bărbat decât o dată la o lună și nici atunci măcar ca lumea) vreme îndelungată [...]" Însă tânăra femeie este răpită de piratul Paganino din Monaco și, cum acesta nu avea nevastă, hotărăște s-o țină la el. „Iar când se făcu noapte, cum lui pesemne calendarul îi lunecase de la brâu și nu-și mai aducea aminte de nici o sărbătoare și nici de-o zi nelucrătoare, se apucă s-o mângâie cu fapta, părându-i-se că-n zadar se străduise peste zi s-o mângâie cu vorba. Și-o dezmierdă atât de bine, că nici măcar la Monaco nu apucară să ajungă că fata-și și uită de jude, de opreliști și de tot și se porni cu Paganino pe trai și veselie."

Judele, aflând unde îi este nevasta, se duce acolo și o cere înapoi de la Paganino. Acesta consimte, cu condiția ca și doamna să fie de acord, însă ea nu vrea să se întoarcă la soț. „Ci Domnul Dumnezeu, drept vajnic grijitor al tinereții mele, mi-a scos în cale pe bărbatu-acesta cu care stau aicea, pe unde nu se știe ce-i aia sărbătoare (și zic așa gândindu-mă la sărbătorile pe care domnia-ta, slujind mai mult lui Dumnezeu decât femeii tale, le prăznuiai cu nemiluita) [...] ci zi și noapte se lucrează, tot dărăcind la lână; și-a fost destul o dată să tragă clopotul a zi, ca să pricep de-aci înainte cum merge treaba asta. Din care pricină eu una mi-am pus în gând să stau cu el și să lucrez până ce-s încă tânără; iar sărbători, canoane și posturi toate bine gândesc să mi le las pe când oi fi bătrână [...]"

Când judele moare, doamna se mărită cu Paganino. „Iar Paganino, prinzând de veste și cunoscând iubirea ce i-o purta femeia, se cunună cu ea și fără să mai țină seama de ajun ori sărbătoare, atâta vreme cât îi purtară picioarele, lucrară desfătându-se cu multă bucurie." (Ziua a doua, povestea a zecea.)

Geoffrey Chaucer s-a născut prin 1340–1345 și a murit în 1400. Cea mai cunoscută lucrare a sa, *Povestirile din Canterbury*, se bazează pe ideea unui pelerinaj care adună într-un han oameni de condiții sociale mijlocii, dar diferite. Hangiul este conducătorul jocului care constă în spunerea unei povești. Dragostea, sub aspectul ei sexual, ocupă un loc important în aceste povești. Mai ales în cea spusă de târgoveața din Bath, o feministă care își caută al șaselea soț.

Eu fost-am la cinci dascăli ucenită!
Venire-ar sănătos și-al șasălea
Că n-am să tot postesc, pe legea mea...
Când unu-a răposat și e-n pământ,
Mă ia de soață alt creștin curând;
Deoarece de la Apostol scrie
Că-i slobod să-mi iau soțul ce mă-mbie
[...]
Și tare bine-mi sta cu strungăreață –
Pecetia Venérei cea iubeață;
Eram arzoaie, Doamne! Și nebună,
Bogată, mândră, veselă și junǎ...
Și – cum mi-au spus bărbații la ureche –
Aveam o aia fără de pereche!
Căci firea mea, așa să știți, se-mparte
Între iubeața Veneră și Marte:
Zeița m-a făcut nepotolită

Și Marte-mi dete inimă călită;
M-am fost născut în Taur, îmbinat
Cu Mars... Păcat că dragostea-i păcat!
Eu zodia urmatu-mi-am pesemne
Și fost-a felul ei să mă îndemne
De n-am putut închide ălor tineri
Și arătoși lăcașul zeei Vineri.
Dar am pe chip și herbul zeului,
Ba încă și-ntr-un loc ce nu vi-l spui.
Mă ierte Dumnezeu, că-i bun și mare,
De-am fost iubeață fără cumpătare
Și pururi pofta mi-am îndestulat.
Nu m-am uitat că-i scurt sau deșirat,
Bălan sau lai acela ce-mi plăcea
Și nici c-avea avere sau n-avea.*

Lucrarea *O sută de nuvele noi* a fost scrisă pe la mijlocul secolului al XV-lea, în anturajul ducelui de Burgundia, Filip cel Bun, căruia îi este dedicat volumul. După duce, care spune prima poveste, urmează treizeci de povestitori, printre care și Delfinul Franței, viitorul Ludovic al XI-lea, refugiat pe atunci la curtea Burgundiei. Iată rezumatul celei de-a douăzeci și opta povestiri.

Un senior era foarte pe gustul doamnelor. „Iubirea care își arată atotputernicia ici și colo, după toanele sale și bunul său plac, s-a aliat cu o tânără de neam nobil, elegantă și cu o ținută foarte distinsă." Ea este atât de îndrăgită de regină, încât doarme în patul acesteia în nopțile în care regina nu se culcă cu regele. „Această iubire de care vorbeam a ajuns acolo încât nu le mai

* Vezi Chaucer, *Povestirile din Canterbury*, trad. de Dan Duțescu, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 23 (*n.t.*).

rămânea îndrăgostiților decât să aleagă momentul și locul în care să spună și să facă, fiecare pe partea sa, lucrul pe care și-l doreau cel mai mult pe lume." Tânăra găsește un șiretlic ca să-și întâlnească adoratorul. Dat fiind că regina are o cățelușă care doarme în odaia ei, tânăra are să lase cățelușa afară și o să închidă ușa. Seniorul o s-o facă să latre, iar regina o să-i ceară domnișoarei s-o aducă înăuntru. Așa se vor putea întâlni în salon. Lucrurile se petrec întocmai. Domnișoara iese din odaie. „Cu toate că se aștepta la o luptă, și chiar ea hotărâse ziua și ceasul, nu și-a pus alte veșminte decât cămașa. Astfel s-a dus la ușă și a deschis-o. Și pe dată i-a ieșit în față cel ce o aștepta. Și bucuria i-a fost așa de mare, și așa de mare uimirea să-și vadă doamna atât de frumoasă și de dornică, încât și-a pierdut puterile, simțurile și mintea: și s-a trezit că-i este cu neputință să scoată pumnalul ca să vadă de-l poate strecura prin crăpătura armurii. Putea prea bine să dea sărutări, să-și strângă doamna la piept, să-i prindă sfârcurile, dar mai mult, degeaba se trudea, nu era nimic de făcut, nimic! Așa că drăguța domnișoară s-a văzut silită să se înapoieze fără să-i fi lăsat lucrul pe care el nu-l putea avea dacă nu-l cucerea cu forța armelor."

Seniorul face din nou cățelușa să latre, dar „totul a fost nici mai mult, nici mai puțin ca cealaltă dată". „Au luat-o de la capăt a treia oară, și bietul om făcea tot ce-i stătea în puteri ca să se pună pe treabă așa cum îi dădea ghes dorința, dar al naibii să fie dacă a putut să înalțe fie și o biată lance în fața celei care nu cerea altceva și care aștepta nesovăielnic asaltul! Atunci, când a văzut că n-o să-i fie găurit coșulețul și că partenerul nu era în stare nici măcar să-și ridice lancea, cu toate semnele de

bunăvoință cu care îl copleșea, a priceput pe dată că-și poate lua rămas-bun de la duel, ceea ce l-a făcut pe potrivnic să scadă mult în ochii ei."

În secolele al XII-lea și al XIII-lea se stabilește o nouă formă de relație între bărbat și femeie, cel puțin în planul literar. Dacă cercetăm mai atent lucrurile, bărbatul rămâne totuși cel care conduce jocul. De altfel, dragostea cavalerească bazată pe raporturile sexuale persistă pe tot parcursul Evului Mediu. Pe ce căi merg îndrăgostiții ca să ajungă la „chestiune"?

2

„HARTA TANDREȚEI"

Cum să ajungi să culegi trandafirul? Într-adevăr, această floare este unul dintre simbolurile cele mai frecvente pentru tânără. *Romanul trandafirului* aduce cea mai bună dovadă. Tânărul vede tufe de trandafiri în oglinda lui Narcis. „Erau o puzderie de trandafiri: nu se afla sub soare adunare mai frumoasă; erau bobocei strânși și alții un pic mai crescuți, și mai erau și de alte mărimi, care ajungeau la maturitate și erau gata să înflorească: aceștia din urmă nu sunt de lepădat." Mai ales bobocii sunt cei care îi atrag privirea. „Acești boboci tare mi-au plăcut: ochii mei nu mai văzuseră vreodată alții așa de frumoși. Cel ce ar putea dobândi vreunul dintre ei ar trebui să-l îndrăgească nespus..." El alege o floare de o mare frumusețe. „Avea patru perechi de frunze, pe care Natura le-a așezat una după alta cu mare măiestrie. Lujerul era drept ca o trestie, iar în vârf se înălța bobocul, în așa fel încât nu se apleca și nu atârna către pământ. Mireasma lui îmbălsămează totul în jur, iar dulceața pe care o împrăștie umple aerul..." După părerea lui Armand Strubel, descrierea trandafirului este cu precădere „botanică". Nu se poate vedea în ea totuși o conotație erotică?

Atunci zeul dragostei și-a încordat arcul „și a tras în mine în așa fel încât prin ochi mi-a înfipt săgeata țeapănă drept în inimă". Alături de trandafir, inima este celălalt mare semn al iubirii. Un mic panou, pictat de un maestru renan anonim de la sfârșitul secolului al XV-lea, numit adesea *Vraja iubirii*, ilustrează în mod remarcabil puterea feminină. El reprezintă o fată goală, cu părul blond, care a pus într-o casetă o inimă însângerată. Cu una dintre mâini îi dă foc, folosind o cutie de iască, cu cealaltă stinge focul picurând apă dintr-un burete. Cel a cărui dorință a iscat-o se vede în fundal deschizând puțin ușa ca să arunce o privire în încăpere.

Iubirea ajunge la inimă țintind ochiul. În realitate, vederea este prima parte a drumului care duce la actul sexual și care trece mai ales prin vorbire și atingere.[1] Jean de Meun scrie în cea de-a doua parte din *Romanul trandafirului*: „Dragostea, după multă chibzuială, este o boală a gândirii care atinge în același fel două persoane de sex opus, fiecare liberă, și care le vine oamenilor prin dorința arzătoare, iscată din priviri pasionate, de a se îmbrățișa, de a-și da sărutări și de a se lăsa împreună pradă plăcerii trupești."

Să vezi

Sub influența științei aristotelice și a celei arabe, o nouă teorie, admisă de scolastici în secolul al XIII-lea, consideră că ochiul primește raze ce provin de la obiecte

1. Acest capitol datorează mult lucrării noastre *Le Plaisir au Moyen Age*, Perrin, 1996.

exterioare. Și totuși, supraviețuiește și vechea idee platonică - ochiul însuși produce raze. Întrucât există credința în deochi, a privi reprezintă o acțiune care se poate dovedi fie primejdioasă, fie plăcută. În plus, în filozofia aristotelică ochii sunt legați direct de inimă, în care sălășluiesc senzațiile.

André le Chapelain, definind iubirea, scrie că „este o pasiune firească ivită din vederea frumuseții celuilalt sex și din gândul obsedant la această frumusețe". Și adaugă: „Când un bărbat vede că o femeie este plăcută și se află pe gustul lui, pe dată începe s-o dorească în inima lui; apoi, cu cât se gândește mai mult la ea, cu atât îi este mai arzătoare dragostea față de ea, și până la urmă toate gândurile lui sunt pătrunse de această dragoste." El merge până la capătul acestor observații și, cercetând persoanele în stare să iubească, ajunge să declare: „Orbirea este o piedică în calea dragostei, căci un orb nu vede și, de aceea, nimic nu poate isca în spiritul lui reflecții obsedante: așadar, în el nu se poate naște dragostea." Însă declanșarea iubirii este ceea ce provoacă viziunea. „Dacă dragostea îl prinde pe bărbat înainte să orbească, nu zic că acest sentiment nu poate dura și după ce l-a lovit orbirea."

Într-unul dintre romanele sale, *Cligès*, Chrétien de Troyes arată foarte limpede rolul ochiului. Alexandre, îndrăgostit de Soredamor, este disperat, pentru că nu cutează să-i mărturisească dragostea:

„— Cum a izbutit Iubirea să-ți străpungă trupul, când afară nu se arată nici o vătămare? Spune-mi! Voiesc să știu. Pe unde te-a lovit?

— Prin ochi.

— Prin ochi? De ce nu ți l-a crăpat?

— La inimă sunt eu rănit.

— Dar, spune-mi, de ce și cum anume te-a izbit sulița în ochi fără să-l vatăme și fără să-l spargă? Dacă sulița a intrat pe acolo, de ce pătimește inima din piept? De ce nu pătimește ochiul, care a primit dintâi lovitura?

— Ochiul este oglinda inimii, și prin această oglindă trece, fără s-o vatăme și fără s-o spargă, focul ce aprinde inima."

Așadar, nu e de mirare că aventura debutează în general cu o dragoste la prima vedere. Eroul vede o persoană de sex opus și se îndrăgostește pe loc. Flamenca, în romanul occitan din secolul al XIII-lea cu același nume, s-a măritat cu Archambaut, senior de Bourbon. „Când a văzut-o pe Flamenca s-a aprins pe dată în inima lui un foc al iubirii cu o dulceață tare blândă, ce i-a închis focul acesta în trup așa de bine, încât căldura ce-l pârjolește nu se arată și nu se simte pe dinafară; el arde înăuntru și tremură în afară." Dar Archambaut este cuprins iute de o gelozie morbidă și își închide soția într-un turn. Zvonul despre nefericirea tinerei femei ajunge la urechile lui Guillaume de Nevers, care se duce la Bourbon și trage la cel mai bun han.

A doua zi merge la biserică, însă frumoasa e ascunsă sub un văl. „El tânjește, se jeluiește, iar faptul că nu-i poate desluși chipul îl face să fie tare nemulțumit." Flamenca are pielea albă, delicată, părul frumos și strălucitor. Soarele îndreaptă către ea o rază ce o atinge. „Văzând acest semn magnific al comorii pe care i-o arată Iubirea, Guillaume își simte inima zâmbind și bucurându-se." Tânărul își cântă partea din slujbă „fără să uite să privească tot mereu" la Flamenca. La Evanghelie ea se ridică,

și eroul nostru o poate privi din nou. Întors în odaia lui strigă: „Mă simt vătămat în două locuri: am primit o lovitură care mă face să pătimesc amarnic cu urechea și cu ochiul."

Îndrăgostiților le place să se soarbă din priviri. Erec o prezintă pe logodnica sa, Enide, la curtea regelui Arthur.

Să o privească nu mai contenește:
Cu cât mai mult se uită, mai tare o prețuiește.
Mereu o prinde în brațe cu temei
Plăcută îi este apropierea ei,
La chipul ei se uită deseori;
La părul ei bălai ca dimineața,
La dalba frunte, ochii râzători,
La nas, la gura ei, la toată fața,
Priveliștea cea dulce în inimă-l țintește.
Cu ochii pân' la șolduri el trupul i-l îmbracă:
Bărbia și grumazul de-un alb ce-l amețește,
Brațe și mâini, mijlocul ce gingaș se-apleacă.
În astă vreme însă mândra fată
Spre tânăr tot mereu se întorcea
Cu ochi la fel ageri și inimă curată:
Privirea în privire se-oglindea.
Pentru nimic în lumea omenească
Cei doi n-ar fi-ncetat să se privească.

Absența doamnei nu atrage neapărat după sine despărțirea de imaginea ei. Guillaume de Machaut, în *Le Voir Dit*, pretinde că istorisește povestea lui de dragoste cu o tânără femeie, el fiind deja bătrân. Urmează o intrigă amoroasă, prin intermediul imaginii lui Toute Belle, iubita lui. Aceasta îi trimite în dar portretul ei. „Când am văzut portretul atât de frumos i-am dat numele *Toute Belle*. Și pe dată i-am făcut o ofrandă [...] i-am adus omagiul fidelității mâinilor, gurii și inimii, îngenunchind și împreunându-mi mâinile. Și adevăr este că nu puteam să nu fac măcar asta, de vreme ce pecetea ei dulce, plăcută s-a întipărit atât de puternic în inima mea, încât n-o să dispară cât va fi trupul meu pe pământ." Apoi, când el o bănuiește de infidelitate, imaginea pare să se transforme, rochia ia o nuanță de verde, culoare ce marchează nestatornicia. Când Toute Belle nu-i mai scrie, poetul așază imaginea într-o casetă. „Am hotărât, de asemenea, că de atunci încolo n-am să mai venerez portretul ei frumos, pe care l-am luat de la căpătâiul meu și, cu un gest brutal, l-am pus într-o casetă mai mică așezată într-una mai mare. Acolo este acum, și acolo va rămâne, și n-o să iasă prea curând, căci îl țin prizonier din pricina greșelii mari pe care a săvârșit-o doamna mea când și-a aflat alt prieten – cel puțin așa mi s-a spus –, drept care mi-am pierdut bucuria și dorința de plăceri." În vis i se pare că vede „față în față portretul doamnei sale adorate care, despletită, plângea cu mare dragoste și suspina din rărunchi", asigurându-l că n-a făcut nimic rău. Alinat de o scrisoare de dragoste, scoate din casetă imaginea doamnei. „M-am sculat și mi-am făcut toaleta, după care am deschis casetele în care era închis portretul ce se numea Toute Belle. I-am zis: «Frumoasa mea, ești aici? Te rog, te conjur să mă ierți că te-am aruncat în închisoare.» L-au luat cu multă grijă și cu mâna mea dreaptă l-am așezat acolo unde-i fusese întotdeauna locul, adică la locul de onoare."

Unii prinți cer să se facă portretul viitoarei lor soții, pe care n-o cunosc. După spusele Călugărului de la

Saint-Denis, marii nobili care voiau să-l vadă însurat pe Carol al VI-lea se împărțeau în trei grupuri: ducele de Burgundia o prefera pe fiica ducelui Ștefan de Bavaria, alții preferau Casa de Austria, iar alții o susțineau pe fiica ducelui Jean de Lorena. În sfârșit, adaugă autorul, toți au lăsat pe seama regelui rezolvarea problemei, și au trimis în cele trei state un pictor care să facă portretul celor trei tinere prințese. Aceste portrete i-au fost arătate lui Carol, care a ales-o pe Isabela de Bavaria, în vârstă de paisprezece ani, pentru că i se părea că le întrece cu mult pe celelalte prin grație și frumusețe. În realitate, căsătoria s-a bazat doar pe considerente politice.

În exemplele date mai sus, cu excepția celui despre Enide – de altfel, Chrétien de Troyes îi consacră mai puțin text decât lui Erec –, bărbații sunt cei care privesc, care suferă atacurile iubirii, care simt dorința. Care e situația femeilor?

În *Mesnagier de Paris*, lucrare scrisă către sfârșitul secolului al XIV-lea de către un parizian pentru soția sa în vârstă de cincisprezece ani, apar următoarele sfaturi: „Când mergi, ține capul drept, cu pleoapele coborâte și nemișcate, cu privirea ațintită spre pământul din fața ta, la o distanță de 4 stânjeni [un stânjen = 1,95 m]; ferește-te să te uiți în jur și să-ți oprești privirea asupra unui bărbat sau a unei femei de la dreapta sau la stânga, să-ți ridici capul ori să-ți lași privirea să rătăcească fără țintă; să nu râzi, să nu te oprești ca să vorbești cu cineva pe stradă. După ce ajungi la biserică [...] să-ți ții privirea pironită pe carte sau pe chipul statuii, fără să te uiți nici la bărbați, nici la femei, nici la picturi, nici la altceva, fără afectare sau ipocrizie." Se întâmplă totuși, dacă ne luăm după

unele documente literare sau iconografice, ca femeia să-și oprească privirea asupra bărbatului. Dar, în vreme ce trupul feminin este reprezentat gol, trupul masculin apare acoperit de veșminte sau de armură. În *Tristan*, scris de Gottfried de Strasbourg în jurul anului 1210, femeile de la curtea regelui Marc se delectează cu priveliștea duelurilor lui Rivalen. Carnea le atrage privirile, învelișul le seduce. „Privește! Tânărul e un bărbat norocos: tot ce face îi reușește de minune! Ce trup minunat are! Ce armonios se mișcă picioarele sale mândre ca ale unui împărat! Ce neclintit îi stă tot timpul scutul la locul lui! Ce bine îi șade lancea în mână! Ce frumos îi stau veșmintele! Priviți cum își ține capul și ce păr are! Ce grațioase sunt toate mișcările sale! Ce minune de om! Fericită femeia căreia o să-i dea bucurie temeinică!" (text citat de Michael Camille).

Această dragoste la prima vedere stârnește simptome fizice descrise uneori amuzant, alteori mai serios, în funcție de text. Guillaume de Nevers, în romanul *Flamenca*, după ce a avut un vis frumos, revine la realitatea crudă. „Cine i-ar fi văzut în această clipă chipul s-ar fi gândit fără îndoială că este cel al unui îndrăgostit. Era palid, cu ochii încercănați, cu tâmplele un pic scobite, așa de tare slăbise. Cel care, surprins, se întreabă ce o fi pățit Guillaume cu siguranță că nu e rănit de dragoste, căci nu te vindeci la fel de iute de boala dragostei precum te vindeci de altă boală a trupului; ea e atât de grea, încât una dintre izbucnirile de febră pe care le provoacă doboară omul mai mult într-o zi sau o noapte decât o fac toate celelalte boli în optsprezece. Și o să vă zic de ce: dragostea e un rău care se ia de inimă, prinde sufletul și-l ține în

gheare fără să-i lase nici o clipă de răgaz; în orice parte și-ar trimite el gândurile, îl aduce mereu la același obiect: tăria chinului lui nu se schimbă, nu e ceas în care să nu sufere, în vreme ce alte boli dau răgaz din când în când. Natura, care este stăpâna trupului și-i împlinește trebuințele, se îngrijește să-l vindece, însă când e vorba de dragoste e neputincioasă [...] Cel greu rănit de dragoste poate să-și piardă culoarea din obraz, poate arăta slăbit, cu chipul pământiu, slab și sleit, și în același timp să fie cu totul sănătos." Așadar, neplăcerile fizice nu sunt altceva decât urmarea suferinței morale provocate de vederea ființei iubite și a dragostei fulgerătoare care i-a urmat.

Dar să-i dăm cuvântul lui Guillaume de Lorris pentru descrierea sa exactă – și amuzantă – a chinurilor îndrăgostitului în prima parte din *Romanul trandafirului*. După ce i-a trimis o săgeată în ochi, ceea ce-i permite să ajungă la inimă, Iubirea îi enumeră tânărului poruncile sale pentru a fi pe placul iubitei. Apoi „după ce ți-ai dăruit inima o să treci prin aventurile care le sunt greu de îndurat îndrăgostiților. Arta iubirii ne silește să răbdăm suferințele iubirii". „O să pleci singur-singurel pe drumul tău, și atunci o să-ți vină oftaturile și jeluirile, frisoanele și tot soiul de alte suferințe. O să te chinui în multe feluri, o să-ți fie ba frig, ba cald, o să fii ba roșu la față, ba palid; nicicând n-o să ai fierbințeli mai rele, nici din cele zilnice, nici din cele de malarie."

Dându-și seama că iubita este departe de el, va încerca să ajungă la ea. Dar adesea nu va putea s-o vadă. „Nu vei izbuti să-ți afli pacea inimii și ai să încerci iarăși și iarăși, doar-doar vei vedea cauza acestei suferințe, iar dacă ești în stare să suferi destul ca să ajungi în sfârșit s-o

vezi, vei avea mare grijă să-ți îmbeți și să-ți îmbuibi ochii." Dar când ești aproape de foc te arzi. Sfiala îl va împiedica pe îndrăgostit să vorbească. Ba mai mult, ea îl va prosti de-a dreptul. „Dacă se întâmplă să-ți întâlnești iubita într-o împrejurare în care trebuie să-i grăiești sau s-o saluți, ea te face să te schimbi la față și să-ți freamăte sângele în tot trupul; n-o să-ți găsești cuvintele și nici mintea când o să deschizi gura, iar dacă izbutești să faci lucrurile să înainteze așa încât să cutezi să începi vorba, n-ai să rostești nici măcar două treimi din ce voiai să zici, așa de sfios te vei afla în fața ei." Doar falșii îndrăgostiți vorbesc fără teamă.

Nefericitul este asaltat de visele înșelătoare. „Când vine vremea nopții o să ai o mie de griji: o să te culci în pat, unde n-o să afli tihnă, căci când crezi că adormi te pui pe tremurat, tresărit și zvârcolit. Trebuie să te întorci pe o parte, apoi pe cealaltă, apoi pe burtă, ca acela pe care-l chinuie durerile de dinți [...] Uneori o să ți se pară că o ții în brațe pe frumoasa cu chip luminos, despuiată, ca și cum ar fi ajuns de-a binelea iubita și tovarășa ta..."

După o noapte chinuită, în care nu se bucură de nici un strop de odihnă, îndrăgostitul se scoală și se îmbracă înainte de ivirea zorilor. „Atunci o să te furișezi, fie că plouă sau e ger, drept către casa iubitei tale, care doarme buștean și habar n-are de tine. O dată o să mergi la poarta din spate, ca să vezi de n-a rămas cumva deschisă, și o să stai acolo, în fața porții, singur în ploaie și în vânt. Apoi o să te duci la poarta din față și o să dai peste o crăpătură sau gaura încuietorii, și o să tragi cu urechea prin deschizătură ca să afli dacă ai casei sunt adormiți și dacă frumoasa, singură-singurică, veghează." Și îi

recomandă: „Să te audă jeluindu-te și gemând, ca să știe că nu te poți odihni în pat din pricina dragostei pentru ea." Sfaturile Iubirii nu sunt nevinovate; suferința din dragoste poate fi folosită pentru a o emoționa pe doamnă. Prietenul recomandă plânsul zgomotos, fie și cu ajutorul unei cepe tăiate, pentru a învinge împotrivirea.

Suferința iubirii schimbă înfățișarea. „Drumurile astea încolo și încoace, nopțile astea nedormite, gândurile astea îi fac pe îndrăgostiți să slăbească și veșmintele să le rămână largi: o să vezi tu singur cum e, trebuie să te topești, căci trebuie să știi că iubirea nu-i lasă celui îndrăgostit deplin nici culori, nici grăsime. Iată după ce se recunosc cei ce nu contenesc cu trădarea doamnelor: (se laudă că și-au pierdut pofta de băut și de mâncat) și îi văd, înșelătorii, că sunt mai grași ca niște stareți."

Nu putem rămâne aici dacă vrem să înaintăm pe harta Tandreței. Se cuvine să i se mărturisească doamnei iubirea și, la început, să se inițieze dialogul.

Să curtezi

După părerea lui André le Chapelain, pentru a fi îndrăgit trebuie să dispui de trei elemente: înfățișare frumoasă, morală excelentă și mare elocință. Acest ultim punct i se pare atât de important, încât consacră, după cum am văzut, o mare parte din primul volum unor dialoguri în cursul cărora interlocutorii își răspund în mod sistematic, la fiecare punct. Cazuistica prezentată corespunde acelor dueluri care opuneau profesorii și învățăceii în învățământul din secolul al XII-lea. Pot fi abordate cele mai diverse cazuri, coerența nefiind întotdeauna

respectată în cursul acestor dialoguri. Astfel, o doamnă din marea nobilime care discută cu un mare nobil afirmă că este prea bătrână ca să se bucure de plăcerile dragostei, apoi pretinde că e prea tânără.

În romanul *Flamenca*, din luna mai până în august, pe baza câte unui cuvânt la fiecare slujbă, Guillaume îi înfățișează dragostea sa tinerei femei, care acceptă să-i răspundă și ajunge în cele din urmă să aibă aceleași sentimente.

Duminică, 7 mai, Guillaume îi șoptește doamnei care sărută Psaltirea: „*Vai!*" Flamenca crede că tânărul cavaler își bate joc de ea pentru că soțul o ține prizonieră. Dar își zice că el a avut mare grijă să nu vorbească prea tare, de teamă să nu fie auzit, și a oftat prelung. Urmând sfaturile însoțitoarei ei, Alis, se hotărăște să răspundă cu o întrebare: „*De ce te plângi?*" Când rostește aceste cuvinte, în duminica următoare, cercetează chipul tânărului și își dă seama că acesta e chibzuit și discret, cântă bine și are păr frumos. Duminică, 21 mai, Guillaume zice: „*Mă prăpădesc!*" și se îndepărtează grabnic. Marguerite, altă însoțitoare a Flamencăi, o sfătuiește să răspundă: „*Din ce pricină?*" Guillaume își spune că prin replica potrivită Flamenca se pare că a vrut să-i facă o favoare și că, așadar, se gândește la el. Pe 1 iunie, joia Înălțării, îi șoptește doamnei: „*Din dragoste*", apoi se retrage. În Duminica Rusaliilor Flamenca, în momentul în care primește azima, întreabă: „*Pentru cine?*" Duminică, 18 iunie, Guillaume șoptește: „*Vindecare.*"

Trecem într-o nouă etapă. Flamenca ar vrea să știe cum să lecuiască suferințele pe care le îndură el pentru ea. Tinerele ei însoțitoare o sfătuiesc să întrebe: „*Cum?*",

căci ele nu știu ce șiretlic să găsească pentru a vindeca suferințele dragostei. Așadar, în sâmbăta următoare, ziua Sfântului Ioan, Flamenca îi șoptește: „*Cum?*" Duminică, 25 iunie, Guillaume se îndreaptă cu inima ușurată către doamna lui și, oferindu-i pacea, îi șoptește: „*Prin vicleșug.*" Într-adevăr, pusese să se sape în taină un tunel între odaia lui și baia la care soțul îi îngăduie Flamencăi să meargă din când în când. Tinerele însoțitoare o sfătuiesc să răspundă: „*Folosește vicleșugul.*" Joi, 29 iunie, ziua Sfinților Petru și Pavel, Flamenca îl asigură pe Guillaume de dragostea ei. După trei zile, la slujbă, el îi răspunde: „*Am folosit vicleșugul.*" Ea se minunează de aceste cuvinte și-l privește cu duioșie. În duminica următoare Flamenca întreabă: „*Care anume?*" Trec alte opt zile, și Guillaume răspunde: „*Du-te*", dar nu spune unde. De aceea, în ziua Sfintei Magdalena, Flamenca întreabă: „*Unde?*", iar a doua zi Guillaume răspunde: „*La baie.*" Marți, 25 iulie, sărbătoarea Sfântului Iacob de Compostela, tânăra vrea să afle: „*Când?*" În duminica viitoare el spune: „*Curând.*" Ea are răbdare până marți, 1 august, sărbătoarea Sfântului Petru în lanțuri, când zice: „*Îmi place*", „și cu mâna stângă a atins ușor mâna dreaptă a lui Guillaume, după legea iubirii, pe furiș, și s-a întors la locul ei, căci n-o mai țineau picioarele".

Miercuri, plângându-se că se sufocă, capătă de la soț îngăduința să meargă la baie. Acolo se închide într-o odaie împreună cu însoțitoarele ei. Dar, le spune ea, n-am venit aici ca să mă îmbăiez, ci ca să pot vorbi cu el. După aceste lungi preliminarii, îndrăgostiții pot discuta liber. Guillaume, care a ridicat o lespede și a pătruns astfel în baie, îi declară iubirea sa tinerei femei,

care îi răspunde: „Îmi pari atât de frumos, de elegant, de curtenitor, de priceput, încât, datorită Iubirii Absolute, mi-ai câștigat pe drept inima de multă vreme. Iată acum trupul meu, venit aici pentru a-ți satisface plăcerea."

Uneori, când se trece de la monolog la dialog, mulți îndrăgostiți șovăie. Tinerele, evident, care își ascund sentimentele nu numai de cei din preajmă, ci și de omul iubit. În *Cligès* al lui Chrétien de Troyes, Soredamor se teme să-și declare iubirea. „Ce-i pasă lui, de vreme ce nu va ști nimic dacă nu-i spun eu însămi? Ce mă fac dacă nu mă rog de el? Cine dorește ceva trebuie să caute acel lucru și să-l ceară. Dar cum? Să mă rog de el? Ba nu! De ce? Niciodată nu s-a întâmplat ca o femeie să săvârșească așa nelegiuire, să ceară dragostea unui bărbat, decât dacă era nebuna nebunelor! Aș fi nebună dovedită dacă aș rosti cu gura mea o vorbă ce mi-ar putea fi imputată? Cred că i-aș părea josnică și că mi-ar reproșa ades faptul că l-am rugat eu prima. Dar, Doamne, cum să știe el dacă nu i-o spun? Încă n-am suferit destul ca să mă mâhnesc așa de tare! O să aștept ca el să-și dea seama, dacă trebuie să-și dea seama. Va înțelege, cred, dacă știe ce e dragostea... O să sufăr, așadar, până ce o să aflu dacă pot să-l pun pe calea cea bună prin ocolișuri și cuvinte învăluite." Astfel, tânăra dă dovadă de reținerea cuvenită sexului său. Însă o astfel de teamă pare amuzantă din partea unui bărbat, după cum o dovedește purtarea lui Alexandre în episodul cu firul de păr cusut pe cămașa lui. „N-are curajul s-o privească măcar. E atât de emoționat, că aproape nu mai poate vorbi." Când el află adevărul, „regina și tovarășii prezenți acolo îl iau în tărbacă. Din pricina lor nu poate să atingă nici cu ochii,

nici cu buzele această cămașă pe care ar fi îmbrăcat-o bucuros dacă ar fi putut să facă asta în taină. E fericit că are o astfel de comoară de la iubita sa, căci nu speră și nu așteaptă să capete vreodată de la ea altceva. Cât e noaptea de lungă sărută cămașa și, când se uită la firul de păr, se crede stăpânul lumii. E adevărat că Iubirea preschimbă înțeleptul în nebun, căci Alexandre se bucură atât de tare de un fir de păr, și îi stârnește atâta plăcere!"

Tot așa, în prezența iubitei sale, Cligès e „preschimbat într-un laș". Cel care-și înfruntă cu vitejie potrivnicii pe câmpul de bătălie se arată tremurător în fața unei fetișcane. „Așa merg lucrurile, pe dos."

Și totuși, trebuie să comunice. Ocheadele pe care le recomandă Ovidiu nu pot înlocui vorbele. Pentru a înfrânge obstacolul sunt folosite uneori scurtături. În romanul *Cligès*, Fenice încearcă să-l facă pe omul iubit să-și declare sentimentele, și-l întreabă dacă are o prietenă în Anglia. Eroul explică, echivoc: „Doamnă, e adevărat că am iubit acolo. Dar n-am iubit nimic de acolo. Ca scoarța fără miez, trupul meu fără inimă a fost în Bretania!" Despărțind inima de trup, Cligès își poate învinge un pic sfiala. O întreabă pe Fenice: „Și voi, cum v-a mers de când venit-ați în această țară?" Atunci ea folosește metafora. „Pe mine nu mai e decât scoarța. Trăiesc fără inimă și n-am inimă. N-am fost nicicând în Bretania, și totuși inima mea a săvârșit nu știu ce fapte pe acolo."

Cei doi eroi reușesc în cele din urmă să-și mărturisească unul altuia iubirea.

„Doamnă, amândouă inimile noastre sunt așadar aici, cu voi, după ceea ce ziceți, căci a mea vă aparține cu totul.

— Prietene, ai inima mea, atâta vreme cât ne suntem pe plac unul altuia.

Voioasă a lăsat-o, voios a plecat."

În *Yvain – cavalerul cu leul*, teama eroului pare mai justificată, căci trebuie să-i fie iertată moartea lui Esclados cel Roșu. Așa că se arată implorator. Laudine îl întreabă de ce se poartă așa. Se creează un fel de joc.

„Țin însă mult să aflu de unde provine această forță care vă face să vă supuneți fără șovăire voinței mele. Nu vă mai socotesc vinovat de vreo greșeală. Dar luați loc și povestiți-mi cum de sunteți așa de supus.

— O, doamna mea, zise el, forța îmi vine din inima care vă aparține, în inimă mi-a fost adânc implântată această voință.

— De cine oare, dulcele meu prieten?

— De ochii mei, doamnă care v-au văzut frumusețea; ea este aceea care mă face să iubesc.

— Să iubiți? Și pe cine?

— Pe voi, scumpa mea doamnă.

— Vorbiți adevărat? În ce fel?

— Astfel încât mai mare iubire nu se află; inima mea nu se va lăsa dusă de-aici, nu am mai găsit iubire de aceasta în altă parte. Gându-mi nu este atras de altceva. Mă las în voia voastră; vă iubesc mai mult decât viața și cu bună știință pot muri sau trăi pentru domnia voastră."*

Cea mai izbitoare ilustrare a acestei timidități se găsește, în secolul al XIII-lea, în *Lancelot* în proză. Când

* Vezi Chrétien de Troyes, *Yvain – Cavalerul cu leul*, ed. cit., pp. 29–30 (*n.t.*).

Galehaut îl aduce pe erou în fața Ginevrei, acesta „tremură așa de tare, că abia-abia e în stare s-o salute pe regină, și i-a pierit din obraji toată culoarea". Nu reușește să-și spună numele sau să ridice ochii către ea. Întrucât tace cu încăpățânare, Galehaut vorbește în numele lui așa de bine, încât Ginevra acceptă să-l sărute pe Lancelot, ca zălog de dragoste.

Dar există și îndrăgostiți mai cutezători. În mod normal, fetele din lumea bună nu trebuie să ia inițiativa de a-și declara dragostea. Bărbatul este cel care trebuie să acționeze, sau mai degrabă să vorbească. Unele nu se sinchisesc de această uzanță. Așa se întâmplă cu domnița îndrăzneață din *Lancelot*. „Locuința mea este pregătită, messire, dacă îți este voia să mâi peste noapte; dar pentru asemenea găzduire, trebuie să te însoțești cu mine; numai cu prețul acesta îți este îngăduit."* În laiul *Lanval* al lui Marie de France, fecioara îi declară tânărului: „Lanval, prietene, pentru tine mi-am părăsit țara. Am venit de departe să te caut. Dacă te arăți viteaz și curtenitor, nici un împărat, conte sau rege nu va fi ca tine de fericit, căci te iubesc mai mult ca orice pe lume."

Să atingi

Dragostea nu se poate limita la conversație. Acesteia, dacă inimile cad la înțelegere, îi urmează săruturile dulci și alte mângâieri. Însă iubirea curtenească exclude în

* Vezi Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, ed. cit., p. 26 (*n.t.*).

principiu „fapta". Când Guillaume se întâlnește cu Flamenca, „ochii, gura și mâinile nu stau degeaba; ei se îmbrățișează și se sărută". Însă „n-au ajuns să se culce împreună".

În erotica din nordul Franței, sărutul era rareori considerat un scop, în ciuda importanței care i se atribuie. Se întâmplă uneori ca îndrăgostiții să rămână culcați, cu gurile împreunate, ca Perceval și Blanchefleur, fără să treacă la fapte. Chrétien de Troyes, în *Povestea Graalului*, îi descrie astfel:

„O ține strâns în brațe și o acoperă de sărutări. A învelit-o ușurel cu cuvertura și ea se lasă sărutată. Cine ar crede că nu-i place? Au stat așa toată noaptea, întinși unul lângă altul, până s-a luminat de ziuă. Au avut o noapte tihnită până în zori, stând așa, mână-n mână și gură la gură."* Și totuși, sărutul nu pare să fie un gest banal. „Dacă a putut s-o sărute fără voia ei, n-o fi făcut el oare tot ce-a vrut după aceea? Eu zic că da, căci n-o să cred niciodată că a sărutat-o cu forța fără să-i facă și altceva, căci un lucru îl trage după sine pe celălalt. Dacă un bărbat sărută o femeie și se oprește aici înseamnă că așa a vrut el. Femeia care-și dă gura face la fel și cu restul; și chiar de se apără, sigur este că, de fapt, ea voiește ca el să învingă"** afirmă în *Povestea Graalului* Trufașul din Land (Orgueilleux de la Lande), prietenul unei tinere pe care Perceval a sărutat-o cu de-a sila. El nu poate crede

* Chrétien de Troyes, *Cavalerul Perceval* (*Povestea Graalului*), trad. de Maria Pavel, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2004, pp. 46–47 (*n.t.*).

** *Idem*, p. 69 (*n.t.*).

că lucrurile nu au mers mai departe. Conform lucrării *Clef d'amors* (*Cheia dragostei*), scrisă în jurul anului 1280, „sărutul este ruda lui «mai mult» și este mesajul acestuia".

Plăcerea pe care o produce sărutul este ilustrată foarte clar de Tinerețe și prietenul acesteia, în *Romanul trandafirului*. „Prietenul ei i se arăta atât de apropiat, că o săruta de câte ori avea chef, în văzul tuturor dansatorilor de carolă; și chiar de-ar fi făcut lumea să vorbească pe seama lor, ei tot nu s-ar fi rușinat defel și ar fi putut fi văzuți cum se sărută de zor, ca niște porumbei."

Cei mai mulți dintre romancieri nu insistă asupra acelor *deduits* – desfătări – senzuale. Totuși, în *L'Escoufle*, Jean Renart descrie astfel sărutările pe care și le dau Aélis și Guillaume:

> Cum sărutările mult îi mai sunt pe plac,
> Ea gura o deschide atât de tare
> Că limbile se-nlănțuiesc sprințare,
> În ciuda dinților în alb șirag
> Care atât s-au descleștat de drag
> Că n-ar putea nicicum a se mușca.

În concluzie, după cum scrie Yannick Carré, „dacă pentru trubaduri (în sud) sărutul constituie adesea apoteoza relației amoroase și produce cea mai mare fericire, în nord, la truveri, sărutul nu este decât o *etapă* pe drumul către intimitatea deplină cu doamna".

Chiar dacă Robert de Blois le sfătuiește pe femei să nu accepte să li se pună mâna pe sâni – doar soțul are acest drept –, se pare că acest fel de recomandări nu sunt

urmate întotdeauna. În *L'Escoufle*, când împăratul îi interzice lui Guillaume să intre în odaia fiicei sale, eroul răspunde că s-a purtat întotdeauna cu ea în mod desăvârșit. Și totuși, Aélis își spune sieși:

> Ah, Guillaume, prieten adorat,
> De-atâtea ori ți-ai așezat
> Mâinile dalbe, de sus până jos,
> Pe coapse și pe pântecu-mi frumos,
> Și trupul meu întreg l-ai dezmierdat.

În *Le Livre d'Artus*, eroul mângâie o fecioară îngăduitoare: „Îi pune mâna pe sâni și pe pântece și îi pipăie carnea, care era moale și albă."

Pentru a întreține această iubire, ce-ar putea fi mai plăcut decât să primești daruri de la iubit. „Iată ce poate accepta liniștită o îndrăgostită de la cel iubit: o batistă (ca să-și șteargă fața), panglici de prins în păr, o coroniță de aur sau de argint, o broșă, un pieptene, manșete, mănuși, un inel, o besactea, parfumuri, lighenușe pentru toaletă, vaze mici, platouri, o flamură care amintește de iubitul ei; în general, toate micile cadouri care slujesc la împodobirea trupului sau la înfrumusețare, sau care i-l pot aminti pe iubit; iată, așadar, tot ceea ce o îndrăgostită poate să primească de la iubitul ei, dacă însă primirea darului pare lipsită de orice umbră de lăcomie", declară André le Chapelain.

Aceste daruri concretizează sentimentul care îi unește pe îndrăgostiți. Cultura Evului Mediu pare o cultură a dăruirii. În realitate, darurile leagă persoanele, așa încât reprezintă o etapă de pe harta Tandreței. Să adăugăm că în strategiile matrimoniale femeia însăși apare ca obiect

de schimb, un dar care pretinde reciprocitatea și care ecranează un pic realitatea matrimonială. Pălărierii, care formau în secolul al XIV-lea o importantă breaslă pariziană, execută pentru îndrăgostiții din aristocrație coroniță din aur sau din perle. Însă adesea coronițele sunt din materiale mai efemere, cum ar fi florile sau frunzele, care fac aluzie la primăvară. Un sonet scris de Dante da Maiano, poet italian de la sfârșitul secolului al XIII-lea, exprimă semnificația erotică a acestui dar. „O frumoasă doamnă, pe care inima mea cu bucurie încearcă s-o cucerească, mi-a dăruit o ghirlandă de frunze verzi; și a făcut-o într-un fel fermecător; atunci mi s-a părut că sunt îmbrăcat cu o cămașă pe care o purtase ea; apoi m-am încumetat chiar s-o strâng în brațe [...] n-am să spun ce a urmat – ea m-a pus să jur că n-o să zic nimic" (text citat de Michael Camille).

Punga, care era atunci un element important al veșmintelor bărbătești și femeiești, căci nu existau buzunare, poate fi oferită și lui, și ei. *Romanul trandafirului* o sfătuiește pe femeie „să nu-i facă celui pe care îl numește prietenul ei daruri prea bogate: poate să-i dea o pernă, un șervet, o bonetă, o pungă ieftină..." Ultimul obiect are și o valoare simbolică. Într-o miniatură contemporană cu *Romanul trandafirului*, în care o doamnă atinge „punga" amantului, punga, care este asociată în general cu vulva, corespunde testiculelor.

Desigur, besacteaua este legată de trupul feminin, care, în principiu, nu trebuie să se deschidă decât pentru soț. Cu ajutorul ei sunt transmise cadouri, dar și scrisori de dragoste. Ea poate fi legată de dorința erotică masculină, așa cum arată Michael Camille când analizează

cea de-a șasea piesă a celebrei tapiserii *Doamna cu licornul*, care se află la Muzeul Național al Evului Mediu de la Paris. În fața unui cort se află o doamnă, căreia o însoțitoare îi înfățișează o casetă deschisă. Ea pare să facă un dar, pentru că depune în casetă un colier din pietre prețioase pe care îl înfășoară într-o bucată de pânză, dezgolindu-și astfel gâtul. Așadar, acest cadou asociază două simboluri importante, și anume colierul, care îi înconjoară trupul, și caseta ce conține taina lui. Întrucât doamna, spre deosebire de alte femei reprezentate în celelalte piese ale tapiseriei, are părul scurt și răvășit, probabil că i-a adăugat colierului propriile plete. În vârful cortului se află o deviză: „Singura mea dorință", amintind probabil de mecena, și anume Jean Le Viste. Așadar, este vorba despre dorința lui, nu a doamnei.

În concluzie, așa cum afirmă Jean de Meun, „aflați că darurile înfrâng împotrivirea oamenilor". Se poate ajunge atunci la „chestiune".

Să faci dragoste

În ce măsură operele literare care povestesc despre dragoste o duc până la împlinire? Aceasta este întrebarea care se pune aici. Cât despre tehnicile care guvernează actul, ele vor fi examinate în capitolul următor.

Dacă e să-l credem pe André le Chapelain, țăranii, după cum am văzut, se mulțumesc să-și urmeze instinctul. Și totuși, Robin și Marion dintr-o baladă a lui Eustache Deschamps par să cunoască jocurile amoroase, judecând după această poezie.

Arată-mi arta asta, prietene iubit.
Atuncea o atinge, măsurile-i ia toate
Și foile din carte el i le-a răsfoit;
Iară condeiul țeapăn se-nfige cu dreptate.
Ea strigă doar oleacă, dar rabdă, nu se zbate.
Și el începe acuma să cânte plin de har:
Un, doi, trei, de la capăt, și de la capăt iar.
.....
Iar Marion, cea care degrab' a-nvățat,
S-a pus pe solfegiat cu dinadinsul.
Și când al artei farmec l-a gustat,
Ce cărții sale i-a deschis cuprinsul,
A lesinat, și-apoi l-a strâns spre ea
Când Robin în retragere pornea.

Este vorba, firește, despre o fantezie erotică, și nu putem cere de la acest text o mărturie autentică despre dragostele țărănești.

Dar să revenim la personajele din lumea bună. În dialogul dintre un mare nobil și o doamnă din înalta nobilime, André le Chapelain compară meritele „părții superioare" și ale „părții inferioare". Bărbatul pretinde că alegerea părții inferioare pune pe același plan omul cu animalul. „Plăcerile părții superioare au fost, ca să zicem așa, atribuite anume oamenilor, și natura le-a refuzat tuturor celorlalte viețuitoare. Așadar, pretendentul care a ales partea inferioară nu este demn să fie iubit: trebuie să fie alungat ca un câine, iar cel ce a ales partea cea mai nobilă trebuie să fie acceptat ca o persoană care onorează natura." Doamna consideră că partea inferioară constituie temelia. „Oricare ar fi plăcerile obișnuite ale bărbaților, întotdeauna își au izvorul în ceea ce conține partea inferioară, și de acolo pornesc

toate. Într-adevăr, dacă o femeie a cărei frumusețe este faimoasă în întreaga lume se dovedește a nu fi deloc în stare să-i aducă ofrande Venerei, nimeni nu râvnește să guste din plăcerile pe care le oferă ea, și este alungată ca o femeie nedemnă. Căci bucuriile părții superioare ar fi cu totul inexistente dacă n-ar avea ca scop dorința fizică și dacă ar fi gustate fără să se țină seama de aceasta." Bărbatul dezaprobă ideea de a viza în esență plăcerea fizică. El recomandă să fie savurate plăcerile părții superioare înainte de a trece la celelalte. „Ordinea logică în dragoste cere să se obțină întâi, după nenumărate implorări, plăcerile vii ale părții superioare, și abia apoi, pas cu pas, să se ajungă la celelalte." Pe scurt, nu trebuie să se sară peste etape. Însă scopul rămâne același.

Acolo unde se vorbește *langue d'oïl* îndrăgostiții nu șovăie să treacă la fapte. Dacă ne luăm după operele truverilor, din nord, adesea iubirea curtenească nu are nimic platonic. Astfel, Lancelot o cunoaște trupește pe regina Ginevra în *Cavalerul cu cotiga*, după ce-și încheie misiunea. „Atât de dulci și de bune sunt pentru amândoi aceste locuri ale sărutului și ale tuturor simțurilor, trăiră cu adevărat o bucurie atât de minunată, încât niciodată nu se mai auzise sau știuse de ceva asemănător. Însă întotdeauna voi tăcea asupra ei, deoarece nu trebuie spus în poveste. Cea mai aleasă și mai plină de desfătare dintre bucurii este aceea pe care povestea ne-o tăinuiește."*

Chrétien de Troyes se arată la fel de reținut când înfățișează plăcerea pe care și-o dau unul altuia soții Erec și Enide.

* Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, ed. cit., p. 98 (*n.t.*).

În inimă avea doar o dorință
S-o strângă și s-o scalde-n sărutări:
De-alte plăceri nu avea trebuință.

Într-un registru cu totul diferit, *fabliaux* insistă asupra aspectului sexual. În *Trubert*, eroul se culcă cu Rosette, care îl dezmiardă:

Ea-nșfacă membrul de la jumătate:
El 'nalță capul, iar ea hohotește;
L-a așezat la poarta din cetate;
Ținându-l cât mai drept, îl ațintește,
Iar Trubert fără milă se arată:
Pân-la plăsele îl înfige-ndată.

În *Celle qui fut foutue et défoutue pour une grue*:

Pe pat e acum răsturnată
Cămașa spre gât ridicată.
Picioarele-i nalță pe dată,
Crăpătura degrabă găsește
Se-nfige în ea voinicește.

Dar mai putem oare vorbi despre dragoste?

Mai convingătoare apar unele povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio. Astfel, în cea de-a șasea poveste din ziua a doua, Giannotto este în slujba lui Currado, marchizul Malespini. Se întâmplă ca una dintre fiicele acestuia, Spina, rămasă văduvă, să se întoarcă în casa părintească. Acestei tinere, foarte frumoasă, grațioasă și abia trecută de 16 ani, îi cade cu tronc Giannotto, și ea lui, „astfel încât până la urmă se îndrăgostiră unul de celălalt cu patimă. Iubirea aceasta nu rămase prea multă

vreme tăinuită; dar mai trecură la mijloc câteva luni de zile până să-și dea seama și ceilalți despre dânsa. Din care pricină cei doi, crezând că nimeni nu le știa taina, porniră a se purta cu mai puțină grijă decât s-ar cuveni să ai când faci atare lucruri. Și într-o zi, aflându-se împreună într-o pădure deasă și frumoasă, lăsându-i pe ceilalți în urmă, pătrunseră adânc într-însa; și fiind încredințați că sunt cu mult înaintea lor, după ce odihniră o vreme într-o poiană înmiresmată, plină de ierburi și de flori, porniră cu iubire să se desfete unul pe celălalt."* Din nefericire, dat fiind că zăboveau acolo, „deși petrecerea plăcută făcu să li se pară lor că-i mult prea scurtă chiar"**, sunt surprinși de mama tinerei, apoi de Currado însuși, care hotărăște să-i dea pieirii. Implorările nevestei sale îl fac totuși să schimbe pedeapsa și să-i arunce în închisoare. Adăugăm că Giannotto descoperă că e dintr-o familie nobilă; așadar, se poate însura cu fata stăpânului său.

Acest capitol începe cu viziunea unui boboc de trandafir care stârnește iubirea tânărului din prima parte a *Romanului trandafirului*. Îl încheiem cu concluzia naturală: culegerea bobocului. Opera lui Guillaume de Lorris se oprește atât de brusc, încât i-a fost adăugată o concluzie anonimă: „Am cunoscut acolo mari plăceri; patul nostru a fost din ierburi proaspete, și am fost acoperiți de frumoșii trandafiri și de sărutări. Am petrecut toată această noapte în mari bucurii și mari desfătări. Noaptea mi s-a părut tare scurtă."

Jean de Meun este mai explicit și, în același timp, mai licențios, căci, după cum am văzut, descrie amănunțit

* Boccaccio, *Decameronul*, ed. cit., pp. 176–177 (*n.t.*).
** *Ibidem* (*n.t.*).

actul sexual folosindu-se de echivocuri: „În cele din urmă am izbutit să rup gardul cu toiagul; am pătruns în crăpătură [...] Când am scuturat bobocul, am presărat pe el niște sămânță."

Locurile dragostei

Am menționat etapele dragostei, însă n-a venit încă vorba despre locurile în care se desfășoară evenimentele. Două dintre ele se arată deosebit de importante: grădina pentru plimbări, care ispitește la dragoste și dovedește sensibilitatea medievală, și alcovul, care permite împreunarea trupurilor.

„Tot vorbind așa, am mers multă vreme și am ajuns într-un loc încântător, în care se întindeau într-o armonie infinită cele mai frumoase câmpuri pe care i-a fost dat unui muritor să le vadă [...] Locul era rotund și împărțit concentric în trei părți deosebite. [...] În mijlocul primului cerc, cel din mijloc, se înălța un copac de o înălțime uimitoare, care era plin de tot soiul de fructe [...] La poalele lui țâșnea un izvor minunat cu apă curată, care le oferea celor ce gustau din ea cel mai dulce nectar." Aceste rânduri scrise de André le Chapelain arată cum grădina închisă – *locus amoenus* – se adresează tuturor simțurilor. Dar îi vom preciza caracteristicile datorită *Romanului trandafirului*, care oferă o lungă descriere a livezii în care pătrunde îndrăgostitul (versurile 47–1677).

După ce a mers o bucată de drum, eroul zărește „o livadă mare, întinsă, înconjurată din toate părțile de un zid înalt cu creneluri". Nu știe cum să pătrundă. Din fericire, Lenevoasa îi deschide poarta. Ea este însoțitoarea

lui Desfătare cel grațios și binevoitor, proprietarul grădinii.

În acest loc se află o mulțime de păsări cântătoare. „Cântecul acestor păsări părea să vină de la îngeri, și aflați că ascultându-l bucuria mea a fost de nespus, căci nicicând n-a mai auzit un muritor melodie atât de dulce." Această simfonie încântătoare este o invitație la dragoste. „Cum locul era nespus de plăcut, m-a cuprins o mare voioșie [...] Păsările tocmai își îndeplineau slujba blândă și fermecătoare: cântau pre graiul lor laiuri de dragoste și cântece curtenești, unele cu glas mare, altele încetișor. Dulcea melodie a acestei cântări așa de frumoase, o zic fără umbră de șagă, mi-a strecurat în suflet o mare veselie primăvăratică."

Eroul își continuă drumul și dă peste Desfătare, care dansează carola împreună cu alte persoane. Desfătare e frumos, cu trupul zvelt și drept. „Pentru că îl iubea și voia să-i facă plăcere, prietena lui îi împletise o cunună din trandafiri, care îi ședea de minune. Și știți cine era prietena lui? Bucuria, care nici vorbă să-l urască, voioasa, frumos cântătoarea. Cred că el nu avea nici șapte ani când ea i-a dăruit iubirea. Dansând carola, Desfătare o ținea de un deget, și ea pe el la fel. Se îndrăgeau mult unul pe celălalt, căci el era frumos și ea era frumoasă [...] Alături de ea venea, din cealaltă parte, zeul iubirii." Iubirea are ca slujitor un flăcăiandru pe care îl ține în preajma sa; îl cheamă Ochi Dulci. Acesta se uită la carole și, în plus, ține la îndemâna zeului iubirii două arcuri turcești. După ce a privit această scenă, îndrăgostitul simte nevoia să meargă să vadă livada, loc de plăcere veșnică, pentru că florile din ea nu mor niciodată.

Acolo găsește un covor de verdeață, mulți copaci, o vegetație bogată în care se învecinează copaci din ținuturile noastre și plante ce nu cresc în climatul nostru. Grădina pe care o descrie Guillaume de Lorris nu corespunde, așadar, grădinilor din Europa.

„Pe alocuri erau izvoare limpezi, fără gângănii ori brotaci, pe care le umbreau copacii: n-aș putea spune câte. Prin pârâiașe și canale săpate din porunca lui Desfătare apa curgea susurând dulce și tare plăcut urechii. În jurul pâraielor și pe malurile izvoarelor limpezi și sprintene creștea iarba fragedă și deasă; puteai să-ți culci pe ea iubita ca pe o pătură, căci pământul era moale și umed. Datorită izvoarelor iarba creștea în voie, făcând să fie și mai frumos acest loc acoperit de o puzderie de flori." Guillaume de Lorris subliniază faptul că soarele nu ajunge până la iarba verde. În livada iubirii personajele pot rămâne mereu la răcoare. Într-adevăr, în Evul Mediu doar oamenii din popor sunt arși de soare. Aristocrații, dimpotrivă, au pielea albă.

Mărul amintește de păcatul primilor oameni. Astfel, în *Tydorel*, regina și însoțitoarele sale merg într-o livadă. La fel cu câteva dintre ele, ea mănâncă din acel fruct, pe care autorul îl face să rimeze cu „desfătare"*. Apoi adoarme și la trezire primește vizita unui cavaler supranatural, venit să-i satisfacă dorința. În Evul Mediu, para are o semnificație sexuală și mai directă decât mărul. În *Cligès*, Chrétien de Troyes este interesat de pomul sub care au adormit Cligès și Fénice „amândoi despuiați". Când Bertrand îi descoperă pe îndrăgostiți, o pară cade pe urechea lui Fénice. Ea tresare și se trezește; văzându-l

* În original, *fruit – déduit (n.t.)*.

pe intrus, strigă: „Prietene, prietene, s-a zis cu noi." Para este cea care dezvăluie infracțiunea. Ea nu-i previne pe îndrăgostiți, ci alungă îndoielile lui Bertrand în privința identității lor.

Să ne întoarcem la *Romanul trandafirului*. Pentru a găsi momentul potrivit ca să-și azvârle săgeata, zeul iubirii îl urmează peste tot pe tânăr, care ajunge la fântâna unde s-a înecat Narcis. Eroul se apropie și se apleacă să vadă apa care curge și pietrișul de pe fund, mai strălucitor ca argintul strecurat. Atunci zărește tufele de trandafiri, trandafirii și bobocii închiși, dintre care alege unul nespus de frumos. Atunci, „când zeul iubirii și-a dat seama că am ales astfel acel boboc ce-mi plăcea mai mult ca toți ceilalți, pe dată a luat o săgeată și, potrivindu-i crestătura pe coardă, a tras până în dreptul urechii coarda acelui arc foarte puternic și m-a țintit pe mine".

Cadrul este de un erotism discret, în care diferitele simțuri sunt satisfăcute pe deplin. Dar iubirea nu aduce oare veselie și fericire?

Fântâna reprezintă unul dintre locurile importante din grădina iubirii. Trupul ud are în Evul Mediu un aspect foarte erotic. De la Galenus încoace, medicii afirmă că bărbatul are o natură caldă și uscată, în vreme ce femeia este rece și umedă, ceea ce oferă încă un argument pentru opoziția dintre sexe. În *Romanul trandafirului*, fântâna nu este doar cea în care se privește pe sine Narcis, ci și cea în care îndrăgostitul vede două cristale ce devin pentru el ochii iubitei. „Este oglinda primejdioasă în care Narcis cel orgolios și-a oglindit chipul și ochii strălucitori: pentru că a făcut aceasta, a căzut pe spate și acolo a rămas, mort. Cel ce se privește în această oglindă

nu poate afla vreun protector sau vreun doctor care să-i împiedice ochii să vadă ceea ce l-a împins pe calea dragostei. Această oglindă a dus la pieire mulți bărbați viteji [...] Aici se transformă sentimentele, aici bunul-simț și cumpătarea nu folosesc la nimic, aici nu există decât dorința pură de a iubi, aici nimeni nu e în stare să se stăpânească, deoarece Cupidon, fiul Venerei, a semănat aici sămânța iubirii care a cuprins toată fântâna, și a pus să se întindă în mijloc plasele sale și să se așeze capcane cu care să prindă domnișoare și domnișori, căci Iubirea nu voiește să prindă alte păsări. Din pricina acelei semințe, fântâna a fost numită cu dreptate fântâna iubirii."

În introducerea la cea de-a treia zi din *Decameron*, Boccaccio, descriind o grădină, zăbovește asupra fântânii. „Pe pajiște, drept la mijloc, era săpată o fântână, clădită în întregime din marmură curată și albă ca zăpada și pretutindenea cioplită cu mare măiestrie. Iar dinăuntrul ei, printr-un chip cioplit care sta înțepenit pe-o coloană ce se înălța chiar din fântână, țâșnea în sus spre ceruri – n-aș ști să spun, mânată de-un izvor ori poate adusă chiar de mâna omului pe acolo – atâta bogăție de apă cristalină, ce-și revărsa pe urmă stropii cu dulce sunet în fântână, încât puterea ei ar fi mișcat și o moartă. Iar plinul care prisosea pe marginea fântânii [...] tăia grădina în lung și-n lat..."*

Și totuși, în arta medievală se preferă mai ales reprezentarea unei variante a subiectului în care apa întinerește trupul îndrăgostit, și anume fântâna tinereții, numită uneori fântâna dragostei, în care bărbații și femeile caută iubirea veșnică. De altfel, sursele literare și iconografice

* Boccaccio, *Decameronul*, ed. cit., p. 261 (*n.t.*).

asociază adesea plăcerile pe care le oferă baia, mâncarea și vinul, și sexul.

Chiar dacă poetul dorește să fie prizonierul iubitei sale, doamna este cea care apare închisă într-un spațiu. Adesea într-un castel, ceea ce arată puterea imaginației ei, dar și locul izolat pe care îl ocupă în realitate. Trebuie să adăugăm că adesea grădinile dragostei sunt înconjurate de ziduri. Așa stau lucrurile în *Romanul trandafirului*. La fel și în *Decameron*: „Apoi, poruncind să li se descuie ușița unei grădini ce mărginea de-o latură palatul și peste tot în jur era împrejmuită de ziduri groase și înalte, pătrunseră cu toții într-însa..."* Femeile reale, ca și castelele reale, observă Michael Camille, sunt înconjurate de ziduri înalte (interdicțiile), de șanțuri adânci (gelozia soțului), de soldați înarmați (doamnele de companie). Doamna poate fi cucerită ca un castel. În cuvintele *Asediul castelului Iubirii* de pe marginile psaltirii din Peterborough, realizată în Anglia în jurul anului 1300 și păstrată la Biblioteca Regală Albert I de la Bruxelles, se ascund aluzii la viol. Cavaleri înzăuați sunt respinși de la creneluri de doamne înarmate cu floricele. Contrastul dintre spadele mari și aceste flori dezvăluie o conotație sexuală evidentă. De altfel, într-un cânt din *Carmina Burana*, o tânără violată povestește cum „el mi-a aruncat deoparte rochia cea frumoasă, cu trupul descoperit, și a pătruns cu grăbire în fortăreața mea cu dorința înălțată". Interpretarea erotică a elementelor legate de război, cum sunt turnurile, lăncile sau porțile castelelor, este ușor de deslușit pe marginea unui manuscris al *Romanului trandafirului* redactat în jurul anului 1345 și păstrat

* *Ibid.*, p. 260 (*n.t.*).

la Biblioteca Națională a Franței. La stânga, o călugăriță trage de funia legată de penisul unui călugăr; în partea frontală, ea este ținta ardorii acestui călugăr, care încearcă să ajungă la ea cățărându-se pe un turn cu ajutorul unei scări ai cărei fuscei reprezintă gradele dragostei.

Turnul, donjonul personifică trupul feminin. La sfârșitul textului său, când îndrăgostitul urmează să culeagă trandafirul, Jean de Meun o arată pe Venus care atacă turnul Rușinii, trimițând o săgeată spre o ambrazură aflată între două coloane, raclă în care se află o domnișoară din argint, descrisă ca idolul iubirii. „Doamna Cypris s-a uitat îndelung la această statuie pe care o descriu, așezată între stâlpișori, în turn, chiar în mijloc: niciodată n-am mai văzut un loc pe care să-mi placă așa de mult să-l privesc; ba chiar l-aș fi adorat în genunchi, cu racla și ambrazura [...]

Venus nu mai pierde vremea: azvârle în aer lemnul aprins, cu penele și flăcările sale, ca să-i urgisească pe cei din castel. Dar aflați că nici un bărbat și nici o femeie n-au putut să-l vadă, oricât s-ar fi străduit, așa de măiestru îl zvârlise Venus." Unele miniaturi care ilustrează acest pasaj o arată pe zeiță trimițându-și săgeata aprinsă între cele două coloane ce reprezintă picioarele doamnei.

Dar alcovul este locul în care se petrece unirea sexelor.

În *Lancelot, cavalerul cu cotiga*, Chrétien de Troyes scrie: „Iar după ce-au petrecut astfel destulă vreme, s-au pregătit două paturi în mijlocul sălii celei înalte și lungi; alături se mai afla unul, mai frumos decât acestea și împodobit. Căci după cum ne spune povestea, aflai în el toată odihna pe care ai fi dorit-o. Când a venit vremea somnului, domnița îi luă pe amândoi oaspeții săi, le arătă cele două paturi frumoase, lungi și încăpătoare, și începu a le spune: «Vă veți odihni în aste două paturi; cât despre cel de colo, nu va sta în el decât omul care-l merită: nu pentru trupurile voastre a fost așternut.»"*

Pentru a fi demn să faci dragoste în pat trebuie să o meriți.

În romanele curtenești situațiile echivoce sunt rare. Numai în *Florimont* al lui Aymon de Varennes și în *Perceval* al lui Chrétien de Troyes îi vedem pe erou și eroină culcați alături în același pat, fără să știm până unde vor ajunge dezmierdările lor. În *Florimont*, când eroul intră în camera iubitei, în veșmintele unui ucenic de croitor, cea aflată în pat îi spune să se dezbrace și să vină lângă ea. Lucru pe care el îl face pe dată.

> Culcați sunt strânși în brațe, gură-n gură.
> Plăcere unul altuia și-au dat,
> Sărut și-mbrățișare i-au legat.

Autorul nu spune dacă au mers sau nu mai departe.

Și totuși, pentru bărbații din Evul Mediu, a avea o femeie în patul lor „sub învelitoare" este sinonim cu unirea trupească. În *Romanul Troiei*, Iason și Medeea „zac despuiați și strâns îmbrățișați", și se semnalează că Iason a „dezvirginat-o". Cât despre Erec și Enide, „ascultați acum bucuria și plăcerea ce au fost în odaie și în pat [...] Înainte ca ea să coboare din pat își pierduse numele de fecioară: dimineața a găsit-o proaspătă femeie".

---

* Vezi Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, ed. cit., p. 16 (*n.t.*).

Lancelot și Ginevra trăiesc o adevărată noapte de dragoste. „Fereastra este înaltă: totuși Lancelot se strecoară iute și cu ușurință. Îl găsește pe Ken dormind în patul său. Apoi se apropie de patul reginei, o venerează și se înclină, căci în nici un corp sfânt nu crede atât de mult. Iar regina întinsă înalță brațele spre el, îl îmbrățișează, îl strânge la piept și îl atrage la ea; îi face cea mai frumoasă primire pe care poate ea să o facă, fiind împinsă de iubire și de inima sa. Iubirea a făcut-o să-l aștepte. [...] De bucurie și de dragoste avu parte Lancelot toată noaptea."*

Totuși, se întâmplă și ca speranțele să fie zădărnicite. Așa stau lucrurile în *Lancelot*. După cum am văzut, o domnișoară îi propune viteazului cavaler să-l găzduiască, însă cu condiția să se culce cu ea. Lancelot, care o iubește pe Ginevra, e mâhnit, dar „nu poate într-altfel, cade la învoială". Atunci domnișoara îl duce acasă la ea, unde există o sală mare și multe dormitoare frumoase. După ce a mâncat bine și a făcut o mică plimbare, Lancelot se întoarce ca să-și îndeplinească jurământul. „Și când intră într-o cameră aude strigăt mare dat de o fecioară, chiar aceea în fața căreia făcuse legământ. [...] și-i cade sub priviri domnița, pe care un cavaler o răsturnase pe pat de-a curmezișul."** Cavalerul se repede și o eliberează, apoi se întoarce cu ea în sală. „În mijlocul sălii era întins un pat, pe care străluceau cearșafuri late, albe și fine. Așternutul nu era din paie fărâmițate, nici dintr-o aspră saltea. Cuvertura era țesută din mătase fină. Domnița se întinde pe pat, însă fără să se dezbrace, iar cavalerul, pus la grea încercare, începe a se descălța. De atâta

* Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, pp. 97–98 (*n.t.*).
** *Ibid.*, p. 28 (*n.t.*).

îngrijorare e tot numai o apă. Totuși, dincolo de acest chin, cuvântul dat învinge și îi înfrânge rezistența. [...] Se întinde și el în pat fără grabă, îmbrăcat, așa cum făcuse și domnița. Cu multă grijă se ferește s-o atingă, ba se ține cât mai depărtat, nu scoate o vorbă, așa cum nu se cuvine să vorbești către un frate care în mânăstire a făcut legământ de tăcere. Nu-și întoarce privirea nici într-o parte, nici în alta. Nu poate să-i arate prietenia."* Atunci aceasta se scoală și se înapoiază în odaia ei.

Din păcate, calea Tandreței nu duce întotdeauna la împreunarea dorită. Ba chiar se întâmplă ca ea să fie blocată mult înainte de a se ajunge în pat.

Se cuvine, așadar, să semnalăm în încheiere că dragostei pe care o simte unul dintre parteneri nu i se răspunde întotdeauna cu același sentiment.

Astfel, niște femei hotărăsc să organizeze un turnir ca să-și găsească soți. Însă toate se îndrăgostesc de același cavaler. Când se termină luptele, învingătorul, care nu se sinchisește de dragostea lor, pleacă imediat. „Iară domnițele spuneau, privind minunate, că acesta le face anevoie măritișul; într-atâta nu îndrăzneau ele să se încredințeze în frumusețea lor, în bogăție, ori în putere și noblețe, căci nici prin frumusețe, nici prin avere nu cutezau să tindă spre acest cavaler, din cauza prea marii sale vitejii. Și totuși, cele mai multe dintre ele se leagă cu jurământ că de nu se vor mărita cu acesta, nici nu se vor mărita peste an, căci nu-și vor mai alege soț și domn. [...] Pe toate le aprinde aceeași voință, fiecare ar voi să-l aibă pentru sine; în fiecare se iscă gelozia pe vecină, e ca și cum i-ar

* *Ibid.*, pp. 30–31 (*n.t.*).

fi de acum soție....“* La sfârșitul turnirului toată lumea admiră superioritatea cavalerului. Însă „...el lăsă să-i cadă unde puteai vedea învălmășeala mai mare scutul, lancea și valtrapul. Apoi porni în goana mare, atât de iute, încât nimeni din toată adunarea de-acolo nu prinse de veste. Iar cavalerul se așternu la drum [...] Dar dacă se întristară cavalerii pentru că au fost astfel părăsiți, când aflară domnițele noutatea mai mare a fost mâhnirea: s-au jurat, luându-l ca martor pe Sfântul Ioan, că nu se vor mărita în ăst an.“**

În laiul *Lanval*, nenorocirea, ceea ce se petrece cel mai des, nu e colectivă, ci individuală. Eroul refuză cu încăpățânare să răspundă iubirii reginei, care se pornește pe învinuiri.

„Când regina îl vede singur se duce drept la el, i se așază alături, îi vorbește, dezvăluindu-și taina inimii:

— Lanval, de multă vreme te cinstesc, mi-ești drag și te iubesc; poți avea toată dragostea mea: spune-mi ce simți! Mă dăruiesc ție: ar trebui să fii mulțumit de mine!

— Doamnă, răspunde Lanval, dă-mi pace! Nici prin gând nu-mi trece să te iubesc. Îl slujesc pe rege de multă vreme și nu vreau să-i fiu necredincios. Nici pentru tine, nici pentru iubirea ta n-am să-mi trădez stăpânul!

Mânioasă și dezamăgită, regina își iese din fire [...]“

Îndrăgostita respinsă face pereche cu îndrăgostitul refuzat.

În versiunea în proză a lui *Lancelot*, Guerrehet îi spune unei tinere că o iubește. Ea nu-l acceptă, însă o face

* Vezi Chrétien de Troyes, *Cavalerul Lancelot*, ed. cit., p. 124 (*n.t.*).

** *Ibid.*, ed. cit., pp. 124–125 (*n.t.*).

politicos. „Sunteți prea bogat ca să iubiți o domnișoară sărmană ca mine“, îi spune ea. De altfel, este un pretext, căci e îndrăgostită de Lancelot. La puțin timp după aceea, Guerrehet îi face curte altei fecioare, care însă îl respinge fără menajamente. Deoarece știe că el are o prietenă, îi răspunde că s-ar dovedi toantă dacă l-ar crede fidel și că, în plus, el iubește altă fată. În *Gliglois* este respins Gauvain însuși. Frumusețea, căreia îi face o declarație înflăcărată, îi cere să o lase în pace. „Gauvain a roșit și tare s-a mai rușinat.“ Seducătorul Gauvain nu este, desigur, obișnuit cu un astfel de răspuns. De altfel, Frumusețea îl descurajează la fel de ferm și pe Gliglois atunci când acesta își dezvăluie în fața ei iubirea.

Uneori un rival este cel care cucerește inima doamnei. În *Suite de Merlin*, Pellias, profund îndrăgostit de o fecioară, îi cere lui Gauvain să meargă la ea și s-o convingă să-i primească iubirea. Gauvain acceptă, nădăjduind să împlinească dorința prietenului său. Însă când vede fata se îndrăgostește de ea. Nu mai poate fi vorba să susțină cauza prietenului. „Mai degrabă ar vrea să-l vadă pe Pellias mort decât să i-o dea pe domnișoară.“

Se întâlnesc, de asemenea, folosind expresia lui Philippe Ménard, pățanii erotice. Gauvain, pe lângă cuceririle sale, are și câteva eșecuri. În povestea *Cavalerul cu sabia*, eroul, care este culcat într-un pat împreună cu o doamnă, nu reușește să facă dragoste. El se străduiește mai degrabă din dorința de a-și păstra reputația decât pentru plăcere. Însă o sabie fermecată care îi stă deasupra capului îl atinge în două rânduri și pune capăt străduințelor lui. În *Cavalerul cu două săbii*, Gauvain se pregătește să petreacă niște clipe plăcute împreună cu o domnișoară. Aceasta l-a lăsat

pe eroul nostru s-o îmbrățișeze și chiar s-o dezbrace. Însă atunci când el se pregătește să treacă la atac, fecioara se trage înapoi și se împotrivește. Crezând că Gauvain a murit, îl ia drept impostor. Gauvain încearcă zadarnic s-o convingă, și trebuie să se resemneze.

Din fericire, cei ce se iubesc ajung de cele mai multe ori să-și atingă ținta, chiar dacă apar piedici. Îndrăgostitul este, într-un fel, pelerinul care la capătul unei lungi călătorii pătrunde în sanctuar, așa cum arată un miniaturist parizian care a ilustrat, în jurul anului 1410, *Romanul trandafirului* (Biblioteca Universității din Valencia, Spania). „Am venit plin de râvnă să îngenunchez între cei doi stâlpi frumoși, căci ardeam de dorința de a adora cu evlavie sanctuarul [...] M-am apropiat de icoană, pe care am sărutat-o cucernic; după care am vrut să-mi vâr în ambrazură toiagul de care atârna eșarfa mea."

Să faci dragoste, însă cum anume? Există oare tehnici care îți îngăduie să simți plăcerea?

3

SEXUL, INSTRUCȚIUNI

Dat fiind că textele de la începutul Evului Mediu occidental se datorează cu precădere clericilor, nu e de mirare că în ele nu apar tehnicile amoroase. Nu la fel stau lucrurile în ultima parte a Evului Mediu, când se face simțită mai ales influența arabă, dotată cu o erotică rafinată cu mult înaintea Occidentului creștin.

Ovidiu, autorul *Artei iubirii**, lucrare foarte apreciată, a fost la mare modă în Evul Mediu, mai ales din secolul al XII-lea până în secolul al XIV-lea. El a inspirat multe alte lucrări de același gen, în special tratatul lui André le Chapelain. Ca și prima parte a *Romanului trandafirului.*

Bărbatul este cel care trebuie să ia inițiativa preliminariilor, scrie poetul latin. „După cuviință, o fată așteaptă un semn de iubire / Și-i bucuroasă când e de către tânăr făcut." Pozițiile amoroase trebuie să depindă de fizicul femeii. „În funcție de fizicul vostru, luați o poziție sau alta; nu tuturor li se potrivește aceeași poziție [...] Există o mie de feluri de a gusta plăcerile Venerei; cea mai simplă

* Citatele din Ovidiu sunt preluate din Publius Ovidius Naso, *Heroide / Amoruri / Arta iubirii / Remediile iubirii / Cosmetice*, trad. de Maria-Valeria Petrescu, Editura Minerva, București, 1977 (vezi pp. 206, 259 – *n.t.*).

și mai puțin obositoare este pe jumătate culcată pe partea dreaptă."* În sfârșit, trebuie avut grijă ca amândoi partenerii să aibă orgasmul în același timp. „Ale Venerei dorințe, femei, aprindeți-vă-n vine/Până-n adânc de simțiri, ca și bărbații s-aveți!" Femeia trebuie să mimeze plăcerea dacă nu o simte. „Tu, care nu poți avea bucuria Venerei, mimeaz-o;/Fă să te creadă c-o ai, zburdălnicindu-te-n joc!" Plăcerea își află hotarele în îmbuibare. Printre leacurile de dragoste, Ovidiu recomandă: „Strânge-ți în brațe iubita tot timpul și fără oprire;/Ziua și noaptea, cât vrea, fii la poruncile ei./Caută sațiul; prin sațiu ades unui rău îi pui capăt."**

Cel care l-a tradus pe Ovidiu în secolul al XIII-lea, adresându-se unor laici, înlocuiește noțiunile poetice prin cuvinte concrete și le comentează amănunțit. De exemplu, notează în glosă că vulva și mamelele sunt zone erogene. Cel care dorește să săvârșească un păcat mai mic îi cere femeii să se așeze peste el. Nu trebuie ca amantul să se zorească. Dimpotrivă, trebuie să încetinească, sau chiar să se oprească atunci când a descoperit un loc ce îi permite femeii să juiseze. Traducătorul precizează că ea pare gata să leșine și închide ochii pe măsură ce se apropie orgasmul. Respirația i se iutește, și nu mai poate spune decât Haaa! Haaa! și își mușcă amantul. Așa cum recomandă Ovidiu, trebuie ca amândoi să termine deodată. În concluzie, trebuie să dispui de suficient timp dacă vrei să faci dragoste.

Trebuie să adăugăm că penitențialele care corespund perioadei dintre secolele al VI-lea și al XI-lea încearcă să

* Acest fragment din *Arta iubirii* nu apare în ediția citată (*n.ed.*).

** Vezi *Remediile iubirii* în Ovidiu, *op. cit.*, p. 280 (*n.t.*).

impună respectarea unei sexualități naturale, adică ejacularea în vagin, pentru a permite procrearea, singura poziție normală fiind cea în care bărbatul este deasupra, considerată poziția cea mai favorabilă sus-menționatei procreări.

Totuși, unii practică o sexualitate pe care Biserica o consideră o abatere de la norme. Diferite tipuri de raporturi conjugale fac femeile sterpe. Pedepsele vizează de obicei partenerul masculin, uneori ambii soți. *Coitus interruptus* apare rareori. Cea mai ușor de stabilit datare a acestei practici apare nu într-un penitențial, ci în legislația lui Theodulfus, episcop de Orléans între 798–818; această legislație datează din jurul anului 813. Examinând numeroase păcate sexuale, textul, puțin înainte de a condamna masturbarea, arată: „Se numește necurățenie sau păcat cumplit faptul de a nu te culca în fel firesc cu o femeie; de aceea citim că Onan, fiul lui Iuda, a fost ucis de Dumnezeu pentru că, după ce a pătruns în femeia sa, și-a vărsat sămânța pe pământ." Raportul oral, definit ca ejacularea în gură, și raportul anal sunt pedepsite cu asprime. Cât despre raportul dorsal, care nu împiedică procrearea și pe care textele patristice nu-l proscriu, este privit ca păcătos, căci se consideră că îngreunează procrearea.

Să revenim însă la sursele literare. În dialogul dintre un nobil și o femeie din nobilime, André le Chapelain declară: „Cele ce lasă întotdeauna poarta deschisă și pe care le vezi tot timpul în prag sunt femeile și doamnele care, când le ceri voie să intri, caută cu tot dinadinsul să afle meritele celui ce dorește să le treacă pragul și virtuțile care i se pot atribui. După ce sunt convinse de meritele pretendentului, îl primesc cu toate onorurile cuvenite. Cât despre cel nedemn, îl alungă de la curtea Iubirii.

Cele ce pretind un loc la poarta apuseană sunt acele femei vulgare care nu resping pe nimeni, ci îi primesc pe toți bărbații, fără osebire, dându-se plăcerilor lor. Cele care stau închise în spatele porții de miazănoapte și o țin tot timpul închisă sunt acele femei ce nu deschid oricărui bărbat care bate, ci nu-i îngăduie nici unuia să intre în palatul Iubirii."

Așadar, coexistă trei soiuri de femei: curtezanele, femeile virtuoase și doamnele curtenitoare, care nu refuză iubirea, însă cer mai întâi ca amantul să-și arate măiestria. Dialogul dintre un mare nobil și o doamnă din înalta nobilime decurge în același spirit, și anume reiese că clericul, instruit, este cel mai capabil să iubească. „Clericul e în toate mai prudent și mai priceput ca un mirean, arată mai multă stăpânire în purtare și în treburile lui și e deprins să respecte în toate măsura cuvenită; căci, așa cum ne învață Scriptura, el a dobândit cunoașterea tuturor lucrurilor. Așadar, mai degrabă el, și nu mireanul, trebuie să fie iubit, căci se știe că nimic nu e mai trebuincios pe pământ decât să fii priceput în tehnica a tot ce ține de iubire."

Într-o discuție între un învățător și discipolul său, pe care o introduce Drouart la Vache în traducerea tratatului pe care o face în 1290, maestrul declară că există două feluri de dragoste, unul numit „dragoste curată", celălalt numit „dragoste amestecată". „Cei ce împărtășesc «dragostea curată» nu se sinchisesc de lucrarea cărnii, ci vor doar să se îmbrățișeze și să se sărute, fără să meargă mai departe." Însă traducerea lui *Et baisier sanz outre couler* poate să însemne „a face dragoste fără ejaculare" sau, mai degrabă, „fără a trece de scurgerea umorii prostatice".

De altfel, versul *Ne n'est a son proime greveuse* se poate traduce prin „și nu-i este vătămătoare aproapelui", dar și prin „nu riscă să ducă la zămislire". Rezultă de aici că „practica *coitus interruptus*, cu stăpânirea fizică și psihică pe care o presupune, pare să fie marea învățătură propusă de lucrare [a lui André le Chapelain], de la sfârșitul secolului al XII-lea" (D. Jacquart și C. Thomasset). De altfel, multe aluzii subtile ale acestui autor nu pot fi înțelese decât de clericii culți.

Și în cea de-a doua parte a *Romanului trandafirului*, datorată lui Jean de Meun, apar sfaturi despre domeniul erotic. Însă contextul este foarte diferit. Fericirea nu există decât pe lumea asta, și a face dragoste nu constituie un păcat, căci moartea este sfârșitul tuturor lucrurilor. Mitul lui Pygmalion folosit la sfârșitul lucrării pune în valoare rolul inițiativei masculine, care trebuie să trezească senzualitatea femeii. Cu toate acestea, deflorarea tinerei nu strălucește prin delicatețe. Martin le Franc își poate îngădui să afirme că Jean de Meun se poartă „ca un bețivan plin de bere".

În această lucrare, învățăturile Bătrânei amintesc de cele ale lui Ovidiu.

„Și când vor merge împreună, să aibă grijă ca el să nu facă dragoste cu ea, chiar dacă o are la cheremul lui, dacă ea vede lumina zilei, până ce nu a întredeschis ferestrele ca odaia să fie în umbră, așa încât dacă ea are un defect sau o pată pe piele el să nu bage de seamă. Și ea să aibă grijă ca el să nu descopere nici o necurățenie, căci el și-ar lua pe dată picioarele la spinare: ea ar fi rușinată și mâhnită.

Și când se vor fi prins unul de celălalt, fiecare dintre ei să-și facă lucrarea cu atâta pricepere și precizie, încât

plăcerea să vină negreșit în aceeași clipă pentru amândoi, înainte ca actul trupesc să fie dus până în locul în care se despart, și trebuie să se aștepte unul pe celălalt ca să ajungă împreună la țintă. Nu trebuie ca unul dintre ei să-l lase în urmă pe celălalt: nu trebuie să se oprească din vâslit până nu ajung împreună în port: atunci o să cunoască plăcerea cea desăvârșită. Și dacă ea nu simte plăcere, trebuie să arate totuși că o simte cu intensitate, și să se prefacă și să dea toate semnele pe care le simte potrivite cu voluptatea, așa încât bărbatul să-și închipuie că ea află plăcere în ceva ce în ochii ei nu face nici cât o ceapă degerată."

Ne putem întreba, după acest text și multe altele, dacă arta erotică nu este transmisă prin femei, în vreme ce bărbatul este cu precădere - cel puțin în Occident - inițiat în funcția sa de zămislitor. De altfel, nu există oare numeroase lucrări intitulate *Secretele femeilor*? Nu este vorba cu adevărat de tratate erotice. Ele se ocupă mai ales de spermă și de menstre, precum și de dezvoltarea fătului. Plăcerea feminină depinde cu totul de bărbat, și nu există nici o reflecție legată de poziții sau de alte determinante ale acestei plăceri. Iată ce declară unul dintre aceste texte: „Când femeia are raporturi cu bărbatul, din cauza tăriei plăcerii pe care o simte, pentru că mădularul bărbatului freacă și pune în mișcare nervii și venele aflate în stare de excitare, vulva se dilată și emite sânge menstrual, și este actul sexual considerat natural, pentru că este coitul natural." În vreme ce tratatele arabe se ocupă de psihologia amoroasă, *Secretele femeilor* se străduiesc să păstreze diferența dintre sexe.

De altfel, există două feluri de femei, toate vârstnice, știutoare în domeniul sexual. Este vorba despre pețitoare

și moașă. *Celestina* lui Fernando de Rojas, piesă de teatru publicată pentru prima oară în 1499, prezintă o prostituată al cărei nume îi dă titlul. Ea învață de la o femeie mai în vârstă ceea ce numește ea meserie, adică o „muncă" bazată pe o tehnică. Afirmă că după un an era mai învățată decât cea care o inițiase. Ajunsă proxenetă, primește în casa ei nouă fete care au între paisprezece și optsprezece ani. Ea se pricepe cu deosebire să refacă fecioria. Când intervine ca pețitoare, începe în general cu o consultație medicală. Se pare că nu știe să citească; prin urmare, le învață pe celelalte ceea ce a învățat ea de la femei mai bătrâne. În plus, pare să aibă o altă sursă de informații, căci este în legătură strânsă cu niște clerici care, fiind deținători ai științei, cunosc „tainele" și pot să i le deslușească. Cât despre moașă, ea intervine mai ales în procesul de anulare a căsătoriei. În cazul impotenței, ea asistă timp de mai multe zile la împreunarea soților, apoi îi face un raport doctorului, care își exprimă părerea în fața tribunalului. De altfel, aici ea îi este superioară doctorului, pentru că de obicei ea este cea care face examenul ginecologic.

Evident, prostituatele, mai experte în materie de dragoste, își permit o anumită varietate în exercitarea profesiei lor. Desigur, își pot câștiga pâinea cea de toate zilele culcate pe spate, în poziția recomandată și de Biserică, și de doctori, însă atunci când Richeut vrea să rămână însărcinată, în *fabliau*-ul cu același nume, stă și sus, și jos ca să reușească; Samson nu se lasă nici el, făcând dragoste și pe dinainte, și pe dinapoi. El așază femeile pe spate, le ridică genunchii până pe piept și le pătrunde dintr-o parte, pe sus și pe jos. Iar autorul arată că le ia

așezate, în patru labe sau îndoite. În *fabliau*-ul numit *Doamna care cerea ovăz pentru ca Morel să-și capete merindea*, personajul Morel, la cererea soției sale chinuite de un libido nesățios, trebuie s-o ia și prin față, și prin spate, în picioare și pe podea, până ce i se sleiesc puterile.

Arta erotică nu pare să fie cunoscută în Occident decât de un număr restrâns de oameni. Tehnicile răspândite în popor nu sunt prea complicate. S-ar zice că lucrurile nu stau la fel în Orient, unde fiziologia feminină este cunoscută mult mai bine, cel puțin de către unii autori.

Erotica arabă

Ibn Hazm, scriitor arab din Spania (994–1064), se ocupă în *Tawq al-Hamama* sau *Colierul porumbiței*, scris în 1027, de iubire și de amanți. „Am observat eu însumi femeile și am aflat din tainele lor lucruri pe care altul n-are de unde să le știe. Asta pentru că am stat pe genunchii lor, am crescut în preajma lor [...] De cum am început să pricep – eram încă prunc –, singura mea grijă și singura mea activitate intelectuală au fost să încerc să cunosc treburile femeiești, să caut informațiile legate de ele și să mă îmbib de toate acestea. Aceasta vine de la o mare gelozie cu care m-am născut, de la o neîncredere congenitală pe care o am în privința lor. Astfel am dobândit multe cunoștințe despre ele."

Femeile se preocupă în primul rând de relația trupească și de preliminariile ei. În schimb, bărbatul se interesează de treburile sale. „După mine, această tendință firească a femeilor se datorează întru totul faptului că au spiritul liber de orice altă preocupare în afara

relației trupești și a lucrurilor care o pregătesc, flirtul, cu căile și mijloacele lui, intimitatea în toate aspectele ei. Nu au alte griji; nu sunt făcute decât pentru asta."

De altfel, 'Ala' al-Din – născut la Damasc în secolul al X-lea – semnalează că femeia simte mai multă plăcere decât bărbatul în cursul actului sexual. El precizează: „Află și tu, o, cititorule, că femeii îi place îmbrățișarea în cursul operațiunii sexuale, mai ales atunci când izvorăște lichidul la bărbat și la ea. Ei nu-i place ca izvorârea lui să fie înaintea ei, în urma unei mișcări prea iuți, mai ales dacă este vorba despre o femeie cu experiență. Printre femei este câte una ale cărei palpitații vaginale corespund mișcărilor membrelor ei. Dacă mișcarea instrumentului viril se întrerupe, ea îl tot îmbuibă cu plăceri pe bărbat, îl îmbrățișează, desface picioarele ca să-l strângă și să facă să-i curgă lichidul. Din această cauză femeilor le place vânzoleala atunci când le izvorăște lichidul. Acesta face să curgă și mai mult lichid și dă o senzație de plăcere care tot crește..."

'Ala' al-Din clasifică femeile în funcție de vârstă. Cea tânără care e aproape de pubertate, adică a împlinit deja zece ani, încă nu simte dorință și n-a învățat să doarmă liniștită alături de un bărbat. „Când se deprinde cu această situație, după îmbrățișare și sărutări, el o poate deflora. Însă ei nu-i place vânzoleala bărbatului și îi este greu să rabde durata operației." Femeia puberă, care a împlinit paisprezece ani, „în ciuda trupului care s-a copt, este dominată de pudoare, căci știe cum se desfășoară actul sexual. Ea plânge în timpul unirii, însă de bucurie". Deflorarea ei este mai ușoară decât a celei în situația precedentă, căci ea caută în mod conștient coitul și îi

place să privească instrumentul viril. Totuși, la început, arată un pic de teamă de durerea pe care urmează să o simtă. Iată de ce, adaugă autorul, multe femei bătrâne îi recomandă miresei să se zbată, ca să nu i se poată reproșa că a dorit raportul sexual. Femeia adultă, care are semnele tinereții și prezintă toate indiciile perfecțiunii, nu creează nici o problemă în timpul raportului sexual, știind că va găsi, în seara nunții sale, plăcerea și bucuria. Femeia de vârstă mijlocie judecă lucrurile cu seninătate, „rezolvă cu calm problemele bărbatului și e în stare să stea la taifas. Dintre toate, ea este cea care are apetitul cel mai mare, datorită practicii sale îndelungate și întâlnirii cu tot felul de instrumente virile". Cât despre femeia în vârstă, ea nu oferă „nici un avantaj nici pentru împreunare, nici pentru sărutări".

Autorul nu șovăie să descrie cu mare precizie plăcerea feminină. El distinge „călătoarea", la care sediul apetitului sexual este la marginea labiilor, care se mișcă și geme în timpul unirii și apreciază un instrument viril mic; „cea adâncă", acesteia plăcându-i instrumentul viril mare și vânzoleala; „cea iute", care lasă repede să-i curgă apa intimă și al cărei apetit sexual dispare dacă bărbatul se dezlipește atunci de ea; „șovăielnica", la care durata curgerii este variabilă și care, în consecință, poate să deteste o vreme împreunarea; „menajera", care nu cere ajutorul partenerului, al cărui instrument îl scutură până ce se satură și care se preocupă în primul rând de plăcerea proprie; „posesiva", care înșfacă instrumentul și cu greu îi mai dă drumul, atât de mare îi este apetitul sexual; „stropitoarea", al cărei lichid intim curge din abundență, ceea ce înseamnă o satisfacție extremă; în fine, „evanescenta",

care leșină când îi curge lichidul intim, din cauza intensității apetitului sexual și plăcerii ei. Ea este cea mai bună parteneră. Mai este și „șlefuitoarea", care refuză orice raport cu bărbații. Unele femei nu au deloc apetit sexual, din cauza orgoliului, de teama Judecății de Apoi, de dragul virginității sau din evlavie.

Astfel, sexualitatea este prezentată cu precădere de către autorii musulmani ca sursă de plăcere.

Faimosul Avicenna, care a trăit în jurul anului 1000, dă următoarele sfaturi. „Bărbații să prelungească jocul cu femeile a căror constituție nu este rea. Să mângâie sânii și regiunea pubiană, să-și îmbrățișeze partenera fără să treacă de-a binelea la treabă. Iar când ajung la dorință, să se împreuneze cu ea frecând zona dintre anus și vulvă. Într-adevăr, acolo este locul plăcerii. Să fie atenți la clipa în care se arată o alipire mai strânsă a femeii, în care ochii încep să i se înroșească, răsuflarea să i se iuțească și ea începe să bâiguie."

At-Tîfâshî (1184–1253) este autorul unei lucrări intitulate *Despre ceea ce este de folos femeilor și bărbaților în desfășurarea raporturilor sexuale, ceea ce este benefic și ceea ce este dăunător*. El clasifică femeile în funcție de comportament și declară că, pentru a da plăcere, ele trebuie să ofere strâmtoare, căldură și uscăciune. Dacă nu, mai plăcută este autosatisfacerea. El insistă asupra raportului dintre fluxul seminal și excitarea sânilor, observație reluată de medicii occidentali mult mai târziu și cu sfială. „Dacă vrei să exciți o fată", scrie el, „joacă-te cu sânii ei, și o să ai parte de o minune, căci fluxul ei seminal se află sub clavicule, care sunt legate de piept, așa cum sunt testiculele de penis [...] Femeia este îmboldită spre relația

sexuală atunci când te joci cu pieptul ei, și cu osebire atunci când este mai bogată în ani nu trebuie s-o lipsești de aceasta".

Ibn Falîta, care scrie în prima jumătate a secolului al XIV-lea, critică bărbații care o lipsesc pe femeie de plăcere prin ejacularea prea iute sau retragerea anticipată a penisului. După părerea lui, tragerea de păr în timpul orgasmului sporește plăcerea. Autorul studiază cu mare precizie pozițiile care ușurează tragerea de păr. Aceasta arată că diversele poziții au fost deja examinate detaliat. O anecdotă povestită de Ibn Falîta și citată de Danielle Jacquart și Claude Thomasset, cărora paginile de față le datorează mult, ne permite să constatăm acest lucru. Un bărbat citește în Coran povestea lui Iosif și a soției gazdei lui. Văzând că Iosif refuză să se supună ispititoarei, închide cartea și exclamă: „Doamne, dacă m-ai fi îndrumat către ea, i-aș fi arătat feluri de împreunare pe care nu le știe și de care n-a auzit nicicând vorbindu-se." Această artă erotică a pătruns, probabil, în Occident, căci unele regiuni erau favorabile relațiilor cu Orientul.

Discursul medical al Occidentului

„Ca și în celelalte domenii ale științei medicale, acest moment [secolul al XI-lea] marchează codificarea discursului asupra sexualității" (D. Jacquart și C. Thomasset). În realitate, secolele următoare se vor mulțumi să-și aducă „partea lor de adaosuri și înnoiri".

Influența *Canonului* lui Avicenna în mediul universitar încă de la începutul secolului al XIII-lea este incontestabilă, astfel încât se răspândesc ideile enunțate de el –

utilitatea coitului pentru sănătatea fizică și mentală și, mai ales, existența unei sperme feminine. Ca urmare, preocupărilor strict medicale li se adaugă o anumită artă erotică, deoarece, dacă emisia de spermă la femeie și, pe fundal, zămislirea sunt condiționate de plăcere, se cuvine ca aceasta să-i fie oferită.

Între iulie 1303 și februarie 1305, Bernard de Gordon, doctor din Montpellier, scrie *Lys de la médecine* (*Crinul medicinei*). Fiind un susținător al existenței spermei feminine, el consideră că zămislirea nu se poate produce decât prin amestecul celor două semințe, produse de bărbat și de femeie, și că emisia lor trebuie să fie concomitentă. Fecunditatea este legată de orgasm, așa încât plăcerea feminină este indispensabilă. Așadar, Bernard oferă o serie de sfaturi privind stimularea erotică a femeii. Probabil că educația sexuală a fetelor este lăsată în seama matroanelor, căci ne închipuim cu greu un doctor, uneori tânăr, care să intervină în acest domeniu. La începutul secolului al XIV-lea, John din Gaddesden, în *Rosa anglica* (*Trandafirul englez*), reia descrierea jocurilor preliminare, adăugând, de altfel, câteva precizări care dovedesc o cunoaștere a zonelor erogene ale femeii, cu excepția clitorisului. El nu ezită să ia în considerare inițiativa feminină dacă, în urma unui prim eșec, femeia nu a simțit plăcere și dacă partenerul are probleme la a doua încercare. Astfel, îl sfătuiește pe bărbat să se culce pe spate și pe femeie să-i mângâie organele genitale, pentru a înlesni erecția. Tot așa, John din Gaddesden se ocupă de sărut, pe plan atât tehnic, cât și mental. Așadar, textele medicale capătă o erotizare evidentă. În secolul al XV-lea Michele Savonarola, la începutul capitolului despre zămislire, declară:

„Nu voi șovăi să descriu ceea ce este folositor zămislirii, chiar dacă asta nu pare onorabil." El reia afirmațiile lui Avicenna în privința jocurilor preliminare, dar se ocupă mai ales de desfășurarea actului, recomandând să se evite graba și să se prelungească plăcerea. De asemenea, arată locul pe care trebuie să-l ocupe imaginația. „Bărbații să asculte povești, cântece și alte lucruri asemănătoare care îmboldesc la dragoste, să privească femei foarte frumoase, să-și închipuie îndelung actul sexual, până ce se simt întăriți. Apoi, după multe alte lucruri pe care le trec sub tăcere, căci le știe toată lumea, să purceadă la treabă cu o femeie liniștită, cultă și plăcută, care să nu fie nici la ciclu, nici însărcinată. Coitul cu o fecioară slăbește mult puterile."

Așadar, unii doctori iau în calcul diferitele elemente ale eroticii arabe. La aceasta se adaugă influența lui Ovidiu. Să notăm că problema pozițiilor nu este abordată deloc. Tradiția face legea. Michele Savonarola se mulțumește să poruncească: „Bărbatul să stea deasupra femeii, și nu invers, pentru a evita ca sămânța feminină să cadă în penis și să apară epuizarea; poziția în picioare slăbește mult puterile, pentru aceea este condamnată." Și totuși, *Mirall del fotre*, care a fost categorisită drept „Kamasutra catalană", scrisă de un autor anonim din secolul al XIV-lea, reprezintă o uimitoare culegere erotică, pe care o putem studia amănunțit datorită traducerii lui Patrick Gifreu, publicată în 1995.

Această cărțulie consacrată igienei sexuale își mărturisește de la început filiația arabă: „Cu toate că Albafumet zice..." Dar nu se știe dacă este vorba despre o traducere sau despre o adaptare a unei lucrări arabe. La început este un fel de index care arată subiectele tratate: despre

pericolul de a face prea mult dragoste și despre leacurile acestui rău; despre momentul propice pentru act; despre bolile pe care le au unii bărbați, care îi împiedică să facă dragoste, și felul în care pot fi vindecate; despre spermă; despre alimentele care sporesc vigoarea zămislitoare; despre prepararea de pomezi și de afrodiziace; însă acest index nu semnalează elementele cele mai originale, și anume pozițiile care favorizează coitul și jocul erotic care îl înlesnește.

Această carte dovedește o uimitoare libertate a gândirii. Să adăugăm că ea se adresează unui public larg, că dă sfaturi atât femeii, cât și bărbatului și că pune accentul pe aspectele psihologice ale dragostei fizice. Nu este vorba aici de a ajunge simultan la un orgasm favorabil zămislirii, ci de a face de mai multe ori dragoste pentru plăcere. Ultimele pagini sunt opera unui erotolog influențat de tratatele erotice arabe, care, la rândul lor, s-au inspirat din sursele hinduse, așa încât numele de „Kamasutra catalană" nu este deloc o uzurpare. Dar, spre deosebire de unele modele orientale, lucrarea are o țintă dublă, sănătatea și plăcerea, și nu consideră unirea sexuală un mijloc de a spori cunoașterea și conștientizarea.

„Unii au afirmat că nu e niciodată bine să faci dragoste. Cei care vorbesc așa mint cu nerușinare", scrie autorul, care se ocupă mai întâi de bărbați și ale cărui afirmații nu corespund nici pe departe preceptelor Bisericii în materie de sexualitate. „Am văzut bărbați care aveau multă spermă și care se fereau să facă dragoste, din sfințenie: trupul lor s-a răcit, iar ei și-au pierdut capacitatea de mișcare și, din nefericire, și mințile. Și-au pierdut și pofta de mâncare și au înnebunit."

Însă dragostea cere doi parteneri, iar lucrarea are mare grijă să nu uite de dorința feminină. „Bărbatul care dorește să capete dragostea femeilor fără să trebuiască să tragă și ponoasele acesteia trebuie să le cunoască obiceiurile. Trebuie să le urmărească și să aibă de-a face cu ele, pentru a înțelege și a cunoaște ce anume le poate înfrânge voința. Să știe că, la fel cu bărbații, orice femeie simte dorință și plăcere. Bărbatul cel mai nobil, cel mai frumos, cel mai bogat și mai lăudat din lume care ar ignora faptul că femeia simte dorință și plăcere și nu s-ar purta în felul cuvenit n-ar putea să-i capete dragostea." Așadar, sunt arătate obiceiurile și purtările pe care femeile le doresc și cele pe care le urăsc.

Pentru a le câștiga dragostea, trebuie să știi că vârstele femeii sunt în număr de cinci. În copilărie, până la opt ani, ea nu simte nici o rușine în fața bărbaților sau femeilor. La cea de-a doua vârstă, până la douăzeci de ani, ea se arată mai reținută. În cea de-a treia, până trece de treizeci de ani, este formată și dispune de tot ce-i trebuie. În cea de-a patra, până trece de patruzeci de ani, îi plac mai mult bărbații, se preocupă de înfățișarea sa și îi place să observe. În cea de-a cincea, până în momentul în care nu mai are ciclu, „vederea și căldura ei scad, carnea i se lasă, dar rămâne foarte folositoare bărbatului". După aceea este bătrână și nimeni nu trebuie s-o mai dorească. Pe de altă parte, „femeia este tare schimbătoare, căci în fiecare lună are ciclul [...] Zic asta ca să știți în ce moment simte ea cea mai mare plăcere și când își satisface cel mai bine vrerea și dorința".

După ce a arătat semnele care dovedesc dragostea unei femei față de un bărbat, autorul semnalează că ea caută

la el „un membru mândru, un mădular mare și țeapăn, multă spermă, iar omul trebuie să fie mai curând de talie mijlocie, nici prea gras, nici prea slab. Cu un astfel de bărbat simte femeia plăcere".

Vine, în sfârșit, partea cea mai originală a lucrării, cea care se ocupă de diferitele poziții pentru a face dragoste, precum și de avantajele și dezavantajele fiecăreia dintre acestea.

Însă mai întâi trebuie să știm că femeile se împart în trei categorii: fetișcana, femeia tânără și femeia coaptă. Ele se deosebesc prin talie, greutate, culoare. În funcție de constituție, simt în mod diferit plăcerea. „Sunt din cele cărora tare le mai place să facă dragoste și din cele care nu vor cu nici un chip. La unele plăcerea vine foarte iute, la altele întârzie mult. În sfârșit, la altele vine firesc. Unele simt atât de puternic dorința, că nu se pot împreuna cu bărbatul. Altele folosesc o unealtă din piele moale umplută cu bumbac, în formă de penis; și-o introduc în sex până ce sunt satisfăcute."

Unele poziții pot atrage tulburări. „Cel mai bine este când femeia se culcă pe un pat elastic, neted și moale, și bărbatul se așază deasupra ei. Ea are picioarele ridicate și capul cât mai sus cu putință. Bărbatul trebuie să-și pună mâna stângă pe sub umerii ei și cu dreapta s-o cuprindă și să și-o apropie cât mai mult."

Firește, jocurile preliminare sunt indicate cu precizie. „Femeii care întârzie să simtă dorință și să juiseze bărbatul trebuie să-i facă cinci lucruri: trebuie să o sărute, să o dezmierde, să o ciupească, să o frământe și să o lovească cu palmele. La fel trebuie procedat și cu celelalte femei. El trebuie să-i sărute gura, obrajii, ochii, fruntea,

urechile, mâinile, picioarele și pieptul. Să-i mângâie vârful nasului, obrajii, sânii, picioarele și pântecele. Să-i ciupească obrajii, urechile, buzele și gâtul. Să-i zgrepțene și să-i frământe palmele, sânii și perineul. Să o lovească cu palmele peste picioare, sâni, buric, dedesubtul buricului și la subsuori."

Evident, este de dorit ca partenerii să ajungă la orgasm în același timp: „Când bărbatul juisează repede, iar femeia rămâne în urmă, ea e foarte frustrată. Iată de ce, când bărbatul începe să facă dragoste trebuie să se gândească la altceva și nu la ceea ce face, nici la plăcerea pe care o simte, ca să nu juiseze înaintea femeii."

Vine, în fine, descrierea celor douăzeci și patru de poziții amoroase clasificate în cinci rubrici principale. „Pozițiile pentru a face dragoste sunt în număr de cinci: bărbatul și femeia culcați; pe o parte; în picioare; femeia ghemuită, cu picioarele ridicate și așezate pe fesele bărbatului, îmbrățișați strâns. Este poziția cel mai des folosită..." Evident, nu se pune problema examinării amănunțite a tuturor acestor poziții. Ele sunt descrise pe scurt, dar limpede. Astfel: „Sunt trei feluri de a face dragoste în picioare. Primul constă mai întâi din apropierea bărbatului de femeie. Femeia ridică piciorul stâng cât mai sus cu putință, în vreme ce bărbatul i-l sprijină cu mâna dreaptă. O pătrunde astfel."

Să notăm că, deși există o mare varietate de poziții, nu sunt vizate decât căile naturale și nu este indicată nici o tehnică de retenție.

„Chiar dacă evită să evoce pozițiile, doctorii inserează în lucrările lor numeroase sfaturi care se abat de la descrierea anatomică sau fiziologică și se apropie de

știința erotică. Putem distinge aici manifestarea unei reacții medicale împotriva primejdiilor care amenință civilizația" (D. Jacquart și C. Thomasset). Într-adevăr, acea perioadă a fost marcată de epidemii cumplite, precum ciuma neagră, și de războaie, atât între națiuni, cât și civile. Astfel încât un doctor cum este Jacques Despars, în secolul al XV-lea, declară că oamenii nu trebuie să se rușineze de propria sexualitate și că este nevoie să aibă urmași. „[Cel care suferă de o scădere a coitului] să se deprindă să nu se sfiască nici de actul sexual, nici de ascultarea povestirilor despre el. Să-i fie citite cărți despre dragostea trupească, despre actele Venerei și despre înfățișările lor, așa încât să nu se rușineze nici să vorbească deschis despre ele, nici să audă vorbindu-se, nici să săvârșească împreunarea atunci când o dorește. Să viseze adeseori la plăcerile Venerei și să cugete la faptul că zămislirea unor semeni înseamnă pentru ființe o lucrare foarte firească; că fără coit omenirea ar pieri și că este plăcut să ai copii, care vor zămisli alți copii și vor duce mai departe lumea."

Unele femei culte de la sfârșitul Evului Mediu și din perioada Renașterii, care în Italia începe în jurul anului 1350, chiar dacă nu puteau exercita profesia de doctor, par savante în domeniul erotic. Caterina Sforza, amanta lui Forli, dă o serie de rețete în lucrarea ei *Experimente*. Ea arată cum se pot repara organele prea des folosite, cum poate o femeie sau o fată pângărită să pară neatinsă, făcând „să devină foarte strâmt acel lucru pe care între noi, femeile, îl numim natura, așa încât nici o persoană expertă să n-o poată crede altfel decât fecioară". Ea se ocupă de mijloacele prin care se poate mări membrul

viril, atât în lungime, cât și în grosime, cum să-l facă să rămână tare cu ajutorul unei uncii de praf de *scinque* (un soi de șopârlă) amestecat cu un vin de soi: „O să stea mereu țeapăn și o să faci tot ce poftești și femeia ta o să poată fi mulțumită." Astfel, unele femei izbutesc să joace rolul principal în raporturile sexuale.

Și totuși, în ce măsură au fost trăite în realitate sentimentele și relațiile fizice în cadrul conjugal sau extraconjugal?

Partea a treia
TRĂIT

1
VIAȚA CONJUGALĂ

Bărbatul, și acest lucru este evident atât datorită contextului politic, cât și celui economic și spiritual, este cel care trebuie să-și exprime iubirea, sau, mai adesea, dorința, atunci când strategiile familiale nu intervin decât în subsidiar, lucru puțin frecvent în cazul celor mai înalte categorii sociale. Însă dat fiind consensualismul, importanța acordată consimțământului ambelor părți, putem nădăjdui că femeia intervine și ea. În ce măsură corespunde realitatea cu doctrina propovăduită de Biserică?

Căsătoria din dragoste

Ce putem spune despre căsătoriile lui Bertrade de Montfort, mai întâi cu un conte de Anjou, apoi cu un rege al Franței? Foulques cel Arțăgos, conte de Anjou, după o viață agitată, „se îndrăgostește" de Bertrade, sora lui Amauri de Montfort. O dorește atât de mult, încât își sacrifică pentru ea interesele politice. Într-adevăr, îi face ducelui de Normandia, Robert Courte-Heuse, oferta de a-i supune pe locuitorii din Maine care se răsculaseră, în vreme ce ar fi trebuit să-i apere. În schimb, Robert avea să intervină pe lângă Amauri, baron normand, ca să-i

acorde lui Foulques mâna surorii lui, Bertrade. Foulques, bucuros, o primește pe femeia râvnită și, în vreme ce două dintre nevestele lui mai trăiesc, scrie Orderic Vital, se însoară cu a treia. Prin urmare, îl paște excomunicarea papală. Contele de Anjou este atât de tare subjugat de Bertrade, încât, chiar dacă a rostit amenințări și s-a pregătit de război atunci când ea a fugit cu regele Franței, Filip I, până la urmă o iartă. Într-adevăr, Bertrade, temându-se să nu aibă soarta nevestelor precedente, nu șovăie să cedeze insistențelor lui Filip, care își repudiază soția, Berthe, ca să se însoare cu ea. „Filip a sedus-o pe această femeie? A fost el sedus de ea? A luat-o cu de-a sila? A primit-o la el? Sau, cel mai probabil, s-a înțeles cu soțul ei? În ce-a făcut el, care a fost partea a ceea ce numim noi dragoste? Trebuie să spun pe dată și cu tărie că nu știm nimic despre toate astea, că nimeni n-o să știe vreodată. Căci despre oamenii care trăiau în acest ținut acum aproape un mileniu nu știm aproape nimic..." (Georges Duby). Această căsătorie are consecințe grave: Filip trebuie să lupte împotriva contelui de Flandra, care dorește să-și răzbune sora după mamă, Berthe. Căsătoria nu este văzută deloc cu ochi buni de papă: excomunicarea este pronunțată în 1094 și reînnoită în 1096, ba chiar și regatul suferă interdicția papală. Cronicarii descriu cu oarecare exagerare consecințele îngrozitoare ale acestei măsuri, arătându-i pe Filip și Bertrade părăsiți de toată lumea. Însă Filip n-o alungă pe Bertrade, care îi dăruiește trei copii și care este considerată regină pe tot parcursul domniei lui.

Registrul inchizitorului Jacques Fournier, episcop de Pamiers și mai târziu papă la Avignon, oferă informații

prețioase despre locuitorii din preajma localității Montaillou, sătuc din partea de sus a regiunii Ariège, impregnați într-o anumită măsură de credința catară. Emmanuel Le Roy Ladurie a efectuat pe baza lui un studiu important despre mentalitățile țărănești în perioada 1294–1324. În ciuda structurilor aparent rigide care reglează alegerea soților, remarcă el, este posibil să iubești. Acest lucru este valabil mai ales pentru cei care au plecat din sat și s-au refugiat în ținutul catalan. Astfel, în Jean Maury, fiul lui Guillemette Maury, refugiat la San Mateo, se naște o iubire înflăcărată pentru o fată de acolo, pe nume Marie, care n-are nici o legătură cu catarismul. Însă mama sa și perfectul* Bélibaste acceptă în cele din urmă căsătoria.

Căsătoria unui alt personaj, pe nume tot Jean Maury, este un exemplu și mai bun. Jean trebuie să plece dintr-o localitate, pentru că magistrații îi cereau să se însoare cu cineva de acolo pentru a primi dreptul de a-și duce turma la păscut pe pășunile lor. După ce a căutat în zadar un călugăr la Albi (regiunea Tarragona), se duce la Juncosa, în același ținut. Acolo o întâlnește pe Mathena Cervel, „care îi place", se spune în depoziție. Prin intermediul unui preot reușește să-și ia iubita de nevastă. Să notăm că această căsătorie este favorizată de diferiți factori, originea comună, din partea de sus a comitatului Foix, tradiția religioasă catară, acceptată de ea, mai mult sau mai puțin refuzată de el.

La Montaillou este probabil mai greu să te căsătorești după placul inimii, căci ocaziile de întâlnire sunt mai

* *Parfait (fr.)* – nume dat unui membru al sectei maniheiste a catarilor din regiunea Albi, în Evul Mediu (secolele XI–XIII), care preconiza puritatea absolută a moravurilor (*n.ed.*).

puține. Și totuși, Bernard Clergue, magistrat din Montaillou, simte o pasiune violentă față de Raymonde Belot, cu care se însoară. Se teme de batjocura fratelui său, Pierre, preotul. „Acum mai bine de doisprezece ani", declară el în 1321, „în timpul verii, eram nebun după Raymonde, care este azi nevasta mea: am vrut să intru în casa familiei Belot [...], dar l-am văzut la poarta casei mele (aflată în apropierea casei familiei Belot) pe fratele meu, preotul Pierre Clergue. Și atunci n-am mai cutezat să intru în casa familiei Belot, căci fratele meu, preotul, își bătea joc de mine din pricina acestei iubiri nebunești pentru Raymonde Belot". Bernard, care are oarecare avere și îndeplinește funcția de magistrat, își poate permite o căsătorie din dragoste, căci reprezintă o partidă atrăgătoare și nu riscă să fie refuzat de părinții fetei. Registrul lui Jacques Fournier ne oferă și alte exemple de căsătorii cu persoana iubită. Însă condițiile socioculturale se dovedesc în general favorabile acestor mariaje. Și în multe cazuri nu se ține seama de sentimentele soților.

Totuși, chiar dacă este posibilă căsătoria din dragoste, Emmanuel Le Roy Ladurie subliniază pe drept cuvânt „că reușea să se materializeze din când în când – *în cazul bărbaților*". Într-adevăr, registrul Inchiziției vorbește destul de des despre astfel de căsătorii în cazul bărbaților, dar nu semnalează decât foarte rar tinere care s-au măritat cu cel iubit. Crescătoarea de animale Sybille Pierre, care este iubită de soțul ei, simte pentru el o iubire amestecată cu teamă. Inițiativa în iubire îi aparține bărbatului. Când femeile din Montaillou conjugă verbul „a iubi", ele se gândesc, la fel ca trubadurii, la un sentiment care se află în afara căsătoriei, dacă nu chiar în afara speranței de căsătorie.

Dragostea simțită de bărbați – ar trebui mai degrabă să spunem atracția sexuală – se poate manifesta în mod violent. Prin viol, dar în acest caz nu se are în vedere căsătoria – vinovatul este uneori constrâns la ea! –, prin răpiri. Acestea, când se fac fără consimțământul femeii, sunt datorate fie unor considerente economice, fie dorinței de a satisface sexualitatea, ambele motive putând, de altfel, să fie legate între ele.

Povestea lui Jeanne Jourdain (Jourdaine) este un adevărat roman, în care nu se poate desluși cu precizie rolul dragostei... sau al oricărui alt considerent. Jourdaine, fiica răposatului Jean Jourdain și a lui Jeanne Jousseaume, minoră fiind, este încredințată lui Gilles Symes conform voinței tatălui ei, exprimată în testament. Într-o zi, Louis de Lestang vine la Gilles când acesta nu e acasă și o găsește pe soția lui, Jeanne Marteau. Îi spune lui Jeanne că vrea să se însoare cu Jourdaine și-i cere să-l sprijine. Puțin mai târziu, Louis îi declară acesteia că Jourdaine acceptă să se mărite cu el. Prietenii fetei, adaugă el, aprobă această căsătorie. Jeanne se declară de acord. Louis și fratele său, Jacques, însoțiți de doi valeți, se duc la Gilles Symes; aflând poarta încuiată, intră pe o fereastră și se îndreaptă către odaia lui Gilles, unde se află Jourdaine. Louis îi amintește promisiunea de căsătorie și o întreabă dacă vrea să și-o respecte. Ea este de acord, dar adaugă că tutorele său i-a interzis să se mărite fără voia lui și că riscă să fie bătută. În ciuda protestelor ei, este răpită. Puțin după aceea, se spune, Louis se logodește cu ea, iar a doua zi după logodnă o ia de nevastă.

Urmează un proces care durează aproape cinci ani. Primii judecători hotărăsc ca Jourdaine, care a adus pe

lume un prunc mort, să se întoarcă la mama ei. După ce aceasta moare, ea este dusă la Paris și-i este încredințată nevestei grefierului de la Parlament pentru afaceri criminale. Deoarece Louis de Lestang pretinde că soția lui este supusă unor presiuni, se ajunge la înțelegerea ca André Rouault, cavaler, s-o țină la el pe tânără. În iulie 1413, Parlamentul hotărăște ca ea să fie condusă în Poitou, la acest personaj. Călătoria se apropie de sfârșit, când micul grup este atacat și Jourdaine e răpită de Guillaume Jousseaume. Se face pe dată nunta cu vărul Jousseaume. Atunci Louis de Lestang se adresează Parlamentului, în vreme ce Jourdaine este adusă din nou la Paris și încredințată iarăși grefierului pentru afaceri criminale, după care pleacă la André Rouault. În sfârșit, pe 2 ianuarie 1415, după ce Jourdaine afirmă că s-a măritat de bunăvoie cu Louis de Lestang în 1411, Parlamentul îi permite acestuia să-și afirme drepturile în fața curții ecleziastice. Louis obține de la episcopul de Luçon iertarea pentru răpire și confirmarea căsătoriei.

Și totuși, nu este imposibil să crezi că poate să intervină o anumită atracție, cel puțin în clasele de jos, în care considerentele politice și economice nu joacă nici un rol. Acest lucru îl poate sugera o anecdotă povestită de Grigore de Tours. „Spuneau unii că doi dintre slujitorii lui Rauching, și anume un băiat și o fată, erau îndrăgostiți unul de celălalt, cum se întâmplă adesea. Iubirea lor dura deja de mai bine de doi ani, așa că s-au dus la o biserică și au fost căsătoriți." Rauching, bărbat viclean și crud, merge la preotul de acolo și-i cere să-i dea pe dată slujitorii. „Atuncea preotul îi spune: «Știi că trebuie să respecți bisericile lui Dumnezeu, așa că nu-i vei putea

lua înapoi decât dacă te legi să respecți însoțirea lor pe vecie și juri că n-o să-i pedepsești trupește în nici un chip.»" Adăugăm că Rauching, după ce a jurat că va face tot ce-i stă în putință ca slugile sale să rămână unite, s-a străduit să-i îngroape de vii.

Căsătoriile dintre șerbi care aparțineau unor stăpâni diferiți și care ridicau o problemă de proprietate nu puteau fi făcute pe baza unor strategii matrimoniale. „Acest Landry, zis de La Place, fără știrea abatelui [de Saint-Florent de Saumur], a luat de nevastă una dintre slujnicele contelui Foulques [Foulques Nerra, conte de Anjou]: este vorba despre Liétharde, fiica lui Eude de Poligné. Au avut împreună cinci feciori și șase fete", citim într-o cartă din prima jumătate a secolului al XI-lea legată de împărțirea acestei descendențe între abate și conte.

Triumful doctrinei consensualiste propovăduită de Biserică merge în aceeași direcție. Cutumele acceptă și ele acest lucru. Astfel, una dintre ele afirmă: „Căsătoria este o legătură propriu-zisă care se face cu consimțământul bărbatului și al femeii, dat fiind că inimile lor consimt să se căsătorească unul cu celălalt." Desigur, nu trebuie să ne amăgim. Mai ales în mediile avute, așa cum am văzut, căsătoria înseamnă în primul rând unirea a două familii, și abia apoi unirea a două persoane. Nu este mai puțin adevărat că în cazul țăranilor, care reprezentau imensa majoritate a populației, tinerii aveau destule ocazii să se întâlnească. De exemplu, la sărbătoarea de 1 mai sau de 14 februarie, de Sfântul Valentin; feciorii și fetele își scriau numele pe bucățele de hârtie de culori diferite pentru fiecare sex; băiatul și fata ale căror nume erau scoase împreună erau legați timp de un an. Totuși,

doar în cadrul unor anumite constrângeri (endogamie, situații sociale echilibrate) se putea manifesta o oarecare libertate de alegere, adică dragostea.

Nu trebuie să uităm căsătoriile clandestine, care opun uneori părinții și copiii. Biserica și puterea seculară încearcă să le facă să dispară... Zadarnic. Astfel, Biserica stabilește măsuri cum sunt strigările, solemnizarea căsătoriei. Am văzut că dominația familiilor este atât de mare, încât răpirea, cu consimțământul fetei, este adesea singura soluție. Când un plugar sărac își răpește prietena, Vincenote, o face cu consimțământul „victimei". Probabil că tatăl s-a opus acestei căsătorii din pricina sărăciei pretendentului. Olivier Clerbaut, scutier, și Margot Marchant, văduva lui Jean Tabary, sunt de acord să se căsătorească, însă Margot se teme că prietenii ei se vor împotrivi. Dacă se mărită cu Olivier fără consimțământul lor le stârnește indignarea. Așa că preferă să fie răpită, ca să-i pună în fața faptului împlinit: „Care căsătorie astfel făcută numitei Margot i-a fost și îi este cu priință."

Dar să vedem mai exact cum poate o iubire împărtășită să se ciocnească de interesele familiale. Hanse de Liesvelt, zis Camerlinc, locuitor al orașului Termonde, se înțelege „cu părinții, neamurile, prietenii și tutorii lui Katherine Colins ca aceasta să-i fie dată de nevastă când o să ajungă la vârsta potrivită". În februarie 1457 este redactat un document despre acest acord. Apoi Hanse pleacă din oraș, așteptând ca fata, prea tânără încă, să se poată mărita cu el. La întoarcere, tânărul constată că părinții regretă că au făcut contractul de căsătorie. Cei doi tineri, dându-și seama de această împotrivire,

decid să folosească singurul mijloc care permite împlinirea planului lor. Se hotărăște răpirea lui Katherine. „Pretendentul și numita Katherine, care se iubeau, s-au sfătuit așa încât Katherine i-a spus pretendentului ziua și ora la care să vină la ea acasă, și i-a promis că merge cu el, ceea ce a și făcut." Tinerii se refugiază într-un sat aflat nu departe de Termonde. Katherine se înfățișează de îndată tribunalului local și „mărturisește și recunoaște în fața legii" că și-a dat acordul la răpire. Însă actul de acuzare al magistratului din Termonde se referă la o răpire violentă, și nu la o răpire de seducție, între care dreptul flamand face distincție. Răpirea de seducție este pedepsită aspru, desigur: bărbatul riscă exilul și o amendă, femeia își pierde toate bunurile. Însă răpirea violentă atrage pedepse mult mai aspre. Vinovatul poate fi decapitat. Orașele flamande tind să pronunțe exilul definitiv și confiscarea bunurilor răpitorului, care este scos în afara legii.

De ce nu se mulțumesc părinții cu acuzarea lui Hanse de răpire de seducție, pedepsită aspru, dat fiind că este vorba despre o minoră? Pentru că mai înainte își dăduseră consimțământul. Or, papa Alexandru al III-lea a decretat că nu este vorba despre răpire atunci când răpitorul își fură propria *sponsa*. Pentru a împiedica o căsătorie trebuie să nu existe consimțământul fetei. Actului de acuzare mincinos îi corespunde o condamnare de același soi. Hanse este condamnat în contumacie la exil. Totuși, în cele din urmă face pace cu familia și se însoară cu tânăra „care-i fusese făgăduită". La nouă luni după condamnare, obține anularea exilării. Prin urmare, răpirea poate fi un mijloc eficient de constrângere a părinților la o căsătorie pe care nu o doriseră. De altfel,

teoria consensualistă capătă o mare importanță. Hanse și Katherine știu că este suficient consimțământul lor reciproc pentru a le valida căsătoria. Totuși, să ne mai amintim o dată că există o mare diferență între teoria ecleziastică despre consensualism și practică. Astfel, răpirea, ca și căsătoria clandestină, permite încălcarea cerințelor cutumei, în special consimțământul părinților, și pune gupul familial în fața faptului împlinit.

Iată alt exemplu, de data asta al unei femei majore, evocat de Myriam Greilsammer. În 1438, Walter Zanzoon, locuitor al orașului Middelburg din provincia Zeeland, răpește o tânără, Jakemien Willemszoon, în vârstă de șaisprezece ani. Ei merg într-un oraș din Brabant, și acolo Jakemien declară la primărie că răpirea s-a făcut „cu acordul său". Preotul de acolo celebrează căsătoria tinerilor. Însă Jakemien, care s-a măritat fără voia părinților, ia legătura cu ei, ca să le capete iertarea. Chiar dacă știu că fiica lor a fugit de bunăvoie, părinții fac plângere de răpire violentă. Astfel, plângerea lor poate fi primită de o instanță laică și ei vor putea să invalideze căsătoria invocând lipsa consimțământului.

Trebuie să notăm că, în urma unei transformări a dreptului urban din Flandra și Brabant, femeile ajung să-și poată hotărî singure destinul. Astfel, în 1465 se judecă la Malines un caz de răpire în care răpitorul este femeie. „Despre Margriete van der Stappen, despre faptul că-l ținuse la ea din dragoste pe fiul lui Henri Hoens, care era foarte tânăr, în privința căruia ea se legase cu jurământ să nu fie niciodată cu el, și totuși pe dată a plecat cu el." Urmele unor astfel de cazuri rareori au supraviețuit. Totuși, la Bruxelles, în secolul al XV-lea,

au fost înregistrate două. În primul caz, tribunalul acceptă compromisul, ținând cont de acordul tânărului „care n-a strigat" și care dorește să se însoare cu „răpitoarea". În cel de-al doilea, tinerii s-au angajat să se căsătorească, având acordul ambelor familii. Însă tatăl băiatului nu mai voia căsătoria, căci se gândea că familia sa e mai bogată ca a logodnicei, așa că ea s-a hotărât să-și răpească logodnicul, cu ajutorul unor prieteni. Pentru a evita astfel de fapte, în secolul al XVI-lea vârsta majoratului este stabilită aproape peste tot la douăzeci și cinci de ani.

Bogata corespondență din secolul al XV-lea a familiei engleze Paston ne îngăduie o încheiere fericită, căci dragostea dintre Margery Paston, fiica lui John Paston I și a lui Margaret, și Richard Calle, aflat în slujba familiei Paston, a învins în cele din urmă. Regula era ca după ce se pronunțau *verba de praesenti* – în opoziție cu *verba de futuro* –, de exemplu cuvinte rostite la timpul prezent, ca „Te iau de soție", căsătoria să fie irevocabilă, chiar dacă la acest schimb de cuvinte nu asistă nici un preot sau martor, astfel încât Margery și Richard se pot căsători în ciuda împotrivirii familiei fetei. Dovadă stă scrisoarea lui Richard către soția lui, din 1469. „Această viață pe care o ducem acum nu e plăcută nici în ochii lui Dumnezeu, nici în cei ai oamenilor, din cauza legăturilor căsătoriei care ne unesc, la fel cu dragostea care a fost și încă este între noi, sunt sigur. În ceea ce mă privește, nicicând n-a fost mai puternică." Richard se plânge de atitudinea familiei lui Margery. De fapt, ea chiar este dusă în septembrie în fața episcopului de Norwich, pentru a se anula căsătoria. După întrevedere, Margaret Paston îi scrie soțului ei: „Amintește-ți, așa cum fac și

eu, că pierzând-o [pe Margery] am pierdut o făptură netrebnică, și nu te frământa prea tare, căci de-ar fi fost ceva de capul ei toate astea nu s-ar fi întâmplat, oricare i-ar fi fost rangul. Chiar dacă în această clipă Calle ar pica mort, ea n-ar mai avea în inima mea locul pe care l-a avut." Căsătoria n-a fost desfăcută. Calle, intendentul principal al tuturor domeniilor familiei, ale cărui servicii erau indispensabile, și-a păstrat slujba. Se pare că Margaret nu le-a purtat pică multă vreme, căci i-a trecut în testament pe copiii fiicei sale.

Afecțiunea conjugală

Nu este prea ușor să vorbim despre dragoste sau, mai degrabă, despre afecțiunea conjugală – în măsura în care textele ne permit să facem distincție între ele. În primul rând, oamenii fericiți n-au istorie, după cum se zice, și despre perechile care se înțeleg bine se vorbește mult mai puțin decât despre cele ale căror probleme sunt discutate de toată lumea. Pe de altă parte, cel puțin la începutul Evului Mediu, expresiile întâlnite în texte, cum sunt viețile sfinților și sursele narative epigrafice, corespund adesea unor *topoi*. Documentele folosesc frecvent formule stereotipe, ca „preaiubitei mele soții", ceea ce nu înseamnă că nu pot să conțină o doză de adevăr. Către sfârșitul Evului Mediu textele mai numeroase și mai variate ne îngăduie să ne facem o idee mai limpede despre atmosfera conjugală. Iată de ce este bine să adoptăm un demers cronologic.

În privința epocii merovingiene, sursa esențială, și anume *Istoria francilor* a lui Grigore de Tours, este

marcată de violența care domnește în căsnicii, însă trebuie să notăm că este vorba despre aristocrați și nu despre oamenii de rând, care am văzut că se bucură de o libertate mai mare pe plan sentimental. Totuși, epitafurile, în ciuda remarcilor făcute mai sus, conțin semne ale unei afecțiuni profunde. Venanzio Fortunato (aprox. 530–600), poet de origine italiană care a ajuns episcop de Poitiers, este autorul unor epitafuri care dau informații despre nobilimea francă. Astfel, pe lângă textele săpate în piatră, dispunem și de poezii mai explicite. El o elogiază pe Vilithuta, care a murit foarte tânără. „Frumoasa Vilithuta, mult-iubita soție a lui Dagaulfus, smulsă îmbrățișărilor lui, zace în acest mormânt. O legătură mai strânsă decât cea trupească, iubirea, o unea cu soțul ei; doar moartea a rupt această legătură [...] Avea treisprezece ani când a fost unită cu soțul pe care îl dorise [...] Au trăit împreună trei ani; trei ani au gustat din plăcerea de a se iubi; amândoi aveau aceeași inimă, aceleași dorințe, aceeași nădejde, aceeași fire, aceleași virtuți; amândoi aveau deșteptăciunea, frumusețea, evlavia. La vremea hotărâtă de destin ea a devenit mamă, spre nenorocul ei, și a murit aducându-și pe lume pruncul." Așadar, ea nu avea decât șaisprezece ani. Pruncul a murit și el la venirea pe lume. „Pierderea soției îl aduce pe culmile durerii; o căsnicie distrusă atât de repede lasă după ea regrete nesfârșite. El are cel puțin consolarea că aceea la care se gândește și-a aflat pe cealaltă lume consolarea." Iată de ce Fortunato îi dă nefericitului soț acest sfat: „Dacă ai stărui în durerea ta, te-ai arăta gelos pe fericirea celei care ți-a fost soție."

Epigrafia creștină din Lyon în secolele al VI-lea și al VII-lea dovedește iubirea conjugală. „Reprezentarea iubirii conjugale este înfrumusețată, desigur, însă ea reflectă mediul social, cultural și afectiv din care s-a ivit, cel al familiilor comanditare, care aparțin în majoritatea lor clasei socialmente favorizate" (Marie-Hélène Soulet). Creștinii rețin din moștenirea păgână elemente atemporale, tradiționale, în fața morții unei ființe dragi. Este în primul rând exprimarea dragostei care suferă din cauza despărțirii fizice. La începutul secolului al VI-lea, durerea soțului apare limpede în aceste accente incontestabil autentice: „În cruda despărțire cu care ne urgisești îi lipsești pe copiii noștri de vederea ta, tu, care ai preferat să primești ca răsplată Cerul." Îngroparea soției este de asemenea o dovadă a afecțiunii soțului: „Din dragoste față de ea [Optata] soțul ei Arnulf face acest mormânt." Meritele defunctei sunt arătate: ea nu este doar mult iubită de soț, este iubită de toată lumea, tare blândă și binevoitoare cu oricine. Totuși, termenii care semnalează relațiile afectuoase dintre soți, ca „preasfântă", „incomparabilă", „preascumpă" sau „preaevlavioasă", frecvente pe epitafurile păgâne din Lyon, sunt foarte rar folosite de creștini.

Această iubire conjugală este creștinată, este slăvită activitatea soției în sânul familiei. Mai ales, ceea ce nu apare în elogiile păgâne, îi este prețuită caritatea (*charité*). Acest termen exprimă, așa cum a formulat Charles Pietri, „afecțiunea conjugală și tot devotamentul activ pe care ea îl implică". Și această iubire conjugală merge mai departe, soția defunctă slujind drept intermediar între ai săi și Dumnezeu.

În perioada carolingiană numeroși autori, printre cei mai importanți fiind Jonas de Orléans, se străduiesc să promoveze un ideal de căsătorie creștin. Jonas a scris pagini frumoase despre dragostea reciprocă pe care trebuie să și-o poarte soții. El nu se mulțumește să afirme că raporturile cu altă femeie decât soția sunt adulter, ci arată că ele distrug iubirea conjugală, căci „neînfrânarea le face pe slujnice trufașe, pe neveste supărăcioase, certărețe, încăpățânate, pe ibovnice neobrăzate și pe soți nerușinați". Urmează dorința femeii de a-și părăsi soțul. Și episcopul amintește cuvintele Sfântului Pavel: „Bărbaților, iubiți pe femeile voastre, femeile să se supună bărbaților lor." Hincmar se referă la același pasaj când îl îndeamnă pe soț să-și iubească femeia așa cum iubește Cristos Biserica. Jean Chelini semnalează că „textele sunt uneori ecoul tandreței din căsnicii, cel puțin în cazul cuplurilor regale sau princiare". Să remarcăm totuși că „dragostea împărtășită", după vorbele lui, nu ține cont de sexualitatea extraconjugală masculină.

Să-l lăsăm deoparte pe Carol cel Mare, a cărui bunătate față de soțiile sale a fost lăudată de Eginhard, căci nu dă dovadă de prea mare fidelitate. Totuși, a plâns sincer moartea Hildegardei, cu care a avut opt copii în doisprezece ani de căsătorie. Ludovic cel Pios își ia adesea cu el în călătorii soția și copiii, după cum notează în mai multe rânduri Ermold cel Negru. Când Ludovic al Italiei pleacă la luptă împotriva sarazinilor din Benevento, în 866, este însoțit de soția sa, Ingelberga. Carol cel Plешuv pare s-o fi iubit mult pe cea de-a doua soție, tânăra Richilde, care i-a fost mai întâi concubină și căreia îi face numeroase daruri - de exemplu, îi dă mânăstiri în

proprietate deplină sau uzufruct; ea este încoronată și onorată cu titlul de împărătească, și apare adesea alături de el. Când Carol invadează Germania, în 876, ea merge cu el, cu toate că e însărcinată. Arnulf al Germaniei, aflând că soția lui e gata să nască, își abandonează pe dată campania și se duce la ea, în 893. În anul următor, ea este cea care i se alătură degrabă când el se întoarce de la război.

Chiar dacă infidelitățile masculine sunt puzderie, exemplele de fidelitate conjugală din partea soției nu sunt nici ele rare. De altfel, această purtare corespunde mentalității aristocratice a epocii. Astfel, Willa își urmează soțul, Berengario al Italiei, care a fost luat prizonier după înfrângere, și se călugărește în ziua morții lui.

Corespondența dintre Loup, abatele de la Ferrières, și Eginhard pare totuși mai convingatoare și dezvăluie mai bine afecțiunea care poate uni doi soți în această epocă. Loup tocmai a aflat de moartea Emmei, soția lui Eginhard, probabil în ianuarie sau februarie 836. „Aș vrea acum mai mult ca oricând să fiu alături de tine ca să-ți alin durerea împărtășind-o, sau s-o consolez prin numeroase idei luate din Sfintele Scripturi."

Și îi sugerează „să îndure cele întâmplate în mod rațional, ca un înțelept". Însă Eginhard este cu adevărat afectat de nenorocirea care l-a lovit. Îi răspunde în martie sau la începutul lui aprilie 836: „Durerea atât de grea pe care o simt la moartea celei care, după ce mi-a fost soție foarte credincioasă, mi-a devenit soră mult-iubită și tovarășă m-a copleșit și m-a făcut să-mi pierd orice gust și interes față de problemele prietenilor mei și ale mele. Și aceasta, se pare, n-are cum să se termine, căci memoria

mea păstrează cu atâta încăpățânare amintirea acestei moarte, atât de frumoasă, încât nu poate, ca să zic așa, să se abată de la acest subiect. Adaugă la aceasta, lucru care din când în când aduce la culme durerea și înveninează rana primită, că, de fapt, rugăciunile mele sunt fără vlagă și nădejdile puse în meritele și intervenția martirilor mi-au înșelat deplin așteptările. Prin urmare, consolările care lecuiesc de obicei tristețea altora nu fac decât să-mi zgândăre și să-mi redeschidă mai degrabă rana din inimă, atunci când cei ce mi le oferă îmi poruncesc să rabd cu inima neclintită chinurile unei nenorociri pe care ei înșiși n-o trăiesc..." Eginhard și-a căutat consolarea în învățăturile iluștrilor doctori, precum Augustin și Ieremia. Însă durerea este prea mare. „Am încercat chiar, nădăjduind să-mi pot veni în fire, să săvârșesc în mine prin rațiune ceea ce obișnuiește să împlinească trecerea timpului, și anume cicatrizarea treptată și vindecarea, prin remediul consolării voluntare, a rănii pe care caracterul neașteptat al întâmplării a făcut-o în sufletul meu, prin moartea aceasta neașteptată. Însă răul e adânc și se împotrivește tratamentului; și, în ciuda incontestabilei puteri vindecătoare a acestor leacuri pe care ni le oferă, ca să aline durerea copleșitoare, ca niște doctori pe cât de savanți, pe atât de blânzi, înțelepții pe care i-am numit, rana care încă sângerează nu e pregătită de vindecare."

Eginhard arată consecințele acestei dureri asupra vieții lui de zi cu zi. „Întrucât orice zi, orice acțiune, orice treabă, administrarea întregii case și a slujitorilor din ea, toate măsurile și hotărârile care trebuie să fie luate în privința slujirii lui Dumnezeu și a oamenilor mă fac

s-o ating cu degetul fără încetare, cum s-ar putea ca rana, cauza unor daune atât de numeroase și de mari, să nu se învenineze și să se înrăutățească, în loc să se vindece sau să se cicatrizeze?"

Pentru Eginhard, această durere are măcar un avantaj: cel de a se gândi că-i rămâne puțin timp de trăit și de a se convinge de zădărnicia lucrurilor din această lume.

În luna aprilie a aceluiași an, Loup, într-o scrisoare lungă, se străduiește să-l consoleze. Îi înțelege durerea, însă îi cere să o reașeze într-o perspectivă creștină. „Ți-aș dori [...] ca înțelepciunea spiritului tău să înmoaie treptat asprimea întâmplărilor care, la prima vedere, ne par vrăjmașe și care, în mod obișnuit, ar doborî mulțimea ignorantă a muritorilor, și să-ți potrivească voința după voința divină."

În *Virtutes Fursei*, redactate la începutul secolului al IX-lea, se povestește o neînțelegere dintre *magister palatii* din Neustrie, Erchinoald, și soția lui, Leutsinda. Aceasta, iritată de faptul că soțul ei îl prețuiește nespus pe călugărul irlandez Fursy, își amenință soțul că părăsește *consortium*-ul cu el, adică viața în comun. „Leutsinda, soața numitului Erchinoald, plină de mânie pentru că soțul îi acorda atâta atenție omului sfânt, îi zise: «Iată! Mă lași singură cu fiii și fiicele mele, fără bani și bunuri, și-i dai tot ce avem unui bărbat pe care nu-l cunoaștem și nici măcar nu știm de unde se trage.» Erchinoald îi zise: «Preaiubita mea Leutsinda, nu rosti astfel de vorbe!» Leutsinda răspunse: «Scoate-mă din *consortium*, dacă faci mai departe ceea ce ai început.» Erchinoald zise: «Leutsinda, nu mai grăi fără să cugeți; căci dacă furia ta nu încetează, o să ieși de sub puterea mea și o să pierzi toată

bunăstarea pe care ți-am dat-o.»" Așa cum observă Régine Le Jan, „căsătoria crea între soți o comunitate morală, socială și materială care nu mergea până la egalitatea celor doi parteneri". Soțul este liber să acționeze, însă trebuie să le ofere alor săi protecție și siguranță materială, care sunt prețul supunerii lor. De asemenea, trebuie să-i arate soției afecțiune. O dovedesc termenii „preabuna mea", „preaiubita mea" pe care îi folosește Erchinoald când îi răspunde Leutsindei. Desigur, suntem în domeniul ideologiei; nu este mai puțin adevărat că aceasta i-a permis cuplului să alcătuiască un element esențial al societății carolingiene și postcarolingiene.

Această armonie din cămin apare și în Imperiul Bizantin. Mihail Psellos, în elogiul funebru al mamei sale, zugrăvește o familie unită. Teodota, ca să se supună voinței tatălui, acceptă să se căsătorească și alege ca soț un personaj de familie destul de bună, dar mai curând ruinată, un om cumsecade, cu caracter mult mai slab decât al ei. Chiar dacă ea este cea care ia inițiativa, nu i-o arată, își tratează soțul cu respect și se preface că i se supune în toate cele. Astfel reușește să-l facă fericit. Excelentă stăpână a casei, ea este discretă, bună cu cei apropiați, miloasă și pioasă. Și-ar fi dorit să se retragă la o mânăstire, însă soțul refuză, declarând că despărțirea de soție i-ar fi mai grea decât despărțirea de Dumnezeu însuși. O afecțiune profundă îi leagă pe Teodota, soțul și copiii lor, Mihail și sora lui mai mare – se pare că mezina n-a trăit prea mult. Când moare sora mai mare a lui Mihail, Teodota hotărăște să se consacre lui Dumnezeu. Soțul se jeluiește. Ea îl convinge să-i urmeze exemplul. Așadar, amândoi se refugiază la mânăstire. Însă unitatea familiei nu este ruptă, și membrii ei se reunesc

la sărbătorile mari. Dar tatăl lui Psellos cade la pat. Mihail aleargă la căpătâiul lui și își găsește acolo mama, care-l încurajează și-l consolează pe muribund. Ea îi recomandă fiului: „Străduiește-te să nu jelești prea tare și consolează-ți mama." Teodota plânge. Și de-abia după aceea își vine în fire, gândindu-se la învățăturile Bisericii.

Din exemplul Teodotei constatăm că dragostea conjugală nu este – nu trebuie să fie – despărțită de dragostea de Dumnezeu. Soții au sarcina să se ajute unul pe altul pe drumul lor către viața veșnică. Acest lucru este evident mai ales la femei, căci bărbatul, mai înclinat către sex și violență, se sinchisește mai puțin în această lume de viața veșnică. Între 841–843 Dhuoda, care aparține înaltei aristocrații carolingiene, scrie pentru fiul său Guillaume o „oglindă" menită să-l călăuzească pe plan religios și moral. Cu toate că este silită adesea să rămână singură, din cauza călătoriilor necontenite ale soțului ei, Bernard, are pentru acesta o admirație care nu se dezminte pe tot parcursul *Manualului*. Se bucură nespus de succesele lui. Îl ajută atât cât îi stă în putere, luând împrumuturi de la cămătarii evrei. Și, mai ales, îl învață pe fiul ei „religia paternității", așa cum scrie Pierre Riché, religie care se exprimă cu precădere prin datorința rugăciunii. Ea este „păzitoarea plină de dragoste a vieții și a sufletului soțului ei", după cum spune cronicarul Thietmar de Merseburg (mort în 1018), definind astfel rolul jucat de o doamnă nobilă, pe nume Liutgarda, pe lângă soțul ei. Dacă în timpul vieții comune soția dovedește grijă și afecțiune, mai ales după moartea soțului o vedem pe văduvă contribuind la mântuirea răposatului.

Liutgarda, după o logodnă pe când era foarte tânără, urmată de o răpire, după care a fost înapoiată familiei,

se mărită în cele din urmă, în 1003, cu cel care a dorit-o atât de mult; însă moare după nouă ani, în 1012, iar soțul o regretă amarnic. „Gândindu-se mai mult la el decât la sine, ea s-a dedicat cu mare ardoare serviciului divin, și prin posturi ținute iarna, prin rugăciuni necontenite, prin pomeni, l-a protejat astfel până în ultima zi de capcanele potrivnicilor lui." Liutgarda este o excepție, întrucât în general bărbații sunt cei care mor primii. Godila, soacra lui Liutgarda, sau Amulred, mama arhiepiscopului de Magdeburg, Waltard, dovedesc același zel în privința rugăciunilor, penitenței și pomenilor pentru a câștiga bunăvoința divină față de soții lor răposați.

„Thietmar", scrie Patrick Corbet, „citează frecvent cupluri fericite, unite prin iubirea conjugală, o iubire confirmată de dorința de a fi îngropați în același mormânt". Cel mai remarcabil exemplu este, cu siguranță, cel dat de regina Mathilde, soția și apoi văduva lui Henric I Păsărarul (mort în 936). Ea a fost îngropată alături de soț, pentru că a vrut să fie legată în moarte de cel pe care-l iubise în timpul vieții. Împăratul Otto a vrut și el să se odihnească alături de prima lui soție.

Dacă în timpul vieții soțului vocația sacerdotală feminină se manifestă prin rugăciuni, sfaturi sau admonestări, căsătoria devine după moartea acestuia și mai mult un zălog al mântuirii, datorită acțiunii văduvei. „Vreau acum să descriu pe scurt pentru toate credincioasele", scrie Thietmar, „ca exemplu folositor, faptele pline de faimă pe care le-a săvârșit venerabila regină Mathilde după moartea stăpânului ei. Scriptura ne învață că este un lucru sfânt și folositor să te rogi pentru cei morți (2 Macabei, 12–46) și să ceri pentru ei izbăvirea, făcând pomeni.

Citim că legăturile unui prizonier pentru care soția acestuia, crezându-l răposat, punea să se citească slujba morților se desfăceau de fiecare dată când, datorită ei, era oferită pentru el azima de grijanie plăcută lui Dumnezeu; el însuși a confirmat aceasta când s-a înapoiat acasă. Mathilde a urmat acest exemplu după ce soțul ei a căzut în lațul morții temporare, dând de mâncare nu numai sărmanilor, ci și păsărilor. În a treizecea zi (după moartea lui Henric I) ea a înființat o mânăstire de călugărițe în orașul Quedlinburg, i-a dăruit toate bunurile sale, cu acordul fiilor ei, tot ce trebuia pentru întreținerea și îmbrăcarea călugărițelor, și a pus să fie confirmat în scris".

În aproape zece rânduri Thietmar prezintă o soție care se străduiește prin faptele sale să ajute sufletul răposatului ei soț. Bărbatul rămas văduv pare să acționeze diferit. Thietmar arată doar că Werner de Walbeck, după moartea soției lui, Liutgarda, a plâns-o cu lacrimi amare.

Ideile lui Thietmar sunt identice cu cele exprimate în cea de-a doua biografie a lui Mathilde, care este contemporană (în jurul anului 1002). Și aici este notat și subliniat caracterul excelent al căsătoriei care nu se opune pietății și care reprezintă o promisiune de mântuire pentru soțul admonestat pentru binele lui în timpul vieții și aprobat după moarte. Autorul arată că în căsătoria fericită există dragostea reciprocă a soților, o sexualitate temperată, egalitate și unitate între soț și soție. Toate acestea sunt lucruri pe care le aflăm deja în oglinzile carolingiene, cum este cea a lui Jonas de Orléans. Astfel, după cum afirmă Patrick Corbet, la începutul secolului al XI-lea „s-a întărit controlul ecleziastic asupra formării căsătoriilor

și, în același timp, a înflorit o ideologie ce pune în valoare conjugalitatea".

De altfel, ottonienii reprezintă un exemplu în materie de comportament matrimonial. Spre deosebire, trebuie să o mărturisim, de welfi și de salieni, sau, pentru Franța, de capețieni. Între nașterea unui fiu legitim al lui Otto I, în 928, și anul 1024, nu apar nici căsătorii condamnabile pe plan canonic, nici repudieri, nici concubinaje, nici bastarzi. Este adevărat că regina Mathilde manifestă cel mai bine această atitudine, dar nu este un caz izolat. Edith, care a murit cu mult înaintea soțului ei, Otto I, este lăudată pentru sprijinul ei spiritual foarte eficient. Adelaida, cea de-a doua soție a acestui împărat, primește la fel de multe laude.

Regele Henric al II-lea refuză să-și repudieze soția, Cunegunda, care nu i-a dăruit moștenitor. Poate că nu vrea să aibă necazuri cu Biserica. Dar mai ales dorește să se poarte ca un soț creștin. În perioada 1017–1019 el acordă opt diplome, dintre care șapte sunt legate de mânăstirea de maici de la Kaufungen, fondată de Cunegunda, care își revenea atunci după o boală gravă. În preambulul lor, împăratul afirmă că el și soția lui sunt „un singur trup și suflet". O diplomă o prezintă pe Cunegunda ca „preaiubita lui soție.".

În *Summa confessorum* compus de Thomas de Chobham prin anii 1210–1216, soțiile sunt invitate să profite de clipele cele mai intime – „în pat și în mijlocul îmbrățișărilor" – ca să le predice soților despre ceea ce este bine.

Această afecțiune care le permite soților să ducă o viață spirituală mai intensă se arată în cuplul format la începutul secolului al XII-lea de cavalerul Ansoud de

Maule și soția sa, Odeline. „De la soția sa legiuită, cu care s-a însurat când era fetișcană și pe care, cu evlavie, a adus-o la supunere în mod foarte demn, a avut șapte feciori și două fete." El se dovedește a fi un soț credincios. „Mulțumindu-se cu unirea legiuită, iubea neprihănirea; nu blama obscenitatea dorinței ca un laic, cu vorbe grosolane, ci o condamna în fața tuturor ca un doctor al Bisericii."

„După ce a purtat armele cavalerești timp de cincizeci și trei de ani, Ansoud a ajuns la vârsta bătrâneții și s-a îmbolnăvit." Simțindu-și aproape sfârșitul, le-a cerut călugărilor de la Saint-Evroul să-l primească în rândul lor, ca să moară în veșmintele benedictine. Aceștia au acceptat. Dar, cum era nevoie de consimțământul soției lui, după ce i-a dat ultimele sfaturi fiului cel mare, i s-a adresat ei astfel: „Odeline, sora mea dulce, blânda mea soție, te rog, ascultă-mi cu bunăvoință cererea. Până acum am păstrat unul față de celălalt credința conjugală, după lege; cu ajutorul lui Dumnezeu, am trăit împreună fără ciocniri, fără certuri rușinoase, vreme de mai bine de douăzeci de ani. Prin unirea noastră legiuită am adus pe lume urmași cinstiți [...]" Apoi îi cere voie să se călugărească.

Acest discurs arată că Orderic Vital îi atribuie lui Ansoud afecțiune față de soția lui. Aceasta nu se lasă mai prejos. „Buna lui soție, deprinsă să nu se împotrivească niciodată vrerii lui Ansoud, înlăcrimată, dar fără să se plângă, plină de respect, supunându-se soțului ca de obicei, i-a acordat ceea ce-i cerea."

Prin urmare, strategia familială nu împiedică nașterea afecțiunii în timpul căsniciei. La sfârșitul secolului

al XII-lea, Baudouin de Guines, mic nobil din regiunea Calais, a fost însurat de tatăl său, ca și Ansoud, fără să-și poată spune părerea. Cu toate acestea, la moartea soției se îmbolnăvește atât de tare de inimă rea, încât doctorii îl cred pierdut.

Și în Orientul bizantin există astfel de sentimente în sânul cuplului. Eustathius din Salonic, comentând *Iliada*, arată că o căsnicie fericită implică „dragoste, afecțiune, dorință, o blândă familiaritate, sfat sau consolare". Într-adevăr, bizantinii consideră că afecțiunea reprezintă un element indispensabil căsătoriei. La soți, dovezi importante ale prezenței ei sunt fidelitatea și, mai ales, durerea la moartea soției. Se cunoaște fidelitatea lui Ioan al II-lea Comnenul față de soția sa, Irina de Ungaria. După spusele unui cronicar, „el a cârmuit bine și a trăit într-un fel plăcut lui Dumnezeu, iar purtarea sa nu era nici ușuratică, nici necuviincioasă". El arată că partenera lui de viață i s-a alăturat la fondarea mânăstirii Pantocrator. Când află de moartea ei, cu toate că atunci era în campanie în Asia Mică, revine pe dată la Constantinopol și ține doliu după soția lui, un doliu insuportabil. Infidelitatea nu-l împiedică pe bărbat să simtă atașament, în schimb doliul este un semn indispensabil. Manuel I își tratează soția, Berthe de Sulzbach, cu toate onorurile datorate rangului ei, în vreme ce o înșală cu nerușinare. Însă când ea moare, „considerând că moartea ei este o sfâșiere a propriului trup", „el urlă de durere ca un leu".

Ca și în Occident, textele vorbesc despre afecțiune mai ales în legătură cu soțiile. Așa cum observă Angeliki

E. Laiou, „de altfel, este un sentiment foarte potrivit pentru femei, care au față de soții lor mai degrabă *philtron*, nu *eros*". Această afecțiune este marcată în primul rând de ajutorul adus soțului. Ana Comnena arată astfel că Irina Ducas îl însoțește pe împărat în expedițiile militare, sfătuindu-l și apărându-l de comploturi și de boli. Femeia care își iubește soțul este „ajutoarea trupului lui întreg și partenera sufletului lui". Când moartea pune capăt unirii, ea se dedică unui doliu profund. Așa stau lucrurile cu *Augusta* Sofia Comnena: „A avut un soț dintre nobili și a dat naștere unui băiat și unei fiice; la vârsta de șaptesprezece ani, înțelegerea dintre inima ei și a soțului fiind sfărâmată, ea și-a ascuns frumusețea sub veșminte întunecate." Afecțiunea femeii implică și supunerea în fața voinței soțului, cel puțin în modelul tradițional. Însă faptul că soții sunt de același rang din naștere și că femeia rămâne legată de familia din care vine au atras niște schimbări în secolele al XI-lea și al XII-lea. Ana Comnena scrie că-și iubește în primul rând tatăl și mama, apoi soțul, copiii și științele umanistice.

În privința lui *eros*, iubirea înflăcărată, apare nu numai în textele literare, ci și în sursele narative, și chiar în cele juridice. Totuși, Psellos folosește termenul *eros* și derivatele sale în legătură cu însoțirile ce nu sunt legiuite. În voluminoasa sa operă, Nicetas Choniates nu-l folosește decât în două rânduri în privința însoțirilor legiuite. Mentalitatea epocii nu admite iubirea, pasiunea decât în legăturile din afara căsătoriei. Când Alexis Axouch, acuzat în 1167 de complot împotriva lui Manuel Comnenul, este prins și călugărit, soția lui vrea să se sinucidă, căci, zice Choniates, „și-a iubit soțul, i-a arătat afecțiune

și a dat dovadă de înțelepciune mai mult ca oricare femeie, și a fost numită cea mai frumoasă, ea, podoaba strălucitoare a sexului feminin". Întrucât este împiedicată s-o facă, ea îl imploră pe împărat să-i dea înapoi soțul. Manuel refuză, iar ea „și-a petrecut viața în lacrimi, precum turturelele cuminți, preumblându-se prin palat și jelind, până ce s-a lăsat pradă nebuniei și morții". Așadar, nu se poate tăgădui că o astfel de femeie și-a iubit cu pasiune soțul; și totuși, Choniates nu folosește niciodată termenul *eros*, poate pentru că acesta i se pare că are caracter negativ. Femeia care își iubește soțul este „ajutoarea trupului lui întreg și partenera sufletului lui".

Pornind de la petițiile pentru achitare, Claude Gauvard arată foarte bine că iubirea conjugală se situează în același timp pe planul relațiilor sexuale și pe cel al sentimentelor. Desigur, textele se arată prea puțin locvace în privința înțelegerii sexuale dintre soți. Jean Gerson o justifică prin procreare, față de ereticii care stigmatizează dragostea fizică. „Răspund că frumusețea și credința legământului de căsătorie scuză această lucrare a păcatului, atât pentru scopul de a avea urmași care să-l slujească pe Dumnezeu, cât și pentru a-și păstra credință unul altuia în timpul traiului lor împreună." Sexualitatea contribuie la împlinirea căsătoriei. Acest lucru este valabil chiar și pentru cei de condiție modestă. Într-o cerere de achitare este vorba despre o pereche de țărani; nevasta lui Jean Flambert, așezată alături de soțul ei, „se apucă să-l plesnească peste obraji, zicând că el o s-o sărbătorească de trei ori în acea noapte". Totuși, nu se cuvine să se vorbească despre plăcere în cadrul

conjugal, în vreme ce lucrurile stau altfel în privința relațiilor extraconjugale. Nevasta lui Jean Flambert îndrăznește să vorbească așa pentru că e beată. Stăpânul cârciumii în care se află cei doi declară că nu e frumos ca „o femeie cuviincioasă să vorbească așa în casa altuia". De altfel, obligația de a tăcea este de ordin mai mult social decât moral, căci relațiile sexuale trebuie să se situeze într-un context care nu perturbă ordinea socială. Se cuvine să fie imitați petiționarii care au „trăit împreună în mare tihnă, așa cum trebuie să fie bărbatul și femeia". Și totuși, unele femei nu șovăie să vorbească despre dragostea fizică și s-o laude. Christine de Pisan, a cărei rigoare morală este incontestabilă, scrie despre „prima ei noapte de căsnicie":

> Prinților, el mă face s-amețesc
> Când zice că al meu se socotește
> De-atâta drag eu viața-mi prăpădesc
> Și sigur e că tare mă-ndrăgește.

„Înflorirea iubirii curtenești, exaltarea iubirii divine i-au incitat pe literați și pe istorici să opună un sentiment neapărat pur unui contact fizic brutal și zămislitor. Probabil că această diviziune între inimi și trupuri persistă în secolele al XIV-lea și al XV-lea. Ea nu rezistă deloc la lectura petițiilor pentru achitare" (Claude Gauvard).

În cea mai mare parte a timpului, nu există antagonism între consimțământul soților și cel al familiilor. Dar în ce măsură sentimentul amoros preliminar căsătoriei continuă în timpul vieții împreună? Printre omucideri, cele produse între soț și soție nu reprezintă decât 1% dintre cazuri, în vreme ce apărarea soțului sau a soției

este mult mai frecventă. Uneori femeia își riscă chiar viața pentru a-și apăra soțul. Și pentru a obține achitarea, ea nu șovăie să invoce o „dragoste mare și fierbinte". Situația inversă este la fel de frecventă. De altfel, unele expresii fugitive marchează tandrețea. O tânără femeie se jeluiește, căci se teme că și-a pierdut soțul, de la care nu mai are vești. Un bărbat care a fost închis pentru că a furat osânză suferă fiindcă nu poate să-și viziteze soția bolnavă, care se află la spitalul Saint-Jean din Noyon. Și când Raoulet de la Barre se hotărăște să-și pună capăt zilelor, „s-a dus la soția lui, care era bolnavă și zăcea lângă foc dezvelită cu totul, și a învelit-o"; apoi încuie ușa cu cheia și suie în pod, unde se spânzură.

Desigur, petiționarii recurg la elementele care pot favoriza achitarea. Însă se poate deduce din aceste texte că se cuvine să întreții dragostea în timpul vieții conjugale. Ceea ce nu înseamnă că tandrețea trebuie să fie pasiune, în care lumea nu are încredere și care naște gelozia.

Prin urmare, de la sfârșitul Evului Mediu încoace, căsătoria implică acest element afectiv care se regăsește în societățile rurale tradiționale. Dar, așa cum semnalează Claude Gauvard, trebuie să facem distincție între „iubirea nebunească" și „iubirea dreaptă și adevărată, cu speranța de căsătorie". Cea de-a doua rămâne ascunsă în casă, unde este trăită pașnic.

Și testamentele dau de înțeles că există o anumită relație afectuoasă între soți. De exemplu, sub domnia lui Carol al VI-lea. „Și cu osebire între celelalte lucruri, pentru iubirea dreaptă, intimitatea și tovărășia pe care le-am aflat la prea-scumpa și iubita mea tovarășă, Jeanne de Bellangues, soția mea, și sper să rămână așa cât o vrea

Dumnezeu să fim împreună, voiesc și poruncesc prin acest testament ca darul pe care ni l-am făcut unul celuilalt, toate bunurile noastre mobile, pentru totdeauna și dobândite pe viață, să rămână, să fie valabile și să-și manifeste întregul efect..." Simonnette la Maugère, care a devenit văduva lui Robert Mauger, primul președinte al Parlamentului din Paris, declară în testamentul său din 26 octombrie 1420: „Poruncesc ca, în cazul în care soțul meu va muri înaintea mea, trupul meu să fie îngropat împreună cu al lui, dacă e îngropat la Paris, iar dacă nu e îngropat la Paris, să fie dus acolo unde este îngropat al lui, iară dacă eu mor înaintea lui, să fiu îngropată acolo unde va porunci soțul meu."

Aceleași observații pot fi făcute în cazul altor țări din Europa. Donato Velluti, judecător florentin care a avut numeroase însărcinări comerciale, a lăsat o cronică domestică. În ea vorbește despre prima lui soție. „Să vorbim mai întâi despre Monna Bice, prima mea soție, cu care m-am însurat în ianuarie 1341. Era mititică și deloc frumoasă; dar înțeleaptă, bună, plăcută și demnă de a fi iubită, bine-crescută și plină de toate virtuțile care o făceau perfectă; toată lumea o iubea și o prețuia; și am fost tare norocos, căci mă iubea și mă dorea din toată inima [...] A trăit cu mine în sfântă pace și mi-a adus în viață mult farmec, iubire și avere [...] Grația divină a fost cea care m-a salvat, căci sunt convins că, dacă ea n-ar fi fost în viață, n-aș fi fost salvat de primejdiile care s-au năpustit asupra mea [...] Ea a murit în iulie 1357, așa încât a trăit cu mine șaptesprezece ani."

La Prato, la sfârșitul secolului al XIV-lea, Niccolo dell'Ammannato Tecchini, însurat cu Francesca, își

mărturisește suferința atunci când soția lui este lovită de o boală incurabilă. O vizitează de patru-cinci ori pe zi și, la moartea ei, scrie: „Și aceasta mă umple de atâta suferință, că nu mai pot să mănânc și nici să dorm. Când mă gândesc la tovarășa de viață pe care am pierdut-o, moartea îmi pare mai dulce ca viața [...] Nicicând n-am simțit durere așa de mare!"

La mijlocul secolului al XV-lea, în corespondența dintre Margaret și John Paston, familie nobilă din Norfolk, se vorbește despre administrarea pământurilor lor, dar apare și o tandrețe reală. Margaret se plânge de absențele îndelungate ale soțului, care, după părerea ei, merge prea des la Londra. Ea își încheie întotdeauna scrisorile cu expresii care dovedesc afecțiunea: „Te rog să-mi scrii neapărat despre sănătatea și treburile tale, căci fii sigur că nu voi avea tihnă până nu primesc vești de la tine"; „Te rog, nu te zgârci la scris până ce vii acasă. Aș vrea să primesc o scrisoare în fiecare zi." În ceea ce-l privește, John Paston, după o vizită a lui Margaret la Londra, îi trimite pe 20 septembrie 1465 o scrisoare afectuoasă și glumeață, care se termină chiar cu niște versuri ușurele. „Dragă și bună doamnă, primește salutările mele, și îți aduc mulțumiri pentru marea bucurie pe care mi-ai făcut-o venind aici, unde m-ai costat o grămadă de bani și de deranj [...]

Dar tu cu pace fii și bucurare
Căci poezia mea-i curtenitoare.
Sir Percy, salutări ai de la el
Și ai lui, cu mâță, șoaric și cățel.
Cu toții sunt mâhniți că ai plecat
Căci blândă și nurlie te-au aflat."

Tot așa, scrisorile pe care și le trimit Margery Paston, născută Brews, și John Paston al III-lea le vădesc dragostea. Margery îi scrie soțului în februarie 1477: „Preaveneratul și respectatul și foarte iubitul meu Valentin, te salut. Sper că ești bine, sănătos, și mă rog la Domnul Atotputernic ca așa să fii multă vreme [...] Dacă vrei să știi ce mai fac, află că nici sănătatea, nici inima mea n-o duc bine câtă vreme n-am vești de la tine [...] Dacă mă iubești, după cum cred eu, n-o să mă lași deoparte. Într-adevăr, chiar dacă n-ai avea nici jumătate din veniturile tale, și chiar dacă ar trebui să muncesc mai mult decât a muncit vreodată o femeie, nu te-aș părăsi:

> Dacă îmi ceri de-a pururi credință, al meu mire,
> Doar pentru tine veșnic voi arde vâlvătaie.
> Prietenii voința n-or să mi-o încovoaie,
> Inima-mi poruncește făr'de sfârșit iubire
> Sfidând orice primejdii în cale s-or ivi.
> E greu acum, dar calea ni se va netezi."

Totuși, dragostea extraconjugală, dat fiind că nu este supusă reținerii care trebuie să guverneze raporturile dintre soți, sau pentru că, nelegiuită fiind, dă ocazia unor sancțiuni, sau pur și simplu pentru că iese din norma impusă de societate, apare mult mai explicit în texte.

2

DRAGOSTEA EXTRACONJUGALĂ

În privința dragostei este întotdeauna greu să distingem între ceea ce ține de sexualitate și ceea ce se referă la sentimente. Am văzut deja că în cadrul căsătoriei sexualitatea are ca scop procrearea, însă că afecțiunea dintre soți trebuie să constituie norma; în schimb, în cadrul extraconjugal sexualitatea pare să capete prioritate, chiar dacă aspectul sentimental nu este exclus. De altfel, trebuie să se facă deosebire între ceea ce durează mai mult, cum este concubinajul, la fel cu căsătoria, și ceea ce, în multe situații, pare mai efemer, cum este simplul desfrâu sau adulterul, sau chiar se caracterizează prin scurtimea sa, cum este raportul cu o prostituată – de altfel, vocabularul este explicit în acest caz, vorbindu-se de „una scurtă*". Desigur, textele noastre nu oferă informații exacte. Așa încât multe lucrări care se ocupă de „comportamentul amoros" se limitează la aspectul sexual, sau cel puțin pun accentul pe el.

* În franceză *passe*, din aceeași familie de cuvinte cu *passer*, „a trece" (*n.t.*).

Héloïse și Abélard

Povestea lui Héloïse și a lui Abélard reprezintă o excelentă tranziție, dat fiind că ei au o relație înainte de a ajunge, de voie, de nevoie, să se căsătorească.

Pentru a cunoaște evenimentele dispunem de o povestire autobiografică a lui Abélard, căreia editorii moderni i-au dat titlul *Histoire de mes malheurs* (*Povestea nenorocirilor mele*), și de șapte scrisori care alcătuiesc ceea ce obișnuim să numim corespondența dintre Abélard și Héloïse. Trei dintre ele au fost scrise de Héloïse din mânăstirea Paraclet, în Champagne, celelalte patru de Abélard. Ultimele două, care se referă la viața monastică feminină, nu pot fi puse pe același plan cu primele cinci, care reflectă o iubire înflăcărată. Aceste texte au ridicat mari probleme legate de autenticitate. Totuși, așa cum notează Jacques Verger, „majorității specialiștilor, chiar și în zilele noastre, li se pare rezonabil să considere că aceste texte sunt aproape în întregime ceea ce pretind a fi: opera comună a lui Abélard și a lui Héloïse, redactată efectiv în anul 1130, atât pentru a exorciza un trecut dureros, cât și pentru a-și asuma cu luciditate cicatricile lui de neșters". Totuși, probabil că originalele, pe măsură ce au fost recopiate, au suferit interpolări.

Într-o lucrare recentă, Guy Lobrichon arată că Abélard a eclipsat-o pe Héloïse, al cărei nume nu a străbătut secolele decât grație faimei amantului și apoi soțului ei. În realitate, Héloïse nu este doar o îndrăgostită înflăcărată, ci și o intelectuală remarcabilă, „atât inițiatoare, cât și discipolă".

Se cuvine să semnalăm că un manuscris al lui Chrétien de Troyes cuprinde peste o sută de scrisori ale unui cuplu

format dintr-un profesor celebru și o elevă. Îi unește o iubire profundă. Scrisoarea 7 (femeia): „Celui care a fost iubit până acum și va fi întotdeauna, cea care este a lui cu totul, în realitate și prin afecțiune..." Scrisoarea 20 (bărbatul): „Să fii sănătoasă, steaua mea a cărei strălucire nu pălește defel. Să fii sănătoasă, nădejdea mea cea mare, tu, singura care mă încânți și pe care memoria mea nu trebuie niciodată să te evoce, căci niciodată nu te lasă să ieși din ea." Din păcate, cei care corespondează rămân anonimi, lipsesc detaliile exacte despre loc și timp. Din prudență oare? Sau poate că persoana care a copiat manuscrisul la Clairvaux, în jurul anului 1470, a înlăturat orice referință explicită? Pentru S. Piron, atribuirea acestor scrisori lui Héloïse și lui Abélard reprezintă cea mai bună soluție. Guy Lobrichon nu este de aceeași părere. Fiind în dubiu, nu vom ține cont de aceste texte când expunem povestea de dragoste dintre Héloïse și Abélard.

La sfârșitul lui 1115 – începutul lui 1116, Pierre Abélard are treizeci și șase sau treizeci și șapte de ani. Este un profesor celebru. „...tocmai când mă consideram singurul filozof din lume și nu mă temeam de nici o tulburare pe viitor, am început să las frâiele mai moale în favoarea poftei, chiar eu, care înainte trăisem foarte cumpătat [...] mă îngrozeam de murdăria târfelor, iar asiduitatea cu care îmi pregăteam lecțiile mă reținea de la rătăcire sau de la frecventarea femeilor nobile..."* În acea vreme o cunoaște pe Héloïse.

---

* Citatele din corespondența celor doi sunt preluate din Héloïse și Abélard, *Autoportrete epistolare*, trad. din limba latină de Dan Negrescu, Editura Paideia, București, 1995, pp. 27–29, 31, 32, 35–37, 39, 40, 44, 95, 97, 98, 119 (*n.t.*).

Se pare că ea s-a născut în 1100 – Guy Lobrichon înclină către 1090/1095. Ne spune că „era nurlie, iar întinderea cunoștințelor făcea din ea o femeie excepțională". Era nepoata unui anume Fulbert, canonic la Notre-Dame, care a adus-o în casa lui și s-a ocupat de studiile ei, adresându-se lui Abélard pentru a-i desăvârși educația. „...pe ea am considerat-o", scrie acesta, „mai potrivită spre a mă uni în iubire și am crezut că voi fi în stare de aceasta cu cea mai mare ușurință. Aveam un asemenea renume și într-atât mă remarcam datorită tinereții și frumuseții, încât, indiferent de femeia pe care aș fi onorat-o cu iubirea mea, nu mă temeam de refuzul nici uneia".

Chiar dacă la început s-ar zice că Abélard se gândește lucid la o relație, se pare că în scurtă vreme este copleșit de pasiune, la fel cum se întâmplă cu Héloïse. „Sub pretextul învățăturii ne dedicam profund iubirii, iar acele tainice alunecări pe care le dorea iubirea le oferea chiar studiul. Și astfel, deși cărțile deschise, cuvintele reaminteau fără încetare mai mult despre iubire decât despre învățătură, iar săruturile erau mai multe decât cugetările. Mâinile ajungeau mai adesea la sâni decât la cărți; iubirea ne întorcea privirile mai adesea către ea, decât să ni le îndrepte spre scrierea celor învățate. Pentru a nu trezi nici un fel de suspiciuni, iubirea mea îi dădea chiar lovituri [Fulbert îi spusese că, dacă Héloïse se arată neatentă, Abélard „trebuie să recurgă la cele mai aspre pedepse"], dar iubirea – nu furia; cu bunătate, nu cu mânie, încât acestea depășeau suavitatea tuturor uleiurilor parfumate. Ce să mai spun? N-am lăsat să-i scape lăcomiei noastre nici o treaptă a iubirii, încât tot ce a putut inventa iubirea ca neobișnuit ne-a inspirat. Și, cu cât ne pricepeam mai puțin la început la aceste plăceri, cu atât mai înflăcărat rămâneam în ele și cu atât mai puțin puteam ajunge la plictiseală."

Abélard compune pentru iubita lui cântece de dragoste de care e tare mândru, după cum reiese atât din *Povestea nenorocirilor mele*, cât și din corespondență. Pune să fie cântate pe străzi, ceea ce arată cu câtă libertate își afișa iubirea. „...iar dacă totuși se întâmpla să născocesc niște versuri, acestea erau de dragoste și nu taine ale filozofiei. Căci multe din aceste poezii, după cum știi, sunt interpretate fără încetare până în ziua de azi, în multe ținuturi, de cei pe care viața îi încântă în mod deosebit cu aceeași trăire." Héloïse supralicitează: „Mărturisesc că – în ceea ce te privește – două erau cele prin care reușeai să atragi pe loc atenția oricărei femei, și anume prin farmecul cu care te impuneai vorbind și prin cel al cântării. [...] Prin acestea, ca într-un joc ce odihnește truda exercițiului filozofic, ai lăsat mai multe poezii compuse într-un ritm și formă menite să deștepte pofta de dragoste, poezii care repetate adesea mult peste măsură, datorită suavității atât a textului, cât și a melodiei, păstrau fără încetare numele tău pe buzele tuturor; încât dulceața melodiilor tale nu le îngăduia nici măcar neștiutorilor de carte să nu se gândească la ele. Pornind de la ele, femeile suspinau în iubire pentru tine. Și, cum cea mai mare parte a acestor poezii cânta iubirile noastre, am aflat aceasta în scurt timp din numeroase ținuturi, iar invidia multor femei împotriva mea s-a aprins în flăcări." Dar, după cum am văzut, Abélard pomenește și de îmbrățișări înfocate.

Foarte surprinzătoare pare atitudinea lui Héloïse, această fată de cincisprezece ani care amintește de plăcerea împărtășită, într-o societate în care căsătoriile sunt aranjate. „Niciodată (Dumnezeu o știe) nu am căutat în tine nimic

altceva decât pe tine însuți, dorindu-te cu totul pe tine neprihănit, și nu cele ce-ți aparțineau. Nu am urmărit nici pactul căsătoriei, nici vreo zestre și, în sfârșit, m-am străduit să împlinesc nu plăcerile sau voințele mele, ci pe ale tale (după cum însuți știi). Iar dacă numele de soție pare mai sfânt și mai în putere, mie totuși cuvântul prietenă mi-a apărut mereu ca fiind mai plăcut; sau, dacă nu-l socotești revoltător, chiar cel de amantă sau târfă. Astfel, cu cât m-aș fi umilit mai mult de dragul tău, cu atât mai mare farmec aș fi avut pentru tine și astfel aș fi lovit mai puțin în gloria superiorității tale."

Prins cu totul de dragostea lui, Abélard începe să neglijeze învățătura. Cât despre Fulbert, aflând despre legătură, îl alungă din casă. Întrucât îndrăgostiții nu pot suporta despărțirea, continuă să se vadă în taină. Dar sunt surprinși ca Marte și Venus, arată Abélard. De altfel, Héloïse își dă seama că este însărcinată. Ea îl înștiințează pe Abélard, care profită de absența unchiului fetei și o răpește într-o noapte, trimițând-o cu o escortă în Bretania. Ea se instalează la sora filozofului și aduce pe lume un băiat, căruia îi pune numele Astrolabe. Abélard rămâne la Paris.

La început, Fulbert înclină spre răzbunare. Se gândește deja să pună niște oameni să-l ucidă sau să-l schilodească pe Abélard, dar se teme de represaliile familiei acestuia. Abélard se duce la el, îl asigură că aventura lui „[...] nimănui care a încercat vreodată puterea iubirii nu i s-ar părea de mirare [...], i-am amintit în ce ruină i-au prăbușit femeile chiar și pe cei mai de seamă bărbați, începând chiar de la nașterea neamului omenesc" și se oferă să se însoare cu Héloïse. Nu pune decât condiția ca această căsătorie să rămână secretă, ca să nu-i umbrească

reputația. Fulbert acceptă aranjamentul, iar el merge la amantă, în Bretania.

Spre marea lui surprindere, ea se împotrivește cu îndârjire. Abélard nu ține seama de argumentele pe care le invocă ea. De altfel, în acea epocă nu se obișnuia ca viitoarea soție să se opună unei căsătorii stabilite de două familii - să ne amintim că Abélard este primul născut, iar tatăl său s-a retras la mânăstire. Lucrul cel mai interesant sunt argumentele aduse de Héloïse. În ciuda numeroaselor citate din Părinții Bisericii și din autori antici, probabil datorate lui Abélard, care a revizuit ulterior textul, acesta reflectă, fără îndoială, gândirea tinerei. Mai întâi, ei nu-i pasă deloc de onoarea familiei, nici de soarta lui Astrolabe, care fără această căsătorie este condamnat să rămână bastard. „Ea însă, dimpotrivă, nefiind deloc de acord cu aceasta, nu s-a lăsat convinsă, din două motive: pericolul și dezonoarea care mă amenințau direct. S-a jurat că, în legătură cu cele întâmplate, nu-l voi putea liniști pe unchiul ei prin nici o satisfacție, ceea ce s-a și dovedit ulterior. [...] cât de nedemn, dar vrednic de plâns, ar fi ca acela pe care natura l-a creat pentru toți să se dedice unei singure femei și să fie subjugat de o asemenea rușine." Mergând mai departe, ea arată inconvenientele stării conjugale, insistând asupra aspectelor materiale sordide. „Apoi să nu omit neajunsul adus studiului filozofiei, precum și statutul pe care mi l-ar conferi o alianță legitimă. Ce pact s-ar putea încheia între profesorat și starea de sclav însoțitor, între condei și leagăn, între cărți sau tabla de scris și furca de tors, între stil* sau pana de scris și fus? În sfârșit, cineva dedicat meditațiilor

* Condei de metal sau de os, ascuțit la un capăt și turtit la celălalt (*n.ed.*).

sacre sau filozofice ar putea oare suporta scâncetele copilului, hrănirea acestuia și toate cele ce-l potolesc, apoi cântecele de joacă și tumultul mulțimii din familie, atât din partea bărbaților, cât și a femeilor? Cine ar avea puterea de a suporta acele continue miasme ale murdăriilor copiilor?"

În concluzie, „...cu cât mai drag îi apare ei – și mai onorabil pentru mine – să fie numită amantă decât soție, adică să mă păstreze pentru sine prin farmecul ei și nu să mă constrângă prin forța lanțului căsătoriei; de asemenea, că noi, separați o vreme, vom simți plăcerile din timpul întâlnirii noastre ca fiind cu atât mai deosebite cu cât sunt mai rare". Astfel, Héloïse adoptă o poziție de-a dreptul modernă. Mai degrabă ei decât lui Christine de Pisan, care pe nedrept a fost transformată într-o feministă, ar trebui să-i dăm acest titlu. Refuzând căsătoria, Héloïse se sacrifica din dragoste, în vreme ce această dragoste poate că nu era împărtășită deplin. „Dorința nemăsurată te-a unit cu mine mai curând decât prietenia, flacăra poftei trupești mai curând decât iubirea", avea să-i scrie ea.

În ciuda acestor argumente, amanții primesc binecuvântarea nupțială, probabil în cursul anului 1117. Apoi se retrag discret, fiecare la casa lui. „După aceea, ne-am retras fiecare la locul său, iar ulterior nu ne-am mai văzut decât rar și în taină, pentru a ascunde cât mai bine ceea ce înfăptuiserăm." Întâlniri în care se manifestă pasiunea lor. „La puțină vreme după cununie, îți amintești, te retrăseseși la mânăstirea din Argenteuil, am venit într-o zi în taină să te văd: senzualitatea mea dezlănțuită și-a stâmpărat foamea cu tine într-un colț al refectoriului, în lipsa altui loc în care să ne dedăm la aceasta."

Fulbert, temându-se probabil că Abélard va contesta o căsătorie atât de tainică, pornește s-o dea pe față. Întrucât Héloïse susține contrariul, Fulbert o maltratează în câteva rânduri. Atunci Abélard o trimite într-o mânăstire de călugărițe-fecioare, la Argenteuil, în apropierea Parisului. Fulbert și ai săi, crezând că vrea s-o facă să se călugărească, urzesc un complot. Într-o noapte Abélard este surprins pe când dormea și este castrat.

Nu se știe care a fost reacția lui Héloïse când a aflat de oribila răzbunare a unchiului ei. Cât despre Abélard, scrie că „...mărturisesc că mai curând tulburarea provocată de rușine m-a împins către ascunzișurile zăvoarelor mânăstirești, decât devoțiunea convertirii". Totuși, trebuie ca Héloïse nu doar să consimtă, ci să și accepte să se consacre lui Dumnezeu, când nu are nici măcar douăzeci de ani. Abélard declară că „Héloïse, urmând singură ordinul meu, își pusese deja vălul și intrase la mânăstire". E drept că Héloïse a acceptat fără șovăială, dar avea să-i reproșeze amantului ei că i-a înfățișat cererea ca pe un act de supunere, nu de dragoste.

Héloïse avea să-și amintească toată viața plăcerile iubirii. Ea scrie de la Paraclet: „Într-adevăr, acele plăceri ale celor plini de iubire pe care ni le-am făcut simțite în egală măsură mi-au fost atât de plăcute încât nu ar putea nici să-mi displacă acum, nici să-mi alunece din memorie. Spre orice loc m-aș întoarce, ele pătrund în privirile mele împreună cu doririle. Nu mă cruță de nălucirile lor nici când dorm. În timpul solemnităților slujbei, când rugăciunea ar trebui să fie mai pură, imaginarea nerușinată a acelor plăceri îmi cuprinde atât de adânc preanenorocitu-mi suflet, încât mă dedic mai mult acelor nerușinări decât rugăciunii. Deși ar trebui

să gem pentru cele făptuite, mai curând suspin pentru cele pierdute.

Nu doar cele ce le-am făcut, ci și locurile și timpurile în care le-am săvârșit acelea mi-au rămas întipărite în gând împreună cu tine, încât petrec cu tine întreg în ele și nu mă pot liniști întru ele nici când dorm. Adesea gândurile mele sunt surprinse în chiar mișcarea trupului meu și nu se liniștesc din cauza cuvintelor nechibzuite."

Dar trebuie oare să ne luăm după P. Dinzelbacher când spune că a constatat „acest fenomen pe care l-am numit descoperirea iubirii la mijlocul Evului Mediu și care ține mai degrabă de istorie decât de istoria literară, pentru că experiența trăită a precedat moda poetică"? Ne putem îndoi de aceasta când examinăm unele texte de la începutul Evului Mediu.

Augustin, celebru concubin

În Imperiul Roman, termenul *concubina*, la început peiorativ, a căpătat treptat un sens onorabil. Relațiile cu o concubină, durabile și exclusive, asemenea unei căsătorii, au fost privite cu indulgență atunci când nivelurile sociale ale celor două persoane erau singurul motiv pentru care această situație nu se transforma în căsătorie legitimă. Juriștii au ratificat această părere, estimând că în acest caz concubinajul este onorabil, cu condiția ca femeia să fie liberă, sclavele neputând să se mărite. În tratatul său despre *De bono coniugali*, Sfântul Augustin scrie: „Altă întrebare care se pune de obicei. Iată un bărbat și o femeie; nici el nu este soțul altei femei, nici ea nu este soția altui bărbat; au raporturi trupești nu în vederea

odrăslirii, ci doar în vederea satisfacerii senzualității lor; totuși, au luat reciproc angajamentul să nu aibă alte relații, el cu altă femeie și ea cu alt bărbat; se poate numi căsătorie însoțirea lor? Da, desigur, la nevoie și fără să fie absurd. Dacă angajamentul lor ține până la moartea unuia dintre ei [...] Căci dacă un bărbat stă o vreme cu o femeie, până ce găsește alta recomandabilă fie prin rang, fie prin avere, cu care să se însoare, este adulterin în inima lui, nu față de cea pe care dorește s-o găsească, ci față de cea cu care împarte așternutul, dat fiind că nu este unit cu ea prin legătura nupțială."

De altfel, Augustin reprezintă exemplul perfect al cuiva care a trăit în concubinaj cu femeia iubită. Într-adevăr, îi cunoaștem activitatea sexuală datorită *Confesiunilor*, scrise în jurul anului 397.

La vârsta de șaisprezece ani este asaltat de poftele tinereții. „Și ce altceva decât a iubi și a fi iubit era lucrul care mă desfăta atât?"* Mama lui, Monica, îl avertiza. „Căci ea voia – și-mi aduc bine aminte cum m-a sfătuit în secret cu foarte multă îngrijorare – să nu mă dedau desfrâului și, mai cu seamă, să nu păcătuiesc cu soția cuiva." Însă mama nu-l face să recurgă la soluția legitimă, și anume căsătoria, pentru că părinții doreau ca el să-și dezvolte talentele. „Nu s-a îngrijit de asta, întrucât exista teama să nu-mi fie zădărnicită speranța după ce aș fi fost prins în lanțurile căsătoriei."

Augustin pleacă la Cartagina, cu poftele clocotind în continuare în el. „A iubi și a fi iubit reprezenta pentru

* Augustin, *Confesiuni*, trad. din latină de Gh. I. Șerban, Humanitas, București, 1998. Citatele care urmează se află (respectiv) la paginile 117, 121, 122, 133, 156, 232, 234 (*n.t.*).

mine ceva încă și mai dulce, dacă îmi era dat să mă bucur și de trupul celei care mă iubea." După puțină vreme, în 372, își găsește o femeie cu care trăiește treisprezece ani, până în 385, și care-i naște un fiu, în 373. I-a rămas fidel în toată această perioadă și, cum cuplul n-a avut decât un copil, probabil că a recurs la metode de limitare a nașterilor. „În anii aceia aveam o singură femeie, pe care n-o cunoscusem prin acea căsătorie numită «legală», ci pe care o alesese patima mea nestatornică și lipsită de înțelepciune, însă una singură, căreia îi păstram fidelitatea patului; prin aceasta, desigur, încercam eu, prin propriul meu exemplu, să-mi dau seama ce deosebire este între o legătură conjugală, care se încheie numai cu dorința de a procrea, și o legătură a unei iubiri desfrânate, în urma căreia, chiar dacă se nasc copii, ei se nasc împotriva voinței părinților, deși, odată născuți, ei îi silesc pe părinți să-i iubească." Augustin arată limpede ce anume desparte concubinajul de căsătorie. „Concubinajul era în mod explicit sexual. Augustin și-a ales perechea pentru că o iubea; și se culca împreună cu ea pentru că acest lucru îi plăcea, nu ca să-i dea mamei lui nepoței sau orașului cetățeni" (Peter Brown). Să notăm că această legătură îi pare mai puțin importantă decât prietenia masculină.

Însă atunci când cariera îl aduce la Milano, spre sfârșitul anului 384, la vârsta de treizeci de ani, Augustin trebuie să ia o hotărâre de care va depinde viața lui viitoare. Timp de câteva luni se gândește la căsătorie, dar perspectiva nu-l entuziasmează. „Căci pe nici unul dintre noi [se referă și la prietenul lui, Alypius] nu-l ducea gândul, decât cu totul vag, la îndatorirea de a păstra și respecta căsătoria și de a da naștere copiilor, dacă acestea reprezintă

într-adevăr podoabele căsătoriei. Însă, în timp ce pe mine, în cea mai mare măsură și într-un chip amarnic, mă chinuia obișnuința intrată în sânge de a sătura nesăturata mea poftă carnală, pe el în schimb îl atrăgea numai și numai curiozitatea." Mama lui îi găsește o soție, care de altfel era prea tânără ca să se mărite. „Și se stăruia fără încetare să-mi iau o soție. Și deja mă îndreptam spre cineva, ba chiar mi se sugera ceva în acest sens; cert este însă că mama își dădea toată silința ca, odată căsătorit, botezul cel mântuitor să mă spele de păcate."

Rămânea problema concubinei. Aceasta a făcut ceea ce se aștepta de la ea, s-a întors în Africa, făgăduind să nu mai aibă relații sexuale. Augustin a fost foarte îndurerat, dovadă că o iubea. „...femeia cu care obișnuiam să mă culc a fost smulsă de lângă mine, fiind considerată o piedică în calea căsătoriei mele, și inima mea, care era lipită de ea, a rămas zdrobită și rănită, și-și târa după ea sângele. Ci fata s-a reîntors în Africa, jurând în fața Ta că nu va mai ști de alt bărbat, lăsându-mi mie pe acel fiu natural născut de ea."

Augustin a recurs atunci la o amantă. „Iar eu, nefericitul, cu toate că nu imitam caracterul unei femei, incapabil să suport amânarea, ca și cum n-aș mai fi primit-o după doi ani pe aceea pe care o cerusem în căsătorie, mi-am găsit o alta, dar nu o soție..." S-a trecut de la concubinaj la desfrâu.

În prima parte a Evului Mediu persistă concubinajul, al cărui exemplu perfect ni-l dă Sfântul Augustin, dar în forme care evoluează. Aceasta i-a făcut pe unii istorici să afirme că regii merovingieni erau poligami. Erau ei poligami, dar numai într-un anume fel, în practică.

Grigore de Tours spune că Clotar I a avut șapte fii de la diferite femei, și anume cinci fii și o fiică de la Ingunda, un fiu de la Aregunda, sora lui Ingunda, și un fiu de la Chunsina. „O să spun care a fost pricina din care s-a însurat cu sora nevestei sale. Pe când era deja însurat cu Ingunda, și o iubea doar pe ea, a primit de la ea un imbold." Ingunda îi cere să-i găsească surorii ei un bărbat bine înzestrat și bogat. „Auzind aceasta, regelui, care era tare dezmățat, i s-au aprins călcâiele după Aregunda și s-a dus la casa unde stătea ea, apoi a luat-o de nevastă. După ce s-a însurat cu ea s-a întors la Ingunda și i-a zis: «Am hotărât să-ți acord favoarea pe care tu, prea-dulceo, mi-ai cerut-o. Căutând bărbatul bogat și mintos cu care ar fi trebuit s-o mărit pe sora ta, n-am găsit altul mai bun decât mine. Află, așadar, că am luat-o de nevastă, lucru care, cred eu, n-o să-ți fie neplăcut.» La care ea a răspuns: «Stăpânul meu să facă ceea ce îi pare lui potrivit; slujitoarei sale îi este de-ajuns să trăiască din îndurarea regelui.»"

Citind acest text, ne putem gândi că regii merovingieni practicau poligamia. În realitate, lucrurile sunt mai complicate. Într-adevăr, alături de căsătoria legală, *Muntehe*, promovată la rang de căsătorie creștină, existau alte forme de însoțire. Astfel, *Friedelehe*, sau căsătoria de pace, a fost considerată multă vreme însoțire legitimă. Primind a doua zi după nuntă „darul de dimineață" sau „prețul fecioriei", tânăra femeie este o soție adevărată, chiar dacă de rang inferior celui pe care îl are o soție legitimă. Totuși, acest tip de însoțire nu implică nici angajament solemn între familii, nici dotă. Așa încât, dat fiind că părinții și prietenii nu intervin, s-a tras concluzia că *Friedelehe* era o căsătorie prin consimțământ reciproc. Trebuie să remarcăm totuși că fetele nu dispun deloc de libertate.

„În realitate, *Friedelehe* era legată de poligamia nobililor", după cum observă Régine Le Jan. Pepin al II-lea „a luat altă soață, nobilă și elegantă, de la care a avut un fiu", dar nu a divorțat de soția sa, Plectrude. Aceasta i-a permis să păstreze sprijinul familiei Plectrudei, aliindu-se în același timp cu altă familie nobilă. În ce măsură intervine atunci dragostea? Dorința sexuală a unui bărbat, desigur! Dar sentimentul? Și ce putem spune despre femeie?

Ca și în cazul concubinajului din epoca romană, este vorba despre o căsătorie între parteneri care aparțin unor medii sociale diferite. Cu deosebirea că același bărbat are relații sexuale cu mai multe femei calificate drept soții, în vreme ce în concubinaj, cum este cel practicat de Sfântul Augustin, amândoi partenerii trebuie să dovedească fidelitate.

Însă Biserica reușește să impună monogamia și să-i facă pe nobili să nu aibă decât o soție legitimă, soție legală sau *Friedelfrau*. Când coexistă mai multe femei, *Friedelfrau* este redusă la rangul de concubină, luat în sensul lui primitiv. Se cuvine ca ea să fie alungată când se pune problema unei căsătorii legale. La începutul secolului al IX-lea ea nu mai este soție legitimă, ci concubină.

Biserica se ridică împotriva concubinajului. Conciliul roman din 826 arată că un bărbat nu poate avea două soții, și anume o soție legitimă și o concubină. Totuși, episcopii carolingieni, văzând comportamentul aristocraților, adoptă o atitudine pragmatică, tolerând însoțirea liberă și numeroase recăsătoriri. La sfârșitul secolului al IX-lea, episcopul de Cambrai, Halitgarius, scrie în

penitențialul său: „Cel care își ia concubină în vreme ce are soție să fie lipsit de împărtășanie. Altfel, să nu fie lipsit de împărtășanie cel care nu are soție, ci concubină în locul soției. Trebuie doar ca fiecare să aibă o singură femeie, soție sau concubină, cum vrea el." Important era să se impună trăinicia deplină a căsătoriei. Însoțirile târzii și recăsătoririle reduceau numărul divorțurilor.

Înainte de a se căsători legitim, prinții carolingieni își luau o „soție de tinerețe", în general nobilă. În vreme ce la majoratul sexual ajungeau pe la cincisprezece-șaisprezece ani, din rațiuni politice căsătoria lor legitimă nu avea loc decât pe la treizeci sau chiar patruzeci de ani. Ca să nu se scufunde până atunci în desfrâu, tatăl le dădea o „soție de tinerețe", cu care trăiau, de la care aveau copii, dar la care erau obligați să renunțe atunci când se căsătoreau legitim. Nu este imposibil ca ei să fi simțit afecțiune față de aceste „soții de tinerețe". Lothar I i-a dat-o pe Waldrade ca *Friedelfrau* fiului lui, Lothar al II-lea, care a avut cu ea câțiva copii. După moartea tatălui său, Lothar al II-lea s-a însurat cu Theutberge, care se trăgea din marea aristocrație transjurană. A trebuit să se despartă de Waldrade. Însă după puțină vreme n-a mai putut să-și sufere soția legiuită și a dorit să se despartă de ea ca să se însoare cu Waldrade. Aceasta a iscat o problemă care a ajuns până la papă.

Așa cum arată Georges Duby, în cele din urmă Biserica a avut câștig de cauză față de obiceiurile aristocratice în domeniul căsătoriei, astfel încât concubinajul, după cum am văzut, ajunge să fie un păcat. Este vorba despre dragoste în afara căsătoriei. Nu e mai puțin adevărat că el persistă în cursul ultimelor secole ale Evului Mediu.

Jehannin des Ablens, aurar, și o tânără locuiesc împreună într-o odaie de pe strada Petits-Champs din Paris. Jeanne de Lezay, mezina scutierului Guillaume de Lezay, sedusă de Savary de la Tour, senior de Marais, neputând obține consimțământul părinților ei pentru a se mărita, trăiește o vreme cu el; îi naște un fiu care este ulterior declarat legitim. Fratele ei mai mare, Jean al II-lea de Lezay, profită de această situație. După ce o primește în casa lui, se poartă aspru cu ea și o silește să renunțe la partea ei de moștenire.

Atitudinea față de concubinaj variază de la o regiune la alta. Spre deosebire de perioada anterioară, la Manosque, în secolul al XV-lea, această situație este pedepsită aspru. La Toulouse, în schimb, se constată o atitudine mai moderată. Astfel, în 1450, întrucât se dovedește că ibovnica lui Jean Sudre, pe nume Claire, a contractat anterior o căsătorie, Sudre este silit s-o trimită înapoi la tatăl ei. Dar mai întâi îi dăruiește o prăvălie aflată în apropierea locuinței sale și îi stabilește o pensie alimentară. Prin urmare, despărțirea nu-i îndepărtează unul de celălalt pe cei doi foști concubini.

Într-un studiu care se ocupă de „comportamentele amoroase" – este vorba mai degrabă de sexualitate – pe baza registrului primăriei din Cerisy se constată că relațiile sexuale în afara căsătoriei sunt frecvente, însă că adevărații concubini reprezintă doar o minoritate a cuplurilor vizate. Multe fete, din cauza dificultății de a-și găsi un soț, acceptă coabitarea în schimbul unei promisiuni de însoțire legală ulterioară. În 1315 concubinajul este definit astfel: „Dacă locuiesc singuri în aceeași casă, un loc în care poate exista bănuiala de

împreunare." Un concubinaj de mai mulți ani se termină câteodată prin căsătorie. Se poate deduce că există oarecare afecțiune între acel bărbat și acea femeie. Totuși, despărțirile sunt frecvente. Însă concubinajele se prelungesc: doi, trei, zece ani sau mai mult, fără să existe vreo regularizare.

Aceste cupluri se comportă ca persoanele căsătorite, au copii. Grupul social nu le exclude. Ele își rămân credincioase. Cel mai frecvent motiv al acestei nereguli îl reprezintă un obstacol canonic, în special consangvinitatea. Relațiile cu servitorii sunt probabil frecvente, dar sunt rareori pomenite, cu excepția celor care implică slujnice a căror familie nu este cunoscută sau care ajung astfel la un statut mult prea înalt în ochii lumii: „Pierre de Limoges își ține servitoarea ca pe o soție și are cu ea doi copii."

Existența concubinajului la sfârșitul Evului Mediu este reală. Concubina se opune soției. Jean Gerson desemnează prin termenul *concubinage* relațiile nelegitime, fie ele durabile sau temporare. El se limitează la deosebirea dintre *concubinage* și adulter, care înseamnă „a corupe femeia altuia". În petițiile pentru achitare, același termen se aplică atât însoțirii libere, cât și însoțirii nelegitime, în afara căsătoriei, oricare ar fi statutul familial al persoanelor respective. Astfel, un sergent este acuzat că „ține în concubinaj două cameriste, alături de soția lui cuviincioasă, și are de la fiecare câte un copil". Această confuzie a vocabularului amintește într-un fel secolele în care coexistau concubinele și nevasta legitimă. Nu s-a modificat decât judecata morală, influențată de învățătura religioasă.

Rămâne un caz special, cel al clerului, care, în principiu, trebuie să fie abstinent. Canoanele conciliilor și penitențialele îi stigmatizează și îi sancționează pe cei care se căsătoresc sau trăiesc în concubinaj. Și în această situație este greu de știut ce anume ține de dragoste, de nevoia sexuală sau de sentiment, cele două putând foarte bine să fie legate între ele. Să notăm doar că a trebuit să vină reforma gregoriană pentru ca ideea de căsătorie a preoților să dea înapoi cu adevărat, cu toate că au existat proteste. Căsătoriile preoților și episcopilor sunt încă atât de frecvente în secolul al XI-lea, încât această conduită nu apare dezonorantă, declară Bonizo de Sutri în cea de-a doua jumătate a acestui secol. În viziunea sinodului de la Paris din 1074, legea celibatului este insuportabilă. Însă chiar dacă Biserica face să triumfe doctrina ei în materie de celibat, ea nu poate să împiedice concubinajul, care continuă pe parcursul întregii perioade.

Petițiile pentru achitare sunt explicite. Guillaume Rodier, protopop în Ambernac și preot în Pressac timp de nouă sau zece ani, a dus în acest timp „o viață foarte rea și necinstită" și „a avut mereu femei în concubinaj, și chiar dintre enoriașele sale". Pierre du Four, preot, trăiește în concubinaj cu o femeie. Un anume Jean Guiton declară că dacă ar avea o sabie „s-ar duce să-i facă felul unei ticăloase care se ține cu un popă". Această sexualitate pare să se arate la lumina zilei, dezonoarea provenind cu precădere din nașterile nelegitime. Jeannette, născută în insula Bouin, este sedusă pe când avea șaptesprezece sau optsprezece ani de un preot pe nume Jean Jouaye, în casa căruia rămâne vreme de aproape un an. Însărcinată, aduce pe lume un prunc. Preotul o întreabă:

„Ce să fac cu pruncul ăsta? Văd bine că o să fiu dezonorat." Ceea ce duce la infanticid. Totuși, se întâlnesc și bastarzi ai preoților sau călugărilor.

Cele mai multe dintre femeile cu care se culcă membrii clerului sunt măritate, astfel încât păcatul este agravat de adulter. Jean Bretonneau, vicar la Saint-Christophe, „răpise și ținuse la el pe nevasta lui Charles le Jay" (1488). Etienne Merceron a „întreținut multă vreme și a purtat-o prin regiune pe nevasta lui Jean du Brueil, cu care a avut vreo patru copii" (1395). Dat fiind că fetele se mărită de tinere, soțiile reprezintă, într-adevăr, cea mai mare parte a persoanelor de sexul slab care pot avea viață sexuală. De ce se leagă astfel de relații? S-a emis ipoteza că femeile, scârbite de grosolănia soților, găseau la clerici o purtare mai puțin brutală, de unde apărea poate o anumită tandrețe. Petițiile pentru achitare nu ne permit s-o afirmăm. În schimb, se vede cum preotul se folosește de poziția sa importantă, care îi conferă prestigiu în fața enoriașelor sale.

În concluzie, concubinajul a evoluat de-a lungul Evului Mediu, trecând de la un aspect de însoțire aproape legitimă, chiar dacă inferioară, la cel de preacurvie permanentă. Însă raporturile sexuale, eventual o anumită afecțiune, se pot manifesta în mod mai sporadic.

Adulterul

Poate să pară ciudată punerea pe același plan a preacurviei și a adulterului. Un teolog medieval ar atesta faptul că adulterul înseamnă un păcat mult mai grav. Însă scopul nostru este cu totul diferit. Am pornit de la concubinajul care

instaurează relații sexuale durabile, putând presupune în multe cazuri existența dragostei. De altfel, acest concubinaj poate fi al unui cuplu în care unul dintre parteneri este căsătorit, sau amândoi. Desfrâul și adulterul, care fac obiectul acestui paragraf, au în comun faptul că partenerii nu trăiesc împreună. Scopul nostru nu este să ne ocupăm din nou de sexualitatea din afara căsătoriei, ci să aflăm în ce măsură coexistă sexualitatea și sentimentul. Încercare grea și aleatorie, căci textele nu sunt deloc explicite. În orice caz, indiferent dacă este vorba despre celibatari sau persoane căsătorite, numitorul comun al studiului nostru este existența unei atracții între parteneri, sau a unuia dintre ei față de celălalt, excluzând simpla dorință care se satisface prin actul sexual, exemplificată mai ales prin viol sau prostituție. Precizăm că vom ține cont de relațiile preconjugale, dacă ele nu au loc „cu speranța de căsătorie", conform expresiei cavalerului de La Tour Landry.

Pasiunea față de o persoană de sex opus pare să devoreze unele personaje din *Istoria francilor* a lui Grigore de Tours. Astfel, soția lui Ambroise, fratele unui locuitor din orașul Tours, „era o femeie adulteră și, în sila ei față de soț, îl iubea pe alt bărbat cu o dragoste de prostituată".

Curtea bizantină ne oferă și ea exemple ale acestor pasiuni, tot adulterine. La sfârșitul anului 956, Teofano, care pare să fie de origine foarte umilă, se mărită cu Roman, unicul fiu al bazileului Constantin al VII-lea. Toți cronicarii sunt de acord în privința frumuseții ei. Cât despre Roman, lui îi place să se distreze și savurează din plin plăcerile de orice natură. Când moare Constantin al VII-lea, în octombrie 959, îi urmează la domnie

Roman al II-lea, iar Teofano devine împărătească. Ea are optsprezece ani. Peste patru ani rămâne văduvă.

Se recăsătorește cu Nikephoros Phokas. După spusele istoricului Leon Diaconul, Nikephoros făcea pentru ea „mai mult decât ar fi cuviincios". Ca să nu se despartă de ea, atunci când se întoarce la armata lui, în 964, o ia cu el. Dar curând, fiind în primul rând militar, o lasă la Constantinopol când merge la lupta cu dușmanii.

Nikephoros are un nepot, Ioannes Tzimiskes, de patruzeci și cinci de ani, foarte seducător, și Teofano devine amanta lui. Întrucât Tzimiskes, căzut în dizgrație, trăiește retras pe domeniile sale, ea găsește un subterfugiu ca să fie chemat din nou la Curte. Îi spune lui Nikephoros ce păcat este că se lipsește de serviciile lui și, ca să-i adormă bănuielile, propune să fie însurat cu una dintre rudele sale. Teofano și Ioannes, întors la Constantinopol, pregătesc asasinarea bazileului, care are loc în noaptea de 10 spre 11 decembrie.

În 1028, la moartea lui Constantin al VIII-lea, succesiunea la tron ridică probleme, căci el nu are fii. În schimb are trei fiice: Eudoxia, Zoe și Teodora. Cu câteva zile înainte de moartea sa, Constantin o măritase pe Zoe, care avea cincizeci de ani, cu Roman Argyros. Acesta, prefect al orașului, din familie nobilă, are o înfățișare plină de prestanță, în ciuda celor șaizeci de ani ai săi. Dar e însurat și se înțelege de minune cu soția. N-are importanță! Constantin îi oferă lui Roman să aleagă între divorț și pierderea ochilor; pentru a-și atinge mai repede scopul, pune să fie arestat. Soția lui Roman, vrând să-și salveze soțul, se duce la mânăstire, iar el se poate însura cu Zoe.

Însă împărăteasa, neglijată de soțul care, colac peste pupăză, vrea să-i mai stăvilească puțin cheltuielile, își caută o consolare. Îi acordă favorurile ei marelui pitar Constantin. Curând, alegerea ei se oprește la Mihail, fratele unui apropiat al lui Roman al III-lea, eunucul Ioan. Întrucât, după spusele lui Psellos – autorul unei *Cronografii* care prezintă istoria Bizanțului pe durata unui secol (976–1077) –, ea nu este în stare să-și țină în frâu poftele, izbutește să și-l facă amant. În dimineața din joia sfântă (12 aprilie 1034), în vreme ce Roman face baie în bazinul din palat, câțiva slujitori plătiți de împărătească îl împing sub apă și-l țin acolo până se înecă.

Din acea clipă, Zoe nu mai are alt gând decât să-și facă amantul împărat. În aceeași noapte de joi spre vinerea sfântă îl aduce în palat și, după ce-l îmbracă în veșmintele imperiale și-i pune pe cap coroana, îl așază alături de ea pe tron. Patriarhului Alexis, venit în grabă, îi poruncește să celebreze cununia lor.

După moartea celui de-al doilea soț, Zoe se împacă cu sora ei, Teodora, care fusese trimisă la mânăstire, și împarte cu ea puterea.

Întrucât cele două femei se dovedesc incapabile să cârmuiască, iar Zoe golește vistieria, prezența unui bărbat care să poată conduce ferm treburile imperiului se arată indispensabilă. Atunci Zoe hotărăște să se mărite a treia oară; are șaizeci și patru de ani. După mai multe încercări zadarnice, îl alege pe Constantin Monomahul, bărbat seducător, simpatic, dar generos până la risipă, care iubește tot ce e plăcere și, în consecință, nu este deloc preocupat de treburile publice. Ea îl apreciase înainte ca împăratul să-l exileze. „Dat fiind că avea chipul înfloritor

de tinerețe și era pentru vremea noastră ca un fruct primăvăratic, dat fiind că era plin de grație în vorbire și grăia cu o eleganță mai presus de toți ceilalți, împărăteasa îl iubea, și adesea voia să se întrețină cu el. Iară el, dându-i-se ei în întregime și făcând cu dibăcie ceea ce vedea că-i este ei pe plac, și-a câștigat-o pe de-a-ntregul: și astfel se bucura el de favorurile imperiale cu care îl copleșea ea; dar, de asemenea, toată lumea îi copleșea cu ocări, și întrevederile lor uneori tainice nu-i erau neapărat pe plac lui."

Constantin se îndrăgostise de o nepoată a celei de-a doua soții, pe nume Sklerene. Ea îl urmase în exil și trăise cu el șapte ani în Lesbos. „Pe nepoata răposatei lui neveste, de altfel făptură frumoasă și cuminte, și-a luat-o ca tovarășă foarte nelegiuită, fie înduplecând-o cu daruri, fie fermecând-o cu vorbele sale drăgăstoase, fie folosindu-se de alt mijloc ca să-și ajungă scopul.

Erau legați prin dragoste atât de strâns, că nici unul nu voia să fie lipsit de celălalt, nici măcar în împrejurările în care păreau să fie victimele nenorocirilor. Și când împăratul a fost exilat, amanta i-a stat alături, înconjurându-l cu grija și atențiile ei, consolându-l în toate felurile și ușurându-l de cea mai mare parte a nefericirii lui."

Când Constantin ajunge împărat, în ciuda geloziei împărătesei și a sfaturilor prietenilor, o cheamă la Constantinopol, îi construiește un palat minunat și petrece multă vreme cu ea. „Împăratul nici măcar după ce a ajuns la putere nu și-a uitat amanta; ba dimpotrivă: se uita la împărătească cu ochii trupului, dar chema și aduna cu ochii spiritului trăsăturile amantei; pe una o strângea în brațe, dar pe cealaltă o ținea îmbrățișată în sufletul său."

Curând toată lumea știe de această relație. Zoe acceptă situația. „În orice caz, ea o săruta adesea cu drag pe cea care împărtea cu ea imperiul, și amândouă îl ajutau pe împărat și grăiau cu el despre aceleași treburi. Cât despre el, ținea cumpăna dreaptă între cele două femei, le cântărea părerile, și uneori o punea mai presus pe a celei de-a doua împărătese."

Constantin se arată foarte mâhnit la moartea amantei sale. „Toate faptele și gesturile împăratului la moartea ei, bocetele lui, lucrurile pe care le-a făcut și toate jeluirile în voia cărora, copleșit de durere, s-a lăsat ca un copil..." Ea a fost îngropată la mânăstirea de la Manganes, alături de mormântul pe care Constantin îl pregătise pentru sine.

Când Guibert de Nogent vorbește despre pasiuni extraconjugale le înfățișează, evident, sub cele mai negre trăsături.

Jean, conte de Soissons, care a murit în jurul anului 1115, urmărește mai presus de orice propriul câștig. Pe cât e de rău, pe atât e de desfrânat. „Iată un bărbat care avea o nevastă tânără și frumoasă, dar o neglija, legându-se de o bătrână smochinită; și asta în așa măsură, încât cu toate că adeseori tocmea în casa unui evreu un pat pentru el și amanta lui, nu se mulțumea nicicând cu asta, ci furia poftei sale era așa de mare, că se azvârlea asupra acestei făpturi dezgustătoare în vreun colț murdar sau în vreo cămară."

Enguerran de Boves, sire de Coucy, conte de Amiens, care a murit în 1120, nu e cu nimic mai prejos decât Jean de Soissons. „Era într-atâta dedat drăgostirii femeilor, că, oricare ar fi fost cele din jurul lui, nevastă legiuită

ori curtezane, nu făcea, ca să zicem așa, decât lucrurile la care îl îmboldea nerușinarea lor. Bărbatul ăsta nu avusese noroc în alegerile lui matrimoniale, așa că s-a apucat să alerge după nevestele altora; astfel încât, pe furiș, a pus gheara pe soția contelui de Namur, rudă cu el; în taină, zic eu, a sedus-o, dar în fața întregii lumi a luat-o de nevastă."

Aceasta, Sybille de Porcien, e întru totul demnă de el. S-a măritat cu Godefroy, viitorul conte de Namur, prin 1088. Când soțul ei era departe, luptându-se cu dușmanii în Lotharingia, „ea s-a aflat lipsită de serviciile pe care soțul era împiedicat să i le facă. Iar că a recurs la serviciile altora poate fi presupus din aceea că n-ar fi ajuns la ananghia unui scandal public așa de cumplit dacă n-ar fi coborât mai întâi, evident, treptele păcatelor clandestine. La bărbatul pe care îl acaparează acum a ajuns pentru că s-a trezit însărcinată în urma îmbrățișărilor nelegiuite. În privința dezmățului ei din trecut, toți cei care o cunosc zic același lucru [...] Godefroy era tânăr și tare chipeș, în vreme ce Enguerran, pe care și l-a luat amant, era în vârstă. Între acești doi baroni a izbucnit războiul".

Ea se află la originea unei dispute datorate unuia dintre foștii ei amanți, Gérard, apărătorul laic al mânăstirii de călugărițe-fecioare Saint-Jean din Laon. „S-a întâmplat, așadar, ca Gérard să cuteze s-o vorbească de rău în taină, apoi s-o critice pe față pe știuta contesă despre care am vorbit mai sus. Prin asta purtarea lui a fost cu totul absurdă, căci astfel se ridica împotriva lui Enguerran, amantul acestei doamne, care o ajutase mult, datorită marii sale averi. Pe de altă parte, înainte să-și aleagă o soție, Gérard se aflase într-o supărătoare intimitate cu femeia despre care este vorba. Erau amanți de multă vreme când el s-a însurat; atunci și-a înfrânat pasiunea, ca să scape de farmecele amantei sale. În ceea ce le privește, cele două femei s-au apucat să se războiască, folosind multe vorbe de ocară, căci își cunoșteau una alteia dezmățurile de mai înainte și-și îngăduiau să arunce cu atât mai multe acuzații rușinoase, cu cât își știau și cele mai mici taine."

Orderic Vital (1075–1142) zugrăvește un tablou asemănător al moravurilor aristocraților normanzi din aceeași epocă. Trebuie să notăm că atunci începe să ia avânt literatura curtenească. O dovadă că imaginarul se poate situa tare departe de realitate.

În vremea în care era abate Théoderic, un preot pe nume Ansered, care duce o viață de desfrâu, le cere călugărilor din Ouche să-l primească la ei. Întrucât nu-și leapădă năravurile, Théoderic îi îngăduie să se întoarcă la viața laică. „În curând, grămădind păcat peste păcat, s-a legat de o femeie netrebnică; dar cum ea nu-i era de ajuns pentru pasiunile sale, a făcut să se îndrăgostească de el o tânără pe nume Pomula și a aranjat cu ea s-o conducă la Saint-Gilles. Voia astfel să-și ascundă de neamuri și prieteni obiectul dragostei sale. I-a spus acestei femei locul în care aveau să se întâlnească; au purces în același timp, iar el s-a alăturat câtorva pelerini ce mergeau la Saint-Gilles. Însă femeia, fără știrea amantului ei, și-a călcat vorba și-a început o legătură cu alt cleric." Negăsind-o, Ansered face cale-ntoarsă. „Când a intrat noaptea în casa femeii, a aflat-o în pat cu clericul: ea i-a spus pe dată amantului de venirea lui, acesta a luat o secure, l-a lovit pe Ansered în cap și l-a ucis."

După moartea soțului ei, Hugues de Mont-Pinçon, lui Mathilde, fiica lui Hugues de Grandménil, „i s-au aprins călcâiele după un tânăr aventurier pe nume Mathiel, cu care a pornit în călătorie la Ierusalim, lăsându-și în Normandia neamurile și prietenii; dar pe drum moartea, în lăcomia ei, n-a întârziat să-i înfulece în același an".

Mult mai interesante, căci nu se referă doar la personajele mari, sunt registrele de Inchiziție ale lui Jacques Fournier. Dacă, așa cum am văzut, unii bărbați se însoară din dragoste, pasiunea intervine cu precădere în afara căsătoriei. „Îl iubeam mult, din tot sufletul, pe Arnaud Vital", zice Alazaïs Guilhabert; „ajunsesem cu el la o familiaritate necinstită, și trăiam în compania lui o legătură nu mai puțin necinstită". Acestea n-au nimic de-a face cu sentimentele față de Arnaud Fauré, cu care Alazaïs avea să se mărite după aceea. Însă castelana Béatrice de Planissoles este cea care oferă cel mai bun exemplu de pasiune extraconjugală.

Depoziția făcută de Béatrice arată ce loc pot avea la începutul secolului al XIV-lea sexualitatea și dragostea în viața unei femei care este cu adevărat excepțională. Béatrice, care aparține micii nobilimi din Ariège, este soția castelanului din Montaillou, Bérenger de Roquefort. Rămasă văduvă, se recăsătorește cu Othon de Lagleize. Din nou văduvă. Se pare că acești doi soți nu i-au inspirat tinerei femei decât „o oarecare indiferență, poate că nuanțată de o vagă afecțiune" (Emmanuel Le Roy Ladurie). În orice caz, ea își ascunde de ei aventurile, destul de rare, la drept vorbind, căci se teme că ar ucide-o pe ea sau pe amant dacă ar afla că-i înșală.

Béatrice are o primă aventură, care nu se concretizează cât trăiește Bérenger. La castelul Montaillou funcția de intendent o îndeplinește Raymond Roussel. Între el și Béatrice, care trăiește aproape la fel ca femeile din sat, se naște o prietenie un pic amoroasă. El îi propune să plece împreună în Lombardia. Béatrice refuză, spunându-i lui Raymond: „Sunt încă tânără, și dacă plec cu tine, Raymond, pe dată o să înceapă bârfele. Lumea o să spună negreșit că am mers în altă parte ca să ne dedăm dezmățului." Totuși, acceptă să plece dacă o însoțesc câteva femei cu purtare cuviincioasă.

Situația corespunde celei descrise în literatura curtenească: o doamnă al cărei amant respectuos aparține unei categorii sociale inferioare ei. Însă Raymond ar vrea să treacă la fapte. Într-o seară, după ce au cinat împreună, el se furișează în odaia lui Béatrice și se ascunde sub pat. „Toți cei din casă dormeau, ca și mine. Atunci Raymond a ieșit de sub pat și, în cămașă, s-a urcat în pat! A început să se poarte ca și cum ar fi vrut să se împreuneze cu mine." Atunci Béatrice începe să strige și își cheamă servitoarele care dorm aproape, în alte paturi din odaia ei. Raymond trebuie să fugă. După câtăva vreme, se întoarce la el, la Prades. Béatrice n-a vrut să-i cedeze unui țăran. Dar nu e mai puțin adevărat că a acceptat să i se facă curte săptămâni în șir.

Intră în scenă Pathau. E bastard, văr cu Pierre Clergue. El o violează pe Béatrice. Aceasta nu e traumatizată, căci după moartea lui Bérenger se duce să trăiască împreună cu el. „De atunci Pathau m-a întreținut pe față ca pe o amantă", îi spune ea lui Jacques Fournier. Dar în timpul

primei văduvii episodul esențial este cel cu preotul Pierre Clergue.

La început, Béatrice nu este decât o enoriașă ca toate celelalte. Într-o zi ea vine la preot ca să se spovedească. Pierre îi spune pe dată: „Îmi placi mai mult ca orice femeie de pe lume" și o sărută. Ea pleacă, uimită, dar nu supărată.

Emmanuel Le Roy Ladurie, căruia aceste pagini îi datorează mult, scrie că între cei doi parteneri există nu iubire înfocată, ci mai degrabă dorință și afecțiune: „Sentimentele reciproce dintre Béatrice și Pierre se exprimă, într-adevăr, prin verbul *diligere* (a plăcea); în schimb, pasiunea împărtășită care avea să-i împingă unul către celălalt pe fosta castelană și pe Barthélemy Amilhac va implica, din partea celor care au scris registrul lui Jacques Fournier, folosirea cuvintelor latine *adamare* și *adamari*, care exprimă iubirea înfocată."

Pierre îi face curte din postul Paștelui până la începutul lunii iulie. E mare meșter la vorbe. Béatrice devine amanta lui. Cedând pretențiilor lui, se culcă cu el chiar și în noaptea de Crăciun, precum și într-o biserică din sat. Amanții se întâlnesc timp de doi ani câte două sau trei nopți pe săptămână și fac dragoste, într-o noapte „de două ori sau mai mult".

În cele din urmă Béatrice îl părăsește. Ea nu dorește să adopte credința catară. Preferă să se recăsătorească în partea de jos a ținutului, care trecuse din nou la catolicism. Raporturile cu Pierre Clergue devin episodice. O dată preotul o vizitează la Dalou și se împreunează în pivniță, în vreme ce o slujnică stă de pază. Cei doi amanți n-au mai avut apoi relații sexuale.

Béatrice nu află mulțumire pe plan afectiv în cea de-a doua căsătorie. Dar nu aștepta de la aceasta decât o îmbunătățire a poziției sale sociale. Îi este credincioasă soțului, cu excepția episodului din pivniță. Othon moare curând. Béatrice e din nou liberă. Atunci o cuprinde cu adevărat pasiunea pentru un bărbat.

Este vorba despre un preot, Barthélemy Amilhac. Béatrice îl cunoaște la Dalou, unde și-a dat la școală fiicele, Ava și Philippa. Ajunsă fiind la o anumită vârstă – „trecusem deja de cotitura vieții" –, se îndrăgostește de tânărul preot. Ea este cea care ia inițiativa, așa cum povestește Barthélemy.

„Ea mi-a făcut avansuri; într-o zi, după ce ținusem lecția cu școlărițele mele, printre care Ava și Philippa, Béatrice mi-a zis:

— Vino în seara asta la mine.

M-am dus.

Când am ajuns la ea acasă am văzut că e singură. Am întrebat-o:

— Ce vrei de la mine?

Ea mi-a spus:

— Te iubesc: vreau să mă culc cu tine.

Și i-am răspuns:

— Prea bine.

Pe dată am făcut dragoste cu ea în antreul casei. Și mai apoi am posedat-o adesea. Dar niciodată noaptea. Întotdeauna ziua. Așteptam ca fetele și servitoarea lui Béatrice să fie plecate de acasă. Și atunci săvârșeam păcatul trupesc."

Cei doi se iubesc. „Îl iubeam cu înfocare pe Barthélemy Amilhac, cred că mă vrăjise", declară Béatrice. „Iar

el o iubea cu înfocare pe numita Béatrice." Totuși, tânărul vicar o părăsește, probabil din cauza vârstei, dar mai ales pentru că se teme că din cauza acestei relații va fi acuzat de erezie. Ceea ce iubește ea la el, poate că fiind plină de iluzii în privința acestui al doilea amant, este blândețea și marea senzualitate a preotului, mai tandru și mai dornic decât ceilalți bărbați și decât laicii obișnuiți" (Emmanuel Le Roy Ladurie).

Béatrice cade pradă bârfelor. Iar frații ei o hărțuiesc. Așa că se gândește să plece împreună cu amantul ei în ținutul Palhars, diocеză rătăcită prin Pirinei, în care preoții pot trăi în liniște cu concubinele lor. Se duc acolo. Un preot-notar îi „cunună", dar fără să le dea binecuvântarea. Trăiesc împreună un an. Dar când Barthélemy descoperă vechile afinități catare ale amantei lui se produce ruptura. N-aveau să se revadă decât cu puțin timp înainte de a fi aruncați în închisoare. Din nou, ca și cu Pierre Clergue, ea face dragoste cu Barthélemy în vreme ce o slujnică stă de pază. Sunt închiși, apoi eliberați după un an. Béatrice este condamnată să poarte crucile galbene duble, el este iertat de această pedeapsă.

Altă poveste de dragoste, care se desfășoară la Florența la sfârșitul Evului Mediu. „Așa cum fac îndrăgostiții": expresia apare de mai multe ori în depozițiile făcute în fața tribunalului în privința purtării lui Giovanni della Casa față de Lusanna. Felul lui de a acționa se aseamănă cu cel al multor altor tineri florentini din lumea bună față de femeile de condiția lor, pe care, de altfel, comunitatea le supraveghează cu strictețe.

Giovanni și Lusanna au fost amanți mulți ani, atât înainte, cât și după moartea soțului ei. Legătura lor

începe în 1443, când Lusanna era deja măritată de cinci ani cu Andrea, și durează remarcabil de mult, adică doisprezece ani, din 1443 până în 1455. Dacă la început motivul e dorința sexuală, se pare că sentimentele lui Giovanni devin treptat mai profunde. Când Lusanna îi declară Monnei Fiora că „Giovanni e îndrăgostit până peste cap de mine", ea nu pare să falsifice realitatea. În timpul vieții lor comune în casa fratelui ei, Antonio, după ce s-a însurat, Giovanni îi face daruri scumpe. Ca să nu pătеze reputația Lusannei, Giovanni se străduiește să păstreze taina legăturii lor, chiar dacă se confesează unor prieteni.

Comportarea lui Giovanni, după cum observă Christiane Klapisch-Zuber, „era conformă din aproape toate punctele de vedere cu convențiile sexului, vârstei și clasei lui sociale. În tinerețe, când era ocupat să-și construiască o poziție în lumea afacerilor și nu se putea gândi încă la însurătoare, pornise o relație cu o frumoasă florentină, care era fiică și soție de meșteșugar". Promisese că se va însura cu fata în cazul în care rămânea văduvă probabil ca să asigure continuarea aventurii lor. Totuși, se pune întrebarea de ce în 1453 a participat la o ceremonie nupțială cu schimb de inele și de jurăminte. Era sincer? Sau se gândea că o ceremonie clandestină poate fi anulată ușor?

Se pare că Giovanni a recunoscut legalitatea acestei însoțiri. Dar n-a făcut nimic pentru oficializarea ei după moartea tatălui său, în 1455. Dimpotrivă, s-a dus la Roma ca să ceară anularea ei. După eșecul acestei încercări s-a hotărât să nu țină cont de ea și să se însoare cu Marietta Rucellai. Moartea fratelui său mai mare, în 1454, care lăsa o văduvă și trei copii, apoi cea a tatălui, în anul

următor, l-au convins probabil că trebuie să se însoare cu o femeie de condiția lui, care să aibă o zestre mare.

Lusanna „era evident o femeie plină de temperament, care, neaflând satisfacție în căsnicie, era gata să riște dezonoarea ca să-și urmeze elanurile inimii" (Ch. Klapisch-Zuber). În cel puțin două rânduri ia inițiativa unei întâlniri cu Giovanni. De altfel, are relații și cu alți bărbați. Monna Fiora, care a aflat de una dintre legăturile ei, declară la tribunal că a mustrat-o. Lusanna i-a răspuns că-l preferase întotdeauna pe Giovanni, dar el lipsea: „Acum, că s-a întors, îl iubesc la fel de mult ca înainte și nu mai voiesc să am nimic de-a face cu celălalt bărbat." Un cuplu arată că au fost țintuite coarne pe poarta casei ei și că soțul ei a fost numit încornorat de către unul dintre amanții ei. Neavând copii cu soțul, poate că Lusanna a căutat în altă parte satisfacție din acest motiv, sperând chiar să devină mamă. De altfel, avocații lui Giovanni au profitat de această sterilitate pentru a susține că el n-avea cum s-o ia de nevastă. Totuși, au umblat zvonuri despre existența unui copil, dar fără nici o bază.

Martorii citați de Giovanni au declarat că Lusanna era o femeie rea, care săvârșise adulter. Dar nici unul dintre vecinii ei n-a pomenit de prostituție, iar purtarea ei nu i-a împiedicat defel să aibă de-a face cu ea. Ea își păstra o oarecare respectabilitate; o dovedește faptul că după moartea soțului s-au prezentat mai mulți pretendenți. Lusanna i-a refuzat, căci voia să-l silească pe Giovanni să declare legitimă însoțirea lor.

În concluzie, „constanta vieții sale adulte a fost iubirea pentru Giovanni della Casa. Atât de puternică îi era pasiunea, încât era gata să calce în picioare codul moral al

societății în care trăia, cu riscul de a-și pierde onoarea și de a-și păta reputația. Strădaniile ei de a-l face s-o ia de nevastă erau motivate de sentimente, de nevoia de respectabilitate și, poate, de o dorință vie de ascensiune socială". În ciuda abaterilor din cursul căsătoriei cu Andrea, Lusanna i-a rămas credincioasă lui Giovanni după ceremonia din 1453. Ea nădăjduia din tot sufletul s-o recunoască oficial ca soție. Întrucât el a refuzat să facă asta după moartea tatălui lui, se poate ca ea să se fi gândit la despărțire. Dar, considerând că această atitudine n-o să-i aducă nici un folos, a hotărât să lupte. „Trădătorul de Giovanni m-a înșelat", a declarat ea în fața Monnei Fiora. „Sunt nevasta lui și el a luat-o pe fata lui Piero di Cardinale (Rucellai), dar mi-a dat și mie un inel!"

Lusanna reprezintă o excepție prin voința ei de a transforma „o legătură afectivă într-un contract oficial". Ea a crezut vorbele lui Giovanni despre căsătoria lor clandestină, care n-a ajuns în fața notarului, gândindu-se că dăruirea unui inel, și asta în fața unor martori, precum și traiul lor împreună sunt dovada însoțirii lor. De altfel, promisiunea de căsătorie pe care i-o făcuse mai demult Giovanni o convinsese că are dreptul la relații sexuale cu el. Când Giuliana Magaldi i-a reproșat că vine la ea ca să se culce cu amantul, ea a ripostat: „N-am venit aici ca să săvârșesc un păcat, ci cu o intenție bună." Pe când Giovanni încerca să rupă legătura lor, ea îi refuza pe pretendenții care îi erau propuși. Le-a cerut vecinelor să-l convingă pe amant să recunoască însoțirea lor. L-a convins pe fratele ei, Antonio, să înfățișeze tribunalului episcopal pricina ei, căci trebuia ca femeile să fie reprezentate de tutorele lor legal.

Dar să lăsăm deoparte câteva cazuri excepționale și să încercăm să deslușim problema dragostei extraconjugale la bărbații și femeile din ultima parte a Evului Mediu. Probabil că a existat un oarecare sentiment la fetele care au cedat avansurilor unor băieți cu reputație nu întotdeauna bună și a căror aventură s-a încheiat cu infanticid. Este vorba în general despre femei din clasele de jos. Însă domnișoara de Claerhout, de douăzeci și trei de ani, dintr-o familie flamandă veche și nobilă, s-a îndrăgostit de un sărăntoc și a rămas gravidă, în ciuda precauțiilor – pentru a evita sarcina, folosise plante. Și cum rămâne cu văduvele, singure, nevoiașe, aflate la cheremul impulsurilor sexuale ale masculilor din vecinătate sau al propriilor dorințe, când sunt încă tinere? Colette Nicolas, de doi ani și jumătate văduvă după Guillaume Peyraudeau, după ce a avut relații cu Jean Durant a adus pe lume un prunc pe care l-a ucis și l-a îngropat în taină.

Oare dragostea este cea care intervine când stăpânul își schimbă slujnica-amantă? Jeanne Foucaud, camerista comandorului din Maguillet, în ținutul Berry, este alungată de stăpân, în urma unei discuții violente. Acesta trebuie să fi premeditat totul, pentru că în aceeași zi, la apus, o aduce acasă pe Jeannette de Touraine și o instalează în odaia sa. Jeanne Foucaud își dă seama, întredeschide ușa și-i vede unul peste altul. Îi așteaptă până termină și, când Jeannette iese, o face târfă. Ocări, lovituri. Jeanne ia un cuțitaș și o lovește în piept pe Jeannette, care moare.

De obicei bărbatul este cel care face avansurile. Petițiile pentru achitare cuprind rareori o inițiativă feminină pe plan sexual, și atunci este vorba despre femei de o anumită vârstă sau de soții nemulțumite în căsnicie.

Jeannin Massé, sluga unui tăbăcar din Aizenay, de vreo douăzeci de ani, se împreunează cu fiica stăpânului lui. Dar ea are douăzeci și cinci de ani, și de bunăvoie se culcă de mai multe ori cu el în casa tatălui ei și în alte locuri.

Unele adultere implică clerici. Faptul că clericii sunt prețuiți poate pleda dacă nu pentru o pasiune, ca în cazul lui Béatrice de Planissoles și al lui Barthélemy Amilhac, măcar pentru o oarecare înclinație. Jean Tranchée, capelan la Senillé, în Poitou, o seduce pe soția lui André Gauvain. Vincent Piniot, călugăr din Talmont, este surprins în flagrant delict de adulter cu soția lui Guillaume Viau. În afară de considerentele afective sau sexuale, am văzut că clericii, relativ instruiți, se poartă uneori mai prevenitor cu amantele lor decât laicii grosolani. Și prin poziția lor socială pot atrage femeile.

Cum stau lucrurile cu laicii? Pe 20 octombrie 1415, primarul din Chauny merge într-o noapte să cerceteze pândarii și le recomandă să supravegheze cu mare băgare de seamă împrejurimile, căci englezii se află la doar șapte leghe. Pe la patru sau cinci dimineața începe ploaia, așa că se întoarce acasă și găsește ușa dormitorului încuiată. O strigă pe soție, care era în pat, să-i descuie. Și zărește în spațiul dintre pat și perete un tânăr fără pantaloni, îmbrăcat doar cu cămașa. Mânios, îl ucide cu o lovitură de spadă. Nu vom ști mai multe despre motivele care au făcut-o pe nevasta primarului să-și ia un amant.

Mai explicită apare aventura următoare. Marion, soția lui Guillaume Morel, îi declară lui Pierre de Bonnières, pe care l-a respins cândva și împreună cu care ar vrea acum să plece: „Voi pleca acuma mai bucuroasă ca oricând." În zadar îi spune viitorul ei amant că ar săvârși un păcat mai mare, din pricina statutului ei de femeie

măritată, ea nu se sinchisește. Îi arată tot ce ar putea lua cu ea, rochii, lenjerie și un pat bun. Cât despre copii, nu simte nevoia să-i revadă. Iubirea poate explica această atitudine, dar căsătoria a eliberat-o. O căsătorie care nu i-a dat satisfacție pe plan sexual. La o întâlnire cu Pierre, la târg „el a întrebat cum îi merge, iar ea i-a zis: «Foarte rău, mai rău decât mi-a fost vreodată»". La care bărbatul a răspuns: „Mi-ar fi plăcut mai tare să mă fi crezut și să fi venit cu mine când te-am rugat." Urmează o aventură care îi marginalizează o vreme pe amanți. Ei se duc la Falaise, un târgușor aflat la vreo cincizeci de kilometri la nord, căci el este medic la Saint-Hilaire-le-Châtel, la cincisprezece kilometri de Courtomer, unde locuiește ea. Așa cum observă Claude Gauvard, cei doi mai degrabă „rătăcesc" decât „merg". „Și el i-a zis că va fi deci mâine și că în marțea următoare, seara, o să meargă la ea, și așa a făcut, și ei au rătăcit toată noaptea și miercuri toată ziua au stat într-o casă al cărei nume nu-l știe, și de acolo în alt loc, iar în vinerea următoare s-au dus la Falaise, unde a lăsat-o pe ea, iar el s-a dus la muncă și a stat cincisprezece zile înainte să se întoarcă la ea." Ei pornesc din nou la drum. Ca să poată munci, Pierre trebuie să revină în satele unde locuiesc clienții săi. Soțul află aceasta și pune să fie aruncat în închisoare. Dragostea nu a rezistat unei dezrădăcinări care i-a lipsit pe amanți de muncă și de un domiciliu stabil.

Faptul că sentimentul de dragoste este dorit mai ales de femei este atestat de succesul de care se bucură filtrele amoroase. Astfel, registrul de la Châtelet, Paris, consemnează mărturisirea numitei Macete, în 1391. Ea declară că „pe când avea vreo doisprezece ani și locuia în orașul Rilly din Anjou a auzit-o pe o bătrână pe nume La Mucete și pe alte femei din oraș cum vorbeau, printre altele, și se învățau una pe alta, în prezența celei care spune acestea, că dacă o femeie sau fată vrea să se mărite cu un tânăr cu care se întâlnește [...] trebuie să cumpere ceară albă curată și un pic de smoală, și când se pregătește să amestece ceara cu smoala trebuie mai întâi să cheme un vrăjmaș și diavol din iad căruia îi zice Lucifer, și să-l roage să-i împlinească voința..."

Perrée Pingret din Saint-Martin-en-la-Rivière, din actualul departament Aisne, se pricepe mai ales să-i facă pe soți să se întoarcă la nevestele neglijate. Marion de Vrely, în vârstă de optsprezece sau douăzeci de ani, declară în timpul procesului ei „că după ce a avut relații trupești cu Jennon Winart a conceput o fiică. După vreo șase săptămâni de sarcină i-a spus lui Jennon despre starea ei și el a părăsit-o. Când a văzut că nu se mai întoarce, i-a mărturisit totul lui Perrée. Aceasta i-a spus că, dacă are bani ca să plătească slujbe și să facă rost de anumite ierburi, Jennon o să se întoarcă degrabă".

Unele „vrăjitoare" par să fie legate de lumea prostituției. În 1390, la tribunalul de la Châtelet au loc două procese în care sunt inculpate patru femei, două bătrâne și două tinere care le-au cerut acestora să le facă farmece de dragoste.

Asta ne aduce la dragostea plătită. Dar se poate vorbi oare de dragoste, în sensul în care o tratăm noi, atunci când o prostituată se mulțumește să satisfacă nevoile sexuale ale clienților? Și totuși nu rareori ea simte iubire, cel puțin la început, față de cel care, profitând tocmai de acest sentiment, o va împinge pe calea desfrâului.

Cum stau lucrurile cu femeile ce pot fi calificate drept curtezane, cum este Claire Berbisey? Aceasta, soția unuia dintre secretarii ducelui de Burgundia, având în 1461 douăzeci și patru de ani, este de mai mulți ani o obișnuită a băii de aburi a lui Jeanne Saignant; ea merge cu prietenele și întâlnește acolo în zilele rezervate bărbaților „pe cei mai mari de pe aici". Când i se făceau reproșuri, răspundea „că e femeie gingașă și face baie de aburi ori de câte ori poftește ea". Astfel, timp de câțiva ani, mai multe femei de condiție bună s-au întâlnit cu amanții lor sau i-au ales în locuri rău famate. Iată o mărturie explicită din timpul anchetei legate de Jeanne Saignant. Este dată de o femeie care locuiește într-una din casele aflate în fața băii de aburi, spalierul de la fereastra ei dând către odăile de sus ale acesteia și către alee. „Și știe bine și a văzut-o de mai mult de o sută de ori pe o femeie din familie sus-pusă, pe care a numit-o, dar nu va fi numită aici, din motive întemeiate, venind întotdeauna singură la baia de aburi a numitei Jeanne, în zilele sorocite bărbaților, și niciodată în zilele sorocite femeilor. Și când baia și toate erau gata, numita Jeanne mergea să-i caute pe nobilii care stăteau la Saint-Bénigne și care trimiteau pe dată după vinuri, pateuri, cărnuri, vinuri fierte cu mirodenii și alte lucruri. Și apoi veneau și erau încuiați în odaia în care se îmbăia numita femeie din familie sus-pusă, și acolo se ospătau. Și când veneau alți bărbați să facă baie li se răspundea, în prezența celei ce vă vorbește, care torcea în fața numitei case, că băile nu sunt calde, și să se întoarcă de unde au venit. Și asta făceau. Iar această femeie din familie sus-pusă are o doică, și ea venea uneori s-o ia, dar cea care vă vorbește a auzit de la bărbații care plecau și de la un valet de la numita casă, pe nume Jacot, care a plecat în altă parte, și de la cameriste, că stăpâna călărea jos, iar doica sus, și că toate o făceau" (citat de Jacques Rossiaud).

O problemă aparte: cea a amantelor regilor și marilor seniori. În ce măsură sunt ele animate de spiritul mercantil, nădăjduind, dacă nu sume de bani oferite imediat, cel puțin avantaje, cum ar fi pământuri, domenii, posturi pentru rude? Odette de Champdivers este, poate, un caz mai complex. În 1405 i-a fost dată drept concubină lui Carol al VI-lea, care avea mințile tulburate. „Întrucât existau mari temeri ca, din pricina bolii sale, să nu se dedea la vreo violență asupra reginei, nu era lăsat deloc să se culce cu ea", scrie Călugărul de la Saint-Denis.

Se știu puține despre Odette. Prezența multora din neamul Champdivers în anturajul regelui și al Isabellei de Bavaria ne face să presupunem că nu este o necunoscută. Era „o tânără frumoasă, grațioasă și fermecătoare", afirmă Călugărul. „Devotamentul ei a fost recompensat cu vârf și-ndesat. I-au fost dăruite două conace frumoase, cu toate dependințele lor, unul la Créteil și celălalt la Bagnolet." Și adaugă: „A rămas multă vreme cu regele și i-a născut o fată." Prin urmare, și-a îndeplinit misiunea încredințată, căci n-a fost înlocuită. Într-adevăr, o regăsim alături de Carol al VI-lea în 1422. Această fidelitate i-a adus porecla despre care vorbește Călugărul: „Era pomenită în general și în public cu numele de mica regină."

De altfel, Odette și-a dovedit loialitatea față de suveran. După moartea regelui s-a refugiat la ai ei, la Saint-Jean-de-Losne; suveranul chiar îi asigurase o rentă de 500 de livre din taxa de trecere prin acest oraș. Întrucât războiul civil o împiedica să-și primească pensia, ea a

apelat la ducele de Burgundia, care a pus în mai multe rânduri să-i fie înmânate mici sume. A avut deci ocazia să meargă la Dijon în 1424. Acolo a intrat în legătură cu un călugăr cordelier, spion în slujba lui Carol al VII-lea. Întrucât Odette voia să-l înștiințeze pe acesta că niște notabili din Lyon se pregăteau să le predea englezilor orașul, a ajuns în fața judecătorilor lui Filip cel Bun. N-a șovăit să recunoască faptele. Chiar dacă ducele o ajutase la nevoie, „ea nu voia să-și piardă sufletul", adică să arate lipsă de loialitate față de cel pe care-l considera regele ei. Odette a murit probabil în același an.

Am semnalat deja că nu ne vom ocupa de homosexualitate. Să notăm doar că sunt și texte în care se arată iubirea pe care și-o poartă persoane de același sex. Astfel, poeziile lui Hilarius de Poitiers, unul dintre discipolii lui Abélard, adresate unor tineri englezi, au un ton cu adevărat intim. Hilarius își exprimă neliniștea, căci nu poate să se lase pradă iubirii pe care o simte față de un tânăr fără să se arate infidel față de o femeie:

Băiat frumos, floare curată;
De-ai ști tu, mândră nestemată,
Cum chipul tău încântător
În mine a-nvâlvorat amor.

Din clipa-n care te-am zărit,
Cupidon cu-arcul m-a rănit;
Dar șovăi, Didona mă cheamă,
Și de a ei mânie mi-e teamă.

O! Cât de fericit aș fi
Dac-aș putea eu părăsi
Pentru noul favorit
Amorul cel obișnuit.

Concluzie

TRUPESC, PLATONIC, DIVIN

Să trecem de la o extremă la alta, de la relațiile sexuale lipsite de dragoste la dragostea fără relații sexuale. În a doua situație, evident, este preferabil ca partenerii să se găsească la o anumită distanță unul de celălalt. Așa stau lucrurile în cazul scrisorilor de dragoste.

Interpretarea acestui fel de texte este dificilă. În ce măsură corespund unor sentimente reale? Nu cumva sunt pură creție literară? În special trei dintre autori au adresat, fictiv sau real, poezii de dragoste unor tineri și unor tinere. Ei au în comun faptul că au trăit în aceeași regiune, valea Loarei, mai exact la Angers, în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XII-lea. Este vorba despre Marbode de Rennes, Baudri de Bourgueil și Hilarius din Orléans. Printre alte lucrări, primul a scris în tinerețe șaptesprezece texte destinate probabil persoanelor – călugărițe și fete – din mânăstirea Ronceray din Angers ale căror studii le îndruma el. Baudri este cunoscut în primul rând pentru o culegere de versuri ce cuprinde două sute cincizeci și șase de poezii. Unele dintre ele, adresate unor tineri sau tinere cu nivel înalt de cultură, uneori călugărițe, cuprind surprinzătoare declarații înflăcărate. Desigur, Baudri

afirmă că este vorba despre o simplă corespondență literară. Și totuși... Unele dintre tinere ar fi putut să fie și ele din mânăstirea Ronceray. Cât despre Hilarius, originar din Orléans, a scris două poezii pentru două călugărițe-fecioare, Bona și Superba, citate în arhivele de la Ronceray, o alta destinată unei starețe, identificată drept Tiburge, care a cârmuit această mânăstire între 1104–1122, și a patra adresată unei oarecare Rosa. Patru alte texte se referă la tineri. Așa cum scrie Etienne Wolff, care se împotrivește ideii că aceste texte n-ar avea legătură cu iubirea-pasiune: „În afară de faptul că persoanele care practicau mai mult sau mai puțin voluntar asceza trebuiau să-și lase uneori impulsurile să se manifeste, nu înțelegem de ce, dacă astfel de poezii erau inocente, la bătrânețe autorii lor regretau că le-au scris și de ce mai târziu ele au fost cenzurate. Există în ele o exaltare erotico-religioasă foarte tulbure, chiar dacă nu este lipsită de virtuți literare (se vorbește despre corespondență în versuri în cazul celor trei autori) și chiar dacă, probabil, nu a depășit stadiul de divertisment verbal «curtenitor», adică platonic."

În corespondența cu Constance, Baudri de Bourgueil dezvoltă într-un pasaj lung tema iubirii sale, apoi îi elogiază frumusețea. Dușmanii s-au folosit de versurile lui pentru a-i pune la îndoială moralitatea; așadar, afirmă că intențiile îi sunt curate:

> În fața ta nici carnea și nici rărunchii nu-mi dau ghes,
> Și totuși drept și-nflăcărat te iubesc eu;
> Înflăcărat te iubesc, eu întreg, pe tine-ntreagă,
> Doar tu răzbați până-n adâncul meu.

> E limpede, așadar, că acest fel de iubire
> Nu e ca toate celelalte, ci este osebită.
> E o iubire osebită, unde trupul nu-și are partea,
> Și pângărită nu-i de dorință nelegiuită.

Această poezie a lui Baudri și răspunsul fictiv dat de Constance sunt inspirate din *Heroidele* lui Ovidiu, culegere de scrisori fictive.

> Ci vino să mă vezi, tu nu știi de ce boală zac,
> De ce dorință crunt sunt sfârtecată.
> Mare păcat îți faci de nu hrănești o-nfometată,
> De ruga nu mi-o împlinești.
> Vino, te-aștept, nu mai întârzia,
> Adesea te-am strigat, răspunde-mi la chemare.

Niște scrisori de dragoste care țin de un manuscris din secolul al XII-lea ce a fost păstrat cândva la mânăstirea Tegernsee din Bavaria ar putea fi autentice. Două serii, prima conținând două scrisori, iar a doua trei, sunt extrase din corespondența între un profesor și eleva lui, în care tânăra refuză actul iubirii pe care i-l cere el.

În prima scrisoare din a doua serie doamna, răspunzând îndoielilor exprimate de profesor, își reafirmă dragostea și fidelitatea:

„Din ziua în care te-am văzut m-a cuprins dragostea pentru tine. Ai pătruns cu tărie în inima mea și acolo, lucru tare frumos de spus, ți-ai rânduit un loc prin marea desfătare pe care o dă conversația ta, și, pentru ca nici o lovitură să nu te poată alunga, ți-ai clădit solid, prin limbajul scrisorilor tale, un fel de trepied, sau mai degrabă de tron."

Profesorul răspunde că sunt doar vorbe frumoase, pe când el ar voi fapte.

„Se cuvine ca [...] ceea ce ai izbutit de minune prin vorbe să săvârșești și mai plăcut în fapt."

Atunci tânăra îi reproșează că i-a înțeles greșit spusele, însă îi dă de înțeles că este posibilă împăcarea.

„[...] voi credeți că la fiecare vorbă dulce pe care o rostim trebuie să treceți la fapte. Dar nu așa merg lucrurile și nici nu vor merge [...] Căci de nu mi-ai fi drag te-aș lăsa să alergi, dacă pot zice așa, către prăpastia neștiinței și orbirii. Însă nu meriți această soartă, pentru că se văd în tine roadele onoarei și cinstei."

Tânăra din prima serie nu zicea nici ea altceva. „Ceea ce încerci să capeți de la mine îmi pare brutal și greu: această credință deplină n-am promis-o până acum nici unui bărbat. Și totuși, dacă aș fi sigură că mă vei iubi cu o dragoste curată și că zălogul neprihănirii mele va fi respectat, nu refuz iubirea, câtă vreme e fără durere."

Există două femei celebre care simbolizează această iubire platonică, Beatrice și Laura. Asta nu i-a împiedicat pe cei care le-au cântat, Dante și Petrarca, să guste cu altele plăcerile trupești.

Vita nuova are ca temă principală iubirea absolută pe care Dante a simțit-o pentru Beatrice de la prima lor întâlnire, când ea avea nouă ani, până la moartea ei, pe 8 iunie 1290. Beatrice era fiica lui Folco Portinari și soția lui Simone Bardi. Ea este cea care i-a slujit drept călăuză lui Dante în călătoria sa în paradis, pe care o povestește în *Divina comedie*. În „divina pădure deasă și vie", pe vârful muntelui Purgatoriu, Dante o întâlnește pe Beatrice, care-i reproșează că a uitat-o după ce a murit. Poetul

plânge, Vergiliu îi lasă locul său tinerei femei; începe atunci zborul supranatural.

> Așa-ntr-un nor de flori, ce-l ridicară
> divine mâini și-n ploaie-apoi prelinsă
> cădea-ndărăt și-n car și-n jur pe-afară,
> pe vălu-i alb, cu foi de-oliv încinsă
> văzui o Doamnă, verde-având mantá
> și-a ei hlamidă ca de foc aprinsă.
> Și iată, duhul meu ce ferm era
> de-atâta timp, spre-a nu simți scădere
> și-a sta zbătut, în față-i când va sta,
> cumplit a resimțit, nu prin vedere,
> ci prin puteri venind din ea pe-ascuns,
> iubirea veche-n toat-a ei putere.*

Pe 6 aprilie 1327, un tânăr de douăzeci și patru de ani care venise la Avignon să se ocupe de moștenirea lăsată de tatăl său pătrunde în biserica Sainte-Claire, unde vede o tânără foarte frumoasă. Petrarca a întâlnit-o pe Laura.

> Lumina blândă-a soarelui, cernită
> de mila lui Cristos, plângea-n țărână,
> în ziua când de ochii tăi, stăpână,
> legat am fost, ca pasărea momită.**

Nu se știe nimic despre tânără, în afară de faptul că nu i-a cedat niciodată și că i-a inspirat cele mai frumoase dintre versurile pe care le-a scris.

---

* Dante, *Purgatoriul*, trad. de G. Coșbuc, Cartea Românească, București, 1927, p. 247 (*n.t.*).

** Francesco Petrarca, *Cancionierul lui Messer Francesco Petrarca*, trad. de Eta Boeriu, Editura Dacia, Cluj, 1974, p. 22 (*n.t.*).

Ca ploaia amare lacrimi mă inundă
și-adânci mă bat suspinele ca vântul,
când te privesc sau îți ascult cuvântul
ce lumii nu-i dă pas să mă pătrundă.

Și totuși când pe buza ta o undă
de zâmbet văd, mă leapăd de veșmântul
în care ard și-n ochii tăi, în sfântul
tău dulce chip privirea-mi se scufundă.

Dar inima-mi îngheață când popasul
ți-l curmi și iarăși îmi ascunzi privirii
luminile ce-ți ard în ochi senine.

Atunci, descătușat – har al iubirii –
sufletu-mi zboară urmărindu-ți pasul
și ros de gânduri se reîntoarce-n mine.*

Să notăm că moartea Laurei, din cauza epidemiei de ciumă din 1348, a lăsat neconsolat poetul, însă bărbatul a suferit mai puțin, și scrie în amintirile sale că această dispariție „cruntă, dar providențială, a stins acest foc care nu mai era atât de viu".

De altfel, cea mai cunoscută operă a lui Petrarca este *Cancionierul*, alcătuit din trei sute șaizeci și șase de sonete, câte unul pentru fiecare zi și unul adresat cititorului. În el slăvește frumusețea Laurei celei vii, în vreme ce dispăruta îl obsedează pe poetul închis între zidurile singurătății sale.

În secolul al XII-lea, în tratatul său *Cele patru trepte ale iubirii înfocate*, Richard din Saint-Victor distinge în

* Francesco Petrarca, *Cancionierul lui Messer Petrarca*, ed. cit., p. 38 (*n.t.*).

dragoste, după cum arată titlul, mai multe trepte. În privința afecțiunilor omenești, spune el, doar prima treaptă este bună. „Știm că între afecțiunile omenești dragostea conjugală trebuie să ocupe primul loc. De aceea în căsătorie această primă treaptă a dragostei este bună, dominând de obicei celelalte sentimente. Afecțiunea reciprocă născută dintr-o dragoste intimă strânge legăturile dintre cei pe care-i unește deja pacea: ea face plăcută și plină de farmec această asociere indisolubilă, destinată perpetuării" (text citat de dom. J. Leclercq, ca și următorul). Richard descrie vehemența dragostei: „Prin disparițiile ei dese și revenirile tot mai violente, dragostea face sufletul să-și piardă încetul cu încetul soliditatea, îi slăbește forțele și le epuizează, până ce-l supune, îl subordonează din ce în ce mai mult, ocupându-l în întregime cu amintirea ei, fără încetare, învăluindu-l, legându-l atât de puternic, încât el nu mai e în stare să se sustragă ori să gândească la altceva." Această dragoste devine și mai intensă pe alte trei trepte, ajungând până la extaz. Ceea ce o face legitimă este faptul că nu este îndreptată către o ființă omenească, ci către Dumnezeu.

POSTFAȚĂ

În clipa în care am terminat această carte m-a cuprins teama. Oare am izbutit, măcar în parte, să surprind realitatea dragostei din Evul Mediu? În ciuda eforturilor făcute, nu cumva viziunea mea de om din secolul al XXI-lea maschează ceea ce simțeau oamenii în acea epocă ale cărei condiții de viață, moduri de a gândi și norme sociale erau atât de diferite de ale noastre? Într-un articol despre „Realitatea căsătoriei aristocratice în secolul al XII-lea", Cecily Clark relatează următoarea poveste care se petrece în jurul anului 1160. Contele de Oxford, în vârstă de cincizeci de ani, care fusese deja căsătorit de două ori, după o anulare a căsătoriei și o văduvie se însoară cu Agnès, în vârstă de numai doisprezece ani, fiica unuia dintre conetabilii lui Henric al II-lea. Întrucât tatăl fetiței a căzut în dizgrația regelui, contele și-a repudiat soția, afirmând că fratele său s-ar fi logodit cu ea înainte de această căsătorie. Tânăra contesă protestează, se prezintă în fața episcopului de Londra ca să dea explicații și declară că nu a încheiat vreo logodnă care să poată duce la anularea căsătoriei sale. Cazul ajunge în fața papei. În acest timp, ca s-o împiedice pe Agnès să vorbească, soțul o închide într-o cetate. Și totuși ea susține în continuare

că această căsătorie este validă. După părerea noastră ea ar fi trebuit, dimpotrivă, să se bucure că scapă de sub jugul unui soț atât de ticălos. Dar, întrucât dizgrația tatălui ei aducea dezonoare și sărăcie, ea nu mai putea nădăjdui că se va recăsători. Ar fi fost oare primită chiar și într-o mânăstire, dat fiind că-și pierduse averea? Căsătoria ei, în ciuda defectelor soțului, îi permitea să-și păstreze locul în înalta societate aristocratică și să dispună de confortul oferit de bogăția contelui. În plus, cum ea fusese încredințată familiei de Oxford foarte devreme, pe când avea trei ani, la ce putea să se aștepte, când nu cunoscuse niciodată altceva? Prin urmare, pentru ea căsătoria reprezenta cea mai bună soluție, sau cea mai puțin rea, dacă nu cumva chiar singura soluție, din punctul ei de vedere. În cele din urmă, în 1172, papa confirmă validitatea căsătoriei, îi poruncește contelui s-o iubească așa cum i se cuvine unei soții și-l amenință cu pedepse veșnice dacă nu se supune. Adăugăm că mariajul a durat încă vreo douăzeci de ani și că soții au avut câțiva copii.

Fiind prizonieri ai surselor, ai textelor destul de rare care s-au păstrat, nu vedem realitatea decât prin lentile care deformează, aflându-ne în fața unei concepții despre lume foarte diferită de a noastră. Mai mult, fiind vorba despre dragoste, nu avem de-a face decât cu o parte a omenirii, bărbații, în general clerici cărora le este refuzată iubirea omenească. Această iubire care îmbină suflet și trup, sentiment și sexualitate. Clericii nu acceptă sexualitatea decât pentru odrăslire și propovăduiesc iubirea-sentiment între soți, însă o iubire chibzuită, morală, comparabilă într-o anumită măsură cu iubirea pe care trebuie să i-o purtăm oricărui om.

Alături de aceste texte normative datorate teologilor și moraliștilor, sursele literare propun o altă viziune, cea a unei iubiri purificate, care refuză satisfacția tocmai pentru a-și arăta tăria, dovedind astfel că poate trece peste trebuințe, peste elanurile trupului. O iubire care se alătură într-o anumită măsură, în mod ciudat, iubirii propovăduite de clerici, dar fără conotație religioasă, fără referire la Dumnezeu. O astfel de iubire triumfă în literatura în *langue d'oc*, cea în *langue d'oïl* acceptând căsătoria, adică relațiile fizice. Lăsăm deoparte operele care nu se ocupă decât de aspectul sexual, *fabliaux* sau diverse alte texte de la sfârșitul Evului Mediu. De altminteri, putem vorbi de dragoste în acest caz, altfel decât în sensul modern de „a face dragoste"?

Rămâne totuși faptul că în cadrul căsătoriei, și uneori chiar în afara căsătoriei, dragostea care îmbină trupul cu sufletul a fost trăită și în Evul Mediu, deoarece este o constantă a condiției umane. Însă trebuie să mărturisim că viața intimă a strămoșilor noștri ne rămâne în mare măsură necunoscută. La urma urmei, nu e mai bine așa? Chiar și într-un cuplu fericit rămâne întotdeauna o parte de mister care îi scapă celuilalt. Aceea pe care, după cum credeau oamenii din Evul Mediu, o vede doar Dumnezeu.

BIBLIOGRAFIE

Surse

Abd al-Rahîm al-Hawrânî, *Les Femmes et les Rois*, trad. R.R. Khawam, Paris, 2000.

Abélard et Héloïse, *Correspondance*, trad. P. Zumthor, Paris, 1979.

Al-Jahiz, *Ephèbes et Courtisanes*, trad. M. Kabbal, Paris, 1997.

Ala'al-Dîne, *Parlons d'amour (Traité d'érotisme et recettes aphrodisiaques)*, trad. R.R. Khawam, Paris, 1998.

André Le Chapelain, *Traité de l'amour courtis*, trad. C. Buridant, Paris, 1974.

Anonyme d'Erfurt, *Traité de l'amour parfait*, trad. E. Wolff, Monaco, 2000.

Aristote, *Ethique à Nicomaque*, trad. J. Voilquin, Paris, 1965.

Augustin, *Confessions*, ed. și trad. P. de Labriolle, Paris, 1956, Collection des Universités de France, ed. a șaptea, revăzută și corectată, 2 vol.

—, *De bono conjugali*, ed. și trad. G. Combès, Bibliothèque augustinienne, 2, Paris, 1948.

—, *De nuptiis et concupiscentia, PL*, vol. 44, col. 415-475.

—, *Sermones, PL*, vol. 38, 39.

Avicenne (Ibn Sina), *Canon de la médecine*, Le Caire, 1877.

Berthold de Ratisbonne, *Péchés et Vertus*, trad. C. Lecouteux și P. Marq, Paris, 1991.

Boccace, *Décaméron*, trad. dir. Ch. Bec, Paris, 1994.

Capitulaires carolingiens, A. Boretius și V. Krause (ed.), *MGH, Legum sectio II, Capitularia regum francorum*, Hanovra, 1883–1897, vol. I, II, 1–3 (reed. 1980–1984).
Carmina Burana, trad. E. Wolff, Paris, 1995.
Les Cent Nouvelles nouvelles, trad. R. Dubuis, Lyon, 1991.
Césaire d'Arles, *Sermons au peuple*, ed. și trad. M.-J. Delage, Sources chrétiennes, Paris, 1978, vol. II, Sermons 21–55.
Charles d'Orléans, *Ballades et Rondeaux*, ed. și trad. J.-C. Mühlethaler, col. Lettres gothiques, Paris, 1992.
Chastellain, *Œuvres*, Kervyn de Lettenhove (ed.), Bruxelles, 1863–1866, 8 vol.
Chaucer, *Les Contes de Cantorbéry*, trad. J.-P. Foucher, Paris, 1974.
Chrétien de Troyes, *Erec et Enide*, ed. și trad. J.-M. Fritz, col. Lettres gothiques, Paris, 1992.
—, *Romans de la Table ronde*, trad. J.-P. Foucher, Paris, 1970.
Christine de Pisan, *Cent Ballades d'amant et de dame*, J. Cerquiglini (ed.), Paris, 1982.
Conciles mérovingiens, De Clercq (ed.), *Concilia Galliae (511–695)*, Turnhout, 1963; trad. fr. J. Gaudemet și B. Basdevant, *Les Canons des conciles mérovingiens (VIe–VIIe siècles)*, Paris, 1989, I–II.
Conciles carolingiens, A. Werminghoff (ed.), *MGH, Legum sectio III. Concilia* vol. II, *Concilia aevi carolini*, Hanovra, 1893 (reed. 1956).
Coutumes de Beauvaisis, A. Salmon (ed.), Paris, 1899 (reed. 1970).
Dante Alighieri, *Œuvres complètes*, ed. și trad. J. Risset, Paris, 1992.
Décret de Gratien, E. Friedberg (ed.), *Corpus Juris Canonici*, Graz, 1959, I.
Eustache Deschamps, *Œuvres complètes*, A. Queux de Saint-Hilaire și G. Raynaud (ed.), Société des anciens textes français, Paris, 1878–1904, 11 vol.
Les Evangiles des Quenouilles, M. Jeay (ed.), Paris, 1985.
Fabliaux du Moyen Age, trad. J. Dufournet, Paris, 1998.

Fabliaux érotiques, ed. și trad. L. Rossi și R. Straub, col. Lettres gothiques, Paris, 1992.
Flamenca. Roman occitan du XIIIe siècle, ed. și trad. J.-Ch. Huchet, Paris, 1998.
Froissart, *Chroniques*, S. Luce, G. Raynaud, L. și A. Mirot (ed.), Paris, 1869–1975, 15 vol.; Kervyn de Lettenhove (ed.), Bruxelles, 1870–1876, 26 vol.
Gervais de Tilbury, *Le Livre des merveilles. Divertissement pour un empereur*, trad. A. Duchesne, Paris, 1992.
Grégoire le Grand, *Lettres*, P. Ewald (ed.), *MGH, Epistolae Gregorii, II*, München, 1978; ed. și trad. P. Minard, Sources chrétiennes, Paris, 1991.
Grégoire de Tours, *Historiarum libri decem*, B. Krusch și W. Levison (ed.), *MGH, Scriptores rerum merovingicarum*, Hanovra, I, 1938–1951, reed. 1962; *Histoire des Francs*, trad. R. Latouche, les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age, Paris, 1963–1965, 2 vol.
Guibert de Nogent, *Autobiographie*, ed. și trad. E.R. Labande, Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age, Paris, 1981.
Guillaume de Machaut, *Le Livre du Voir Dit*, trad. P. Imbs, col. Lettres gothiques, Paris, 1999.
Guillaume de Lorris și Jean de Meun, *Le Roman de la Rose*, ed. și trad. A. Strubel, col. Lettres gothiques, Paris, 1992.
Helgaud de Fleury, *Vie du roi Robert*, ed. și trad. R.H. Bautier, Sources d'Histoire médiévale, Paris, 1965.
Hincmar de Reims, *De divortio Lotharii regis et Thetbergae reginae*, L. Böhringer (ed.), *MGH, Concilia* IV, *Suppl.* 1, Hanovra, 1992.
Ibn Hazm, *De l'Amour et des amants*, trad. G. Martinez-Gros, Paris, 1992; ed. și trad. L. Bercher, Alger, 1949.
Jean de Salisbury, *Policraticus, sive de Nugis curialium et vestigiis philosophorum libri III*, C. Webb (ed.), 1909, Franckfurt, 1965.
Jonas d'Orléans, *De institutione laicali*, R.W. Smithstown și R. Dyson (ed.), 1984.

Le Kamasutra catalan. Le Miroir du foutre, trad. P. Gifreu, Narbonne, 1995.
La Lettre d'amour au Moyen Age, trad. E. Wolff, Paris, 1996.
Lancelot du Lac, ed. E. Kennedy, trad. F. Mosés, col. Lettres gothiques, Paris, 1991.
Le Livre du chevalier de La Tour Landry, A. Montaiglon (ed.), Paris, 1854.
Loup de Ferrières, *Correspondance*, ed. și trad. A. Levillain, Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age, Paris, 1964.
Love, Sex and Marriage in the Middle Ages. A Sourcebook, C. McCarthy (ed.), London-New York, 2004.
Les Mesnagier de Paris, G.E. Brereton și J.M. Ferrier (ed.), trad. K. Ueltschi, col. Lettres gothiques, Paris, 1994.
Pénitentiels, F.W.H. Wasserschleben (ed.), *Die Bussordnungen der abendländischer Kirche* (1851), Graz, 1958/1964; trad. C. Vogel, *Le Pécheur et la Pénitence au Moyen Age*, Paris, 1969.
Les Paston. Une famille anglaise au XVe siècle. Correspondance et vie quotidienne (1989), trad. Jean-Paul Debax și Sylvie Jolivet, Paris, 1990.
Platon, *Le Banquet. Phèdre*, ed. și trad. E. Chambry, Paris, 1964.
Plutarque, *Dialogue sur l'amour*, ed. și trad. fr. R. Flacelière și M. Cuvigny, în *Œuvres morales*, Paris, vol. X, 1980.
—, *Préceptes de mariage*, ed. și trad. fr. J. Defradas, J. Mani și R. Klaerr, în *Œuvres morales*, Paris, 1985, vol. II.
Poèmes d'amour des XIIe et XIIIe siècles, trad. E. Baumgartner și F. Ferrand, Paris, 1983.
Poésie d'amour du Moyen Age allemand, trad. D. Buschinger, M.-R. Diot, W. Spiewok, Paris, 1993.
Psellos, Michel, *Chronographie*, ed și trad. E. Renauld, Paris, 1926–1928, 2 vol.
Les XV Joies de Mariage, J. Rychner (ed.), 1967.
Raoul Glaber, ed. și trad. M. Arnoux, *Raoul Glaber, Histoires*, Paris, 1996.
Rathier de Vérone, *Libri VI Praeloquiorum*, ed. Corp. Christ. Continuatio medievalis, vol. 46, 1984.

Recueil des documents concernant le Poitou, contenus dans les registres de la Chancellerie de France, în *Archives historiques du Poitou*, vol. XI, XIII, XVII, XIX, XXI, XXIV, XXVI, XXIX, XXXII, XXXV, XXXVIII, XLI, L, LVI, Poitiers, 1881–1958.
Registre criminel du Châtelet de Paris, H. Duples-Agier (ed.), Paris, 1864, 2 vol.
Registre de l'Inquisition de Jacques Fournier. 1318–1325, J. Duvernoy (ed.), Toulouse, 1965, 3 vol.; trad. J. Duvernoy, Paris-La Haye-New York, 1978, 3 vol.
Sidoine Apollinaire, *Poèmes. Lettres*, ed. și trad. A. Loyen, Paris, 1960–1970, 3 vol.
Thomas d'Aquin, *Somme théologique*, trad. A.-M. Roguet, Paris, 1984–1986, 4 vol.
Tristan et Iseut. Les poèmes français. La saga norroise, ed. și trad. D. Lacroix și Ph. Walter, col. Lettres gothiques, Paris, 1989.
Troubadours, ed. și trad. P. Bec, *Burlesque et obscénité chez les troubadours. Le contre-texte au Moyen Age*, Paris, 1984.
Villon, *Poésies complètes*, ed. Cl. Thiry, col. Lettres gothiques, Paris, 1991.
Yves de Chartres, *Lettres*, ed. și trad. J. Leclercq, *Yves de Chartres, Correspondance*, vol. I, Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age, Paris, 1949.

Lucrări

Abu-Rub, M., *La Poésie galante andalouse au XIe siècle: typologie*, Paris, 1990.
Amour et sexualité en Occident, col. Points-Histoire, Paris, 1991.
Arendt, H., *Le Concept d'amour chez Augustin. Essai d'interprétation philosophique*, trad. A.-M. Astrup, Paris, 1991.
Aurell, M., *Les Noces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785–1213)*, Paris, 1995.
—, „Stratégies matrimoniales de l'aristocratie (IXe–XIIIe siècle)", în *Mariage et sexualité au Moyen Age*, pp. 185–202.

Baladier, C., *Eros au Moyen Age. Amour, désir et délectation morose*, Paris, 1999.
Baldwin, J.W., *Les Langages de l'amour dans la France de Philippe Auguste* (1994), Paris, 1997.
Barthélemy, D., „Parenté", în *Histoire de la vie privée*, Paris, 1985, vol. II, pp. 96–161.
Bernos, M., de la Roncière, Ch., Guyon, J., Lécrivain, Ph., *Le Fruit défendu, les chrétiens et la sexualité de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1985.
Bezzola, Reto R., *Les Origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500–1200)*, Paris, 1958–1967, 3 părți în 5 volume.
Bologne, J.-C., *Histoire du sentiment amoureux*, Paris, 1998.
Boswell, J., *Christianisme, tolérance sociale et homosexualité, les homosexuels en Europe occidentale des débuts de l'ère chrétienne au XIVe siècle* (1980), Paris, 1985.
—, *Les Unions du même sexe dans l'Europe antique et médiévale* (1994), Paris, 1996.
Brissaud, Y., „L'infanticide à la fin du Moyen Age, ses motivations psychologiques et sa répression", în *Revue historique de droit français et étranger*, L, 1972, pp. 229–256.
Brown, P., *Le Renoncement à la chair. Virginité, célibat et continence dans le christianisme primitif* (1988), trad. P.-E. Dauzat și Ch. Jacob, Paris, 1995.
Brucker, G., *Giovanni et Lusanna. Amour et mariage à Florence pendant la Renaissance* (1986), Aix-en-Provence, 1991.
Bruckner, P. și Finkielkraut, A., *Le Nouveau Désordre amoureux*, Paris, 1977.
Brundage, J., *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago, 1988.
Brunel-Lobrichon, G. și Duhamel-Amado, Cl., *Au temps des troubadours. XIIe–XIIIe siècle*, Paris, 1997.
Bultot, R., *La Doctrine du mépris du monde, en Occident, de S. Ambroise à Innocent III.* Vol. IV, *Le XIe siècle*, Louvain, 1963.
Camille, M., *L'Art de l'amour au Moyen Age. Objets et sujets du désir* (1998), Cologne, 2000.

—, *Images dans les marges. Aux limites de l'art médiéval* (1992), Paris, 1997.
Camporesi, P., *Les Baumes de l'amour* (1989), Paris, 1990.
Carré, Y., *Le Baiser sur la bouche au Moyen Age. Rites, symboles, mentalités à travers les textes et les images, XIe–XVe siècle*, Paris, 1992.
Cazenave, M., Poirion, D., Strubel, A., Zink, M., *L'Art d'aimer au Moyen Age*, Paris, 1997.
Chélini, J., *L'Aube du Moyen Age. Naissance de la chrétienté occidentale. La vie religieuse des laïcs dans l'Europe carolingienne (750–900)*, Paris, 1991.
Combarieu du Grès, M. de, *L'Idéal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste des origines à 1250*, Aix-en-Provence-Paris, 1979.
La Condicion de la mujer en la edad media, colocviu 1984, Madrid, 1986.
Coppin, J., *Amour et mariage dans la littérature française du Nord au Moyen Age*, Paris, 1961.
Corbet, P., „Le mariage en Germanie ottonienne d'après Thietmar de Mersebourg", în *La Femme au Moyen Age*, pp. 187–212.
Courcelle, P., *Connais-toi toi-même. De Socrate à saint Bernard*, Paris, 1975, vol. II.
Coville, A., *Gontier et Pierre Col et l'humanisme en France au temps de Charles VI*, Paris, 1934.
Daudet, P., *Etudes sur l'histoire de la juridiction matrimoniale. Les origines carolingiennes de la compétence exclusive de l'Eglise*, Paris, 1933.
Dauvillier, J., *Le Mariage dans le droit classique de l'Eglise depuis le Décret de Gratien jusqu'à la mort de Clément V*, Paris, 1933.
De Clercq, C., *La Législation religieuse franque de Clovis à Charlemagne*, Paris, Louvain, 1936.
—, *La Législation religieuse franque de Louis le Pieux à la fin du IXe siècle*, Paris, Louvain, 1958.

Delumeau, J., *Le Péché et la Peur. La culpabilisation en Occident, XIIIe-XVIIIe siècles*, Paris, 1983.
Devisse, J., *Hincmar archevêque de Reims, 845-882*, Genève, 1976, 3 vol.
Diehl, Ch., *Figures byzantines*, Paris, 1925, 1927, vol. I și II.
Dinzelbacher, P., „Pour une histoire de l'amour au Moyen Age", în *Le Moyen Age*, 93, 1987/2, pp. 223-240.
Dronke, P., *Women Writers of the Middle Ages. A critical study of the Texts from Perpetua (+ 203) to Marguerite Porete (+ 1310)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
Duby, G., *Le Chevalier, la femme et le prêtre. Le mariage dans la France féodale*, Paris, 1981.
—, *Dames du XIIe siècle*, I, *Héloïse, Aliénor, Iseut et quelques autres*, Paris, 1995; II, *Le Souvenir des aïeules*, Paris, 1995; III, *Eve et les prêtres*, Paris, 1996.
—, „La femme, l'amour et le chevalier", în *Amour et sexualité en Occident*, pp. 207-217.
—, *Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde*, Paris, 1984.
—, *Hommes et structures du Moyen Age* (culegere de studii, 1946-1972), Paris, 1973.
—, *Mâle Moyen Age* (culegere de studii, 1968-1986), Paris, 1990.
—, „Le mariage dans la société du haut Moyen Age", în *Il Matrimonio...*, pp. 15-39.
Dufresne, J.L., „Les comportements amoureux d'après le registre de l'officialité de Cerisy", în *Bull. Philo. et Hist.*, 1976, pp. 131-156.
Ennen, E., *Frauen im Mittelalter*, München (ediția a doua), 1987.
L'Erotisme au Moyen Age, B. Roy (dir.), Montréal, 1977.
Esmein, E., *Le Mariage en droit canonique*, Paris, 1929.
La Femme au Moyen Age, M. Rouche și J. Heuclin (ed.), Maubeuge, 1990.
Femmes. Mariages. Lignages, XIIe-XIVe siècles. Mélanges offerts à Georges Duby, R. Lejeune, P. Toubert, J. Dufournet, A. Joris (ed.), Bruxelles, 1992.
Flandrin, J.-L., *L'Eglise et le contrôle des naissances*, Paris, 1970.

—, *Le Sexe et l'Occident. Evolution des attitudes et des comportements* (culegere de studii), Paris, 1981.
—, *Un temps pour embrasser. Aux origines de la morale sexuelle occidentale, VIe-XIe siècle*, Paris, 1983.
Flori, J., „Amour et société aristocratique au XIIe siècle. L'exemple des lais de Marie de France", în *Le Moyen Age*, 98, 1992/1, pp. 17-34.
Fonay Wemple, S., *Women in Frankish Society. Marriage and the Cloister (500-900)*, Philadelpia, 1981.
Friedman, B., „L'iconographie de Vénus et de son miroir à la fin du Moyen Age", în *L'Erotisme au Moyen Age*, pp. 51-81.
Gagne, J., „L'érotisme dans la musique médiévale", în *L'Erotisme au Moyen Age*, pp. 83-107.
Gaudemet, J., *Le Mariage en Occident. Les mœurs et le droit*, Paris, 1987.
Gauvard, Cl., *„De grâce especial". Crime, Etat et Société en France à la fin du Moyen Age*, Paris, 1991, 2 vol.
Gingras, F., *Erotisme et merveilles dans le récit français des XIIe et XIIIe siècles*, Paris, 2002.
Goody, J., *L'Evolution de la famille et du mariage en Europe*, Paris, 1985.
Gousset, M.-Th., Poirion, D., Unterkircher, F., *Le Cœur d'Amour épris*, Paris, 1981.
Greilsammer, M., *L'Envers du tableau. Mariage et maternité en Flandre médiévale*, Paris, 1990.
Grelot, P., *La Condition de la femme d'après le Nouveau Testament*, Paris, 1995.
Grimal, P., *L'Amour à Rome*, Paris, 1988.
Hentsch, A.A., *De la littérature didactique du Moyen Age s'adressant spécialement aux femmes*, Halle, 1903.
Hicks, E., *Le Débat sur le* Roman de la Rose, Paris, 1977.
Histoire de la famille, A. Burguière, Ch. Klapisch-Zuber, M. Segalen, F. Zonabend (coord.), vol. I, *Mondes lointains, mondes anciens*, Paris, 1986.

Histoire de la vie privée, Ph. Ariès și G. Duby (coord.), II, *De l'Europe féodale à la Renaissance*, Paris, 1985.
Histoire des femmes en Occident, G. Duby și M. Perrot (coord.), vol. 2, *Le Moyen Age*, C. Klapisch-Zuber (coord.) (1990), Paris, 1991.
Histoire et Société. Mélanges offerts à Georges Duby, Aix-en-Provence, 1992.
Huchet, J.-Ch., *L'Amour discourtois*, Toulouse, 1987.
Huizinga, J., *Le Déclin du Moyen Age*, trad. J. Bastin, Paris, 1932.
L'Idée de bonheur au Moyen Age, colocviu Amiens 1984, D. Buschinger (ed.), Göppingen, 1990.
Il Matrimonio nella societa alto-medievale, Settimane di Studi del CISAM XXIV, Spoleto, 1977.
Jacob, R., *Les Epoux, le seigneur et la cité, coutumes et pratiques matrimoniales des bourgeois et paysans de France du Nord au Moyen Age*, Bruxelles, 1990.
Jacquart, D. și Micheau, F., *La Médecine arabe et l'Occident médiéval*, Paris, 1990.
Jacquart, D. și Thomasset, C., *Sexualité et savoir médical au Moyen Age*, Paris, 1985.
Jeay, M., „Sur quelques coutumes sexuelles du Moyen Age", în *L'Erotisme au Moyen Age*, pp. 123–141.
Joris, A., „Un seul amour... ou plusieurs femmes", în *Femmes. Mariages. Lignages*, pp. 197–214.
La Croix, A. de, *L'Erotisme au Moyen Age*, Paris, 1999.
Laiou, A.E., *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles*, Paris, 1992.
Langlois, C.V., *La Vie en France au Moyen Age de la fin du XIIe au milieu du XIVe siècle d'après des moralistes du temps*, ediție nouă, revăzută, Paris, 1926.
Lazar, M., *Amour coutois et fin' amors dans la littérature du XIIe siècle*, Paris, 1964.
Leclercq, J., *L'Amour vu par les moines au XIIe siècle*, 1979, Paris, 1983.
—, *Le Mariage vu par les moines au XIIe siècle*, Paris, 1983.
Le Goff, J., *L'Imaginaire médiéval*, Paris, 1985.

—, „Le refus du plaisir", în *L'Histoire* nr. 63, ianuarie 1984, pp. 52–59.
Le Jan, R., *Famille et pouvoir dans le monde franc*, Paris, 1995.
Le Roy Ladurie, E., *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, 1975.
Lett, D., *Famille et parenté dans l'Occident médiéval, V^e–XVe siècle*, Paris, 2000.
L'Hermitte-Leclercq, P., *L'Eglise et les femmes dans l'Occident chrétien des origines à la fin du Moyen Age*, Turnhout, 1997.
Libera, A. de, *Penser au Moyen Age*, Paris, 1991.
Lobrichon, G., *Héloïse: l'amour et le savoir*, Paris, 2005.
Lorcin, M.-Th., *Façons de sentir et de penser: les fabliaux français*, Paris, 1979.
Le Mariage au Moyen Age (XIe–XVe siècles), Colocviu Montferrand, 1997.
Mariage et sexualité au Moyen Age. Accord ou crise?, Colocviu Conques, M. Rouche (coord.), Paris, 2000.
Marrou, H.-I., *Les Troubadours*, Paris, 1971.
Martin, H., *Mentalités médiévales (XIe–XVe siècle)*, Paris, 1998–2001, 2 vol.
Martines, L., „Séduction, espace familial et autorité dans la Renaissance italienne", *Annales*, 1998, pp. 255 și urm.
Marty-Dufaut, J., *L'Amour au Moyen Age. De l'amour courtois aux jeux licencieux*, Paris, 2002.
Mathon, G., articolul *Luxure*, în *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, vol. VIII, col. 8–48.
Ménard, Ph., *Le Rire et le sourire dans le roman courtois en France au Moyen Age (1150–1250)*, Genève, 1969.
Molin, J.-B. și Mutembe, P., *Le Rituel du mariage en France du XIIe au XVIe siècle*, Paris, 1974.
Nelli, R., *L'Erotique des troubadours*, Toulouse, 1963.
—, *Le Roman de Flamenca. Un art d'aimer occitanien du XIIIe siècle*, Toulouse, 1966.
—, *Troubadours et trouvères*, Paris, 1979.
Noonan, J.T., *Contraception et mariage. Evolution ou contradiction dans la pensée chrétienne* (1966), Paris, 1969.

Nygren, A., *Eros et Agapè. La Notion chrétienne de l'amour et ses transformations* (1936 și 1938), trad. P. Jundt, Paris, 1944, 1952, 3 vol.

Otis, J.L., *Prostitution in Medieval Society. The History of Urban Institution in Languedoc*, Chicago-London, 1985.

Pancer, N., *Sans peur et sans vergogne. De l'honneur et des femmes aux premiers temps mérovingiens*, Paris, 2001.

Parisse, M., *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Age*, Paris, 1993.

Payer, P.J., *Sex and the Penitentials*, Toronto, 1984.

Piron, S., *Lettres des deux amants: Attribuées à Héloïse et Abélard*, Paris, 2005.

Le Plaisir, în revista catolică internațională *Communio*, vol. VII, nr. 2, martie–aprilie 1982.

Poirion, D., *Le Poète et le Prince. L'évolution du lyrisme courtois de Guillaume de Machaut à Charles d'Orléans*, Paris, 1965.

Poly, J.-P., *Le Chemin des amours barbares. Genèse médiévale de la sexualité européenne*, Paris, 2003.

Pontal, O., *Histoire des conciles carolingiens*, Paris, 1989.

—, *Les Conciles de la France capétienne jusqu'en 1215*, Paris, 1995.

Rey-Flaud, H., *La Névrose courtoise*, Paris, 1983.

Riche, P., *La Vie quotidienne dans l'Empire carolingien*, Paris, 1973.

Ritzer, K., *Le Mariage dans les Eglises du Ier au XIe siècle*, Paris, 1970.

Rossiaud, J., *La Prostitution médiévale*, Paris, 1988.

Rouche, M., „Des mariages païens au mariage chrétien. Sacré et sacrement" în *Segni e riti nella chiesa altomedievale occidentale, Settimane... di Spoleto*, 33, 1987, pp. 834–873.

Rougemont, D. de, *L'Amour et l'Occident*, Paris, 1939; ed. revăzută, 1956; ed. definitivă, 1972.

Rousselle, A., *Porneia. De la maîtrise du corps à la privation sensorielle, IIe–IVe siècle de l'ère chrétienne*, Paris, 1983.

Roussellot, P., *Pour l'histoire du problème de l'amour au Moyen Age*, Aschendorf, 1908.

Rousset, P., „Recherches sur l'émotivité à l'époque romane", în *Cahiers de civilisation médiévale*, 1959, pp. 53–67.

Schmitt, E., *Le Mariage chrétien dans l'œuvre de saint Augustin*, Paris, 1983.

—, *La Raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1990.

Le Sexe et le plaisir en Occident, dosar în *L'Histoire* nr. 180, septembrie 1994, pp. 30–50 (convorbiri cu J. Rossiaud, J. Berlioz, D. Régnier-Bohler, J. Le Goff).

Thomasset, C., *Une vision du monde à la fin du XIIIe siècle. Commentaire du dialogue de Placides et Timeo*, Genève, 1982.

Toubert, P., „La théorie du mariage chez les moralistes carolingiens", în *Il matrimonio...*, pp. 233–281.

Turlan, J.M., „Recherches sur le mariage dans la pratique coutumière (XIIe–XVIe siècle)", în *Revue historique de droit français et étranger*, 217, 1957, pp. 477–528.

Valous, G. de, „La poésie amoureuse en langue latine", în *Classica et Mediaevalia*, 1952, pp. 285–345; 1953, pp. 156–294; 1954, pp. 146–197.

Verdon, J., *Le Plaisir au Moyen Age*, Paris, 1996.

—, *Les Femmes en l'An Mille*, Paris, 1999.

Verger J., *L'Amour castré. L'histoire d'Héloïse et Abélard*, Paris, 1998.

Vogel, C., *Le Pécheur et la Pénitence au Moyen Age*, Paris, 1969.

Zink, M., „Un nouvel art d'aimer", în *L'Art d'aimer au Moyen Age*, Paris, 1997, pp. 9–70.

—, „Les troubadours. La joie et l'«obscur objet du désir»", în *Communio*, nr. VII, 2, martie–aprilie 1982, pp. 66–72.